

KATEDRA HISTORIE PEDAGOGICKÉ FAKULTY

BOHEMIAE
OCCIDENTALIS
HISTORICA

2/2022

Plzeň 2022

STUDIE

Jan Vojtěch Černín z Chudenic – nejvyšší český lovcí a stavitel zámku Kozel

Marie LUKEŠOVÁ

Abstract: This study presents the personality of Jan Vojtěch Černín of Chudenic, an enlightened nobleman who is mainly known as the builder of Kozel Castle. It is primarily focused on his career as an appellate councillor and the highest hunter of the Kingdom of Bohemia, but it also mentions his membership in other societies, his complicated family relationships, and his property.

Key words: Černín z Chudenic; manor Štřáhlavy, Nebílovy, Chocenice; Kozel Castle; the highest hunter; appellate councillor; Enlightenment; nobility in the 18th century

Zámky Kozel a Nebílovy patří k nejnavštěvovanějším památkám Plzeňského kraje a v odborné literatuře už jim byl věnován značný prostor. Méně známá je však osobnost, která se s nimi neodmyslitelně pojí a již oba zámky vděčí za svou dnešní podobu. Osudy hraběte Jana Vojtěcha Černína z Chudenic, posledního příslušníka chudenicke větve tohoto starého českého rodu, se doposud žádný historik významněji nezabýval, ačkoli se jedná o nadregionálně významnou osobnost, která se zasloužila o zvelebení nemalé části jižního Plzeňska. I proto jsem si jej zvolila jako námět své bakalářské práce,^{1]} z níž tato studie vychází.

Rodem Černínů z Chudenic se již zabývala celá řada historiků, zvláště pak František Tischer či Zdeněk Kalista, nejnověji Zdeněk Hojda s kolektivem, který zpracoval osudy Heřmana Jakuba Černína.^{2]} Základní informace k osobě Jana Vojtěcha Černína poskytuje průvodcovský sylabus zámku Kozel^{3]} a zámku Nebílovy,^{4]} rozšiřuje je přehledová publikace Pavla Juříka.^{5]} V ní najdeme i krátkou kapitolu věnovanou Janu Vojtěchovi, ta ovšem obsahuje několik faktických chyb. Nejprínosnějším sekundárním zdrojem k osobě hraběte Černína byl doposud článek archiváře Vladimíra Červenky na webových stránkách

1] Marie LUKEŠOVÁ, *Jan Vojtěch Černín z Chudenic – nejvyšší český lovcí a stavitel zámku Kozel*, Bakalářská práce Fakulty pedagogické Západočeské univerzity, Plzeň 2022.

2] Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje I. Kavalířská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska*, Praha 2014.

3] Zdeněk KNOFLÍČEK, *Státní zámek Koze. Průvodcovský text*, 2001. Nepublikováno.

4] Milan FIALA – Vendula HNOJSKÁ – Hana ŠÍŠKOVÁ, *Státní zámek Nebílovy. Sylabus 2022*, 2022. Nepublikováno.

5] Pavel JURÍK, *Czerninové. Nezahyneš ani ohněm, ani mečem*, Praha 2021.

obce Chválenice.^{6]} Stěžejní archivní materiály k tématu skýtá fond Velkostatek Štáhlavy, Nebílovy, Chocenice,^{7]} který obsahuje několik složek týkajících se osobní i hospodářské korespondence Jana Vojtěcha či stavebních záležitostí spojených s jeho zámky. Další nosné archiválie obsahuje Rodinný archiv Valdštejnů;^{8]} kde je například uložena Černínova poslední vůle a další materiály týkající se posledních let jeho života. Rodinný archiv Thun-Hohensteinů^{9]} uchovává korespondenci týkající se sňatku Jana Vojtěcha s jeho první manželkou Marií Josefou. Naopak Rodinný archiv Černínů z Chudenic^{10]} v Jindřichově Hradci překvapivě žádnou korespondenci Jana Vojtěcha neeviduje.

Jan Vojtěch se narodil jako syn hraběte Heřmana Jakuba Černína z Chudenic (1706–1784), císařského tajného rady a komořího a rady apelačního soudu. Rodina tehdy pobývala v Černínském paláci na pražských Hradčanech, který patřil nedrahovické linii rodu, jejíž příslušníci udržovali s chudenickou větví úzké styky. Majetkově na tom Heřman Jakub nebyl zpočátku moc dobře. To se změnilo po brzké smrti jeho příbuzného Františka Antonína z nedrahovické linie Černínů, který mu roku 1739 odkázal panství Štáhlavy a Nebílovy.^{11]} Nejpozději roku 1757 byl k panství připojen i sousední statek Chocenice.^{12]} Z těchto držav hrabě Černín upřednostňoval štáhlavské panství, kde se svou rodinou pobýval. V roce 1762 nechal rozšířit zdejší kapli sv. Vojtěcha na kostel a o dvacet let později byla dokončena barokní přístavba původně renesančního štáhlavského zámku. Stavbu v Nebílovech, která byla sice dokončena už za majitelky hraběnky Antonie Josefy Černínové, ale z důvodu statických poruch nebyla obyvatelná, nechával chátrat.^{13]} Heřman Jakub se poprvé oženil roku 1740 s Marií Ernestinou hraběnkou ze Šternberka (1718–1747), která mu porodila pět potomků. Ze tří dcer a dvou synů se dospělosti dožil pouze prvorozený syn Jan Vojtěch, pozdější dědic otcova panství, a nejmladší dcera Marie

6] <https://www.chvalenice.cz/obec-107/z-historie-obce-1/kapitoly-z-historie/rodiny-a-osobnosti/cerninove-z-chudenic/cerninove-z-chudenic-64cs.html> [cit. 30. září 2022]. Autorem hesla je Vladimír Červenka.

7] Státní oblastní archiv (dále SOA) v Praze, Velkostatek Štáhlavy, Nebílovy, Chocenice.

8] SOA v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů.

9] SOA v Litoměřicích, Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Klášterec nad Ohří.

10] SOA v Třeboni, Rodinný archiv Černínů z Chudenic, Jindřichův Hradec.

11] Pro Františka Antonína koupila od zadluženého Jana Jindřicha Kokořovce z Kokořova štáhlavské panství v roce 1710 jeho matka Antonie Josefa Černínová, rozená z Khünburgu, v roce 1711 k němu přikoupila statek Veselá a v roce 1715 ještě panství Nebílovy od Marie Terezie ze Steinau. Srovnej Jana KEPKOVÁ – Jan JERMÁŘ – Roman BERKOVEC – Jaroslav ČECHURA, *Štáhlavy – pohled do historie*, Štáhlavy 2019, s. 45; Petr ROŽMBERSKÝ – Veronika MACHOVÁ – Michal FIALA, *Zámek a tvrz Nebílovy*, Plzeň 2016, s. 29

12] Petr ROŽMBERSKÝ – Veronika MACHOVÁ, *Zámek a tvrz v Chocenicích*, Plzeň 200, s. 30 a 33.

13] Jaroslav BATĚK, *Z dějin Štáhlav*, Blovice 1967, s. 8–9; J. KEPKOVÁ – J. JERMÁŘ – R. BERKOVEC – J. ČECHURA, *Štáhlavy*, s. 59, 82; P. ROŽMBERSKÝ – V. MACHOVÁ – M. FIALA, *Zámek a tvrz Nebílovy*, s. 32.

Antonie Josefa (1744–1805). Heřmanova druhá manželka Marie Barbora hra-
běnka ze Schaffgotsche (1725–1789) už hraběti žádné další potomky nedala.

Jako čtvrté z pěti Heřmanových dětí se v Praze pravděpodobně na počátku
roku 1746 narodil Jan Vojtěch. Podle zápisu v matrice víme, že byl pokřtěn
4. ledna 1746 v katedrále sv. Víta,^{14]} ale datum narození jako takové známo
není. Křest patřil mezi základní iniciační svátosti, po jejichž udělení bylo dítě
začleňováno do církevního a společenského života, a jeho důležitost byla tedy
vyšší než samotné datum narození, což se zohledňovalo i při zápisu do matriky.
Přesný interval mezi dnem narození a rituálem křtu nebyl stanoven, pouze byl
omezen na devět dní od narození, záznamy matrik ale dokazují, že toto nařízení
nebylo dodržováno.^{15]} Tato skutečnost vede k tomu, že přesné datum narození
Jana Vojtěcha nelze stanovit.

Podle matriky zní celé jméno nově narozeného šlechtice Vojtěch Prokop
Václav Kašpar Melichar Baltazar Heřman Adam,^{16]} což odráží jednak jména
českých světců (sv. Vojtěch, Prokop, Václav), jednak blízkost data narození
a křtu ke svátku Tří králů (Kašpar, Melichar, Baltazar).^{17]} Jméno Heřman
zřejmě obdržel od svého otce, zatímco důvod připojení posledního jména
(Adam) není znám. Ve výčtu jmen křestních ovšem chybí jméno Jan, které
je uváděno v některých zdrojích (jako Jan Vojtěch je nejčastěji představován
v publikacích souvisejících se zámekem Kozel). Důvodem bude pravděpo-
dobně skutečnost, že k tomuto jménu přišel až při biřmování. Věk, kdy dítě
přijímalo biřmování, ale také nebyl ustálen, uvádí se rozpětí od sedmého do
čtrnáctého roku věku. V případě Jana Vojtěcha by se tedy jednalo o období let
1753–1760. Jisté je, že když se ve svých šestadvaceti letech ženil, jméno Jan
už používal – dokládá to zápis sňatku v matrice.^{18]} Volbu jména mohl učinit
biřmovanec i sám, do jaké míry bylo toto rozhodnutí svobodné, však zřejmě
nezjistíme.^{19]} Hrabě se posléze podepisoval pouze prvním jménem: Vojtěch,
respektive německy Adalbert, takto tedy nejčastěji figuruje ve starších zdrojích.
Vysoký počet Černínových jmen a nesjednocenost zdrojů vedly k tomu, že se

---

14] Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), Sbírká matrik, Kostel sv. Víta, sign. VÍT N5, 1710–1755, s. 555 [online]. Dostupné z: catalog.ahmp.cz/pragapublica/ [cit. 30. září 2022].

15] Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*, Pardubice 2017, s. 109–111.

16] V původním znění (latinsky) Adalbertus Procopius Wenceslaus Casparus Melchior Balthasar Hermannus Adamus. AHMP, Sbírká matrik, Kostel sv. Víta, sign. VÍT N5, 1710–1755, s. 555 [online]. Dostupné z: catalog.ahmp.cz/pragapublica/ [cit. 30. září 2022].

17] Svou roli navíc mohla sehrát i matka Jana Vojtěcha Černína, rozená ze Šternberka, jelikož kult sv. Tří králů tento rod velmi pěstoval.

18] SOA v Litoměřicích, Sbírká matrik, sign. Děčín 28/14, s. 42 [online]. Dostupné z: <http://vademecum.soalitomeric.cz/> [cit. 30. září 2022].

19] H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*, s. 146–149.

setkáváme s několika různými verzemi jeho zkráceného jména. Kupříkladu na zámku Kozel bývá návštěvníkům představován jako Jan Vojtěch, zatímco na zámku Nebílovy jako Vojtěch Prokop.^{20]}

O tom, jak mladý Černín trávil své dětství a mládí, máme jen velmi omezené znalosti. Jak už bylo zmíněno výše, rodina bydlela v Černínském paláci v Praze. Svou vlastní matku Jan Vojtěch neměl možnost poznat, zemřela, když mu byl právě rok. Vychováván byl proto druhou manželkou svého otce Marií Barborou a zároveň vyrůstal vedle své o rok a půl starší sestry Marie Antonie.

Studia, která pravděpodobně z velké části absolvoval doma pod dozorem preceptora, dokončil ve svých dvaadvaceti letech na tehdy velmi oblíbené právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity, již v rámci všech fakult navštěvovalo největší množství studentů z řad šlechty. Dosažení vysokoškolského titulu bylo pro šlechtice v éře osvícenství lákavé už nejen s ohledem na prestiž, která se s ním pojila. V době osvícenství šlo takřka o nutnost i u šlechticů, kteří měli ambice uplatnit se ve vyšší politice či ve státní správě. A z důvodu narůstající potřeby řádně vzdělaných právníků v úřadech se jako nejlepší volba jevila právě fakulta právnická.^{21]} Katalogy posluchačů práv z let 1766, 1767 a 1768 bezpečně potvrzují Černínovu přítomnost na hodinách římského, trestního či veřejného práva, dokonce se ve všech případech objevuje na prvním místě seznamů, často s titulem „Illustrissimus“ a doplněním „cum Nota Eminentia“.^{22]} Úspěšné zakončení studia práv dokládá disertační práce z roku 1768, kterou Jan Vojtěch zpracoval na téma „Systém práva národů“.^{23]} Skutečnost, že je práce psána latinsky, jak bylo v 18. století u disertací běžné, dokládá Černínovu dobrou znalost tohoto jazyka.^{24]} Práce z oblasti teorie práva se mimo jiné zabývá válečným právem národů, autor zde s odkazy na významného holandského právníka Huga Grotia hovoří o válečných sporech, paktech, o významu demokracie či o mírových smlouvách jakožto prostředcích k ukončování válek.^{25]}

Už v době studií je Jan Vojtěch Černín titulován jako císařský komoří,^{26]} později i jako tajný rada, stejně jako jeho otec Heřman Jakub. Ačkoli tyto čestné úřady vycházely z původních dvorských funkcí, ve druhé polovině 18. století už

20] V této studii bude používána verze Jan Vojtěch.

21] Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011, s. 138; Kol. autorů, *Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622–1802*, Praha 1995, s. 137, 151–153.

22] Archiv Univerzity Karlovy, Katalogy posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity 1755–1882 (1892): Právnická fakulta, inv. č. 156 A 11, 156 A 12, 156 A 13.

23] V původním znění (latinsky): *Systema Juris Gentium*.

24] Josef TRÍŠKA, *Disertace Pražské univerzity 16.–18. století: Dissertationes Universitatis Pragensis 16.–18. saec*, Praha 1977, s. 142–143.

25] Národní knihovna ČR, Staré tisky, sign. 45 C 25.

26] Titul komoří získávali mladí šlechtici po dosažení plnoletosti skrze jmenování nejvyšším komořím. Považovalo se za společenskou povinnost vysoce postavených šlechticů jej mít. Srovnej I. CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 194.

nezahrnovaly skutečnou službu u dvora. Jednalo se o čistě formální hodnosti s reprezentativní funkcí, což jim ale neubíralo na přitažlivosti, neboť dokazovaly příslušnost šlechticů ke dvoru urozeného evropského panovníka. Hodnost člena tajné rady byla hierarchicky výše než post císařského komorníka (proto tak byl hrabě Jan Vojtěch v pramenech označován až v pozdějších letech), ale ještě o stupeň výše byl titul skutečného tajného rady. Hrabě Černín je takto titulován v oznámení o smrti své manželky z roku 1810,^{27]} což svědčí o přednostním postavení tohoto šlechtice na císařském dvoře. Jakkoli přívlastek „skutečný“ naznačuje faktickou činnost příslušníků tohoto úřadu, i tato funkce byla stále více oslabována a stávala se pouze formální hodností.^{28]} A. Valenta zmiňuje, že tyto tituly si musely hraběcí rody zakoupit, přičemž jen hodnost tajného rady měla stát i několik tisíc zlatých. V souvislosti s příslušností k vídeňskému dvoru se očekávala také přítomnost šlechtice na dvoře, což zahrnovalo mj. účast na plesech, honech, koncertech a dalších finančně náročných událostech.^{29]}

Úřednickou kariéru ve funkci rady královského apelačního soudu v Praze započal Jan Vojtěch pravděpodobně po dokončení studia práv. Královská rada nad apelacemi byla zřízena jako odvolací instance nad městskými soudy v roce 1548 králem Ferdinandem I., ale v průběhu staletí prošla několika změnami. V roce 1644 proběhla rozsáhlá reforma, na jejímž základě vznikla tzv. linecká instrukce, která udávala podobu apelačního soudu v následujícím období^{30]}. Od této reformy u rady nad apelacemi zasedal prezident a 16 radů jmenovaných panovníkem, z nichž 8 mělo být z panského a rytířského stavu a 8 z řad doktorů práv. Počet radů se ale postupně navyšoval, a tak jich v době, která se týká hraběte Jana Vojtěcha, mělo být až 31.^{31]} Z dostupných zdrojů není možné určit, zda byl hrabě Černín na post apelačního rady jmenován pro svůj šlechtický původ, tedy možná i dříve, než dokončil studia, či s ohledem na dosažený právník titul, což by datum počátku úřednické kariéry posouvalo nejdříve na rok 1768. Jisté ale je, že nejpozději se tak stalo v roce 1771, kdy je u příležitosti sňatku v matrice zaznamenán jako „Regianum Appellationum actualis Consiliarius“, tedy činný rada královského apelačního soudu.^{32]}

27] Archiv Národního muzea (dále ANM), Sbirka genealogická, sign. CH4: Černín z Chudenic-d: výstřižky z novin, parte atd.

28] Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014, s. 479–480; Václav BŮŽEK – Josef GRULICH – Zdeněk BEZECNÝ, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 197–199.

29] Aleš VALENTA, *Finanční poměry české šlechty ve druhé polovině 18. století. Chlumečtí Kinští v letech 1740–1770*, Hradec Králové 2006, s. 24–25.

30] Tzv. linecká instrukce měla platit až do roku 1783, ale vzhledem k rozšiřování kompetencí apelačního soudu byla průběžně upravována dalšími dodatky a předpisy. Viz Boris ŠALAK, *Všeobecný apelační soud v Praze*, Právněhistorické studie 44, č. 1, s. 80–111.

31] Boris ŠALAK, *Apelační soud v letech 1749 až 1790 (1850)*, Disertační práce FF UK, Praha 2011, s. 19–23 a Týž, *Všeobecný apelační soud v Praze*.

32] SOA v Litoměřicích, Sbirka matrik, sign. Děčín 28/14, s. 42 [online]. Dostupné z: <http://>

Mezi požadavky na radu apelačního soudu patřilo katolické vyznání, znalost obou zemských jazyků a absolvování přijímací zkoušky. Jeho povinností bylo účastnit se každodenního zasedání soudu, které se nekonalo pouze ve středu, v sobotu, v neděli a o svátcích. Pokud chtěl apelační rada odjet z Prahy, musel zažádat o povolení panovníka. Součástí tohoto postu byl roční plat, jehož výše byla od roku 1628 stanovena na 600 kop míšeňských grošů, k roku 1780 měl plat dosahovat částky 1 500 zlatých, v roce 1790 měl dosáhnout až na 2 000 zlatých ročně.^{33]} Poslední zmíněné už se ale týkalo tzv. všeobecného apelačního soudu, nově vzniklé soudní komory, která v roce 1783 nahradila předchozí instituci.^{34]} Zda byl hrabě Černín součástí i tohoto nového soudního orgánu, není jisté.

Patrně nejvyššího bodu své kariéry dosáhl Jan Vojtěch v roce 1790. Tehdy zemřel Jan Karel hrabě Špork, nejvyšší zemský lovcí Království českého (Oberstlandjägermeister), na jehož místo byl hrabě Černín dosazen. Z Palackého výčtu nejvyšších zemských i dvorských úředníků, kde se v následujících letech tento úřad už neobjevuje, můžeme soudit, že Jan Vojtěch hrabě Černín z Chudenic byl vůbec posledním nejvyšším lovcím v Českém království.^{35]}

Tento dvorský úřad se formoval od konce 12. století a jako jediný přežil až do konce 18. století.^{36]} K agendě nejvyššího královského lovcího patřilo spravování královských lesů, včetně dalších povinností, které se k pozici správce lesů vztahovaly (např. přidělování penzí lesním zaměstnancům), ale především měl lovcí zajišťovat vhodné podmínky pro císařské hony a lovy a v době návštěvy císaře je přímo organizovat. Zároveň musel pravidelně udržovat kontakt s jednotlivými loveckými úřady na komorních panstvích a občasně je navštěvovat. Bohatá pracovní náplň vypovídá o časové náročnosti tohoto postu, která mu umožnila přetrvat déle než jiným českým královským úřadům, jichž bylo zapotřebí v podstatě jen při korunovaci.^{37]}

Byly to právě lovy a hony, které patřily k oblíbeným zábavám panovníků a postupně pronikaly i do šlechtických řad a stávaly se prostředkem setkávání panovníka a šlechty s poddanými. V 18. století se jednalo o společenskou záležitost vyšších vrstev, která byla mnohdy více zaměřena na rozličné ceremoniály než na samotnou honitbu. V případě, že se císař chystal navštívit Čechy,

---

vademecum.soalitomerce.cz/ [cit. 30. září 2022].

33] B. ŠALAK, *Apelační soud v letech 1749 až 1790 (1850)*, s. 19–21.

34] Anita KŘEPELKOVÁ, *Apelační soud v Praze, 1548–1783 (1788). Inventář*, Praha 1964, s. 3–4. Dostupné z: <https://vademecum.nacr.cz/> [cit. 30. září 2022].

35] František PALACKÝ – Jaroslav CHARVÁT – František KRČMA (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 404–410.

36] Jiří HRBEK, *Císařský hon na královském panství v roce 1721*, Rakovnický historický sborník 8, 2011, s. 6–7.

37] Romana MARTÍNKOVÁ – Aleš VALENTA – Veronika VILIMOVSKÁ, *Úřad nejvyššího lovcího za Leopolda Kinského (1751–1760)*, Východočeský sborník historický 14, 2007, s. 111–130.

musel se nejvyšší lovcí postarat o organizaci této důležité kratochvíle. Bylo třeba zajistit dostatečné množství lovné zvěře v oborách, funkční zbraně a jiné potřebné vybavení. Dále měl na starosti program lovu i výběr místa konání, s čímž souviselo také zajištění ubytování a stravy pro urozené účastníky.^{38]}

V době, kdy funkci nejvyššího lovcího zastával hrabě Leopold Kinský, tedy mezi léty 1751–1760, došlo k výrazným změnám agendy tohoto úřadu. Jakkoli bylo do poloviny 18. století hlavní povinností obstarávání panovnických honů, včetně zajištění dostatku zvěře v lesích, následně se situace změnila. Do středu zájmu se dostala péče o stav královských lesů kvůli těžbě dřeva a zemědělská výroba na panstvích, kterou bylo nutné chránit snížením stavů zvěře. Tato proměna názorů byla v konečném důsledku důvodem oslabování pozice nejvyššího lovcího. Přispělo k tomu také rozhodnutí Marie Terezie z roku 1767 o propůjčení myslivosti na českých statech císařským hodnostářům, což vedlo k závěru období klasických panovnických honů.^{39]} Císařovna rozhodnutí má jistě souvislost s nedávným (1765) úmrtím jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského, který lovecký úřad velmi podporoval. Z toho lze soudit, že v době úřadování hraběte Jana Vojtěcha Černína už se jednalo spíše jen o čestnou funkci, což potvrzuje i zpráva nejvyššího purkrabího Ludvíka hraběte Cavrianiho z 19. března 1790 ohledně jmenování do funkce nejvyššího lovcího: „(...) bylo rozhodnuto, že toto pověření bude v budoucnu považováno pouze za čestné místo (...), aniž by byl kdy oprávněn (tj. hrabě Černín) ovlivňovat celkový dozor nad lesy.“^{40]}

Od dob zmíněného lovcího Leopolda Kinského se změnilo i finanční ohodnocení této funkce. Reskript z března 1751 stanovil: „nejvyšší zemský lovcí, hrabě Leopold Ferdinand Kinský, a kdož po něm přijdou, nebude víc pobírat příslušný mu roční plat, nýbrž dostane k doživotnímu užívání Královskou oboru,^{41]} les Hvězdy a zarostlý zářez Jeleního příkopu.“^{42]} Je ale nutné připomenout, že k honitbě už obory tou dobou nesloužily. V Královské oboře se zvěř nevyskytovala již od válek o rakouské dědictví a v případě obory Hvězda tomu bylo podobně.

Když hrabě Černín získal funkci nejvyššího českého lovcího, patrně nestál o užívání a údržbu těchto obor. Důvodem mohla být skutečnost, že tou dobou už byl dostavěný nový lovecký zámek u Šťáhlav, kde hrabě nechal zřídit oboru pro chov bílých jelenů a daňků a kde také pořádal tzv. parforsní hony. Dochované smlouvy dokládají, že v březnu 1790 dohodl Jan Vojtěch pronájem

38] Tamtéž.

39] Tamtéž, s. 126–140.

40] SOA v Praze, Velkostatek Šťáhlavy, Nebílovy, Chocenice, inv. č. 351, karton 2 – hrabě Vojtěch Černín v úřadu nejvyššího lovcího, 1751–1798.

41] Pozdější Stromovka.

42] Antonín NOVOTNÝ, *Královská obora*, Praha 2000, s. 109–110.

obory Hvězda Janu Auerhannovi a stejně tak Královskou oboru pronajal Bernardu Novákovi.^{43]} Ke konci 18. století začaly vznikat myšlenky o zpřístupnění Královské obory veřejnosti po vzoru vídeňského Prateru, který byl pro účely rekreace obyvatel otevřen v roce 1771. Nejvyšší český purkrabí Jan Rudolf hrabě Chotek, který tuto událost inicioval, nechtěl čekat, až se post nejvyššího lovcího uvolní, a proto návrh přednesl přímo Černínovi. Tomu se úmysl zamlouval (stejně z užívání obor nebyl nikterak nadšen) a na Chotkovy plány přistoupil. Podmínkou byl doživotní důchod ve výši částky pronájmu, převzetí smlouvy s Bernardem Novákem a proplacení dříve nakoupeného nábytku. Zemský výbor podmínky přijal, a tak se obora císařským dekretem z roku 1804 skutečně stala veřejně přístupnou.^{44]}

S loveckou vášní šlechticů se pojí sdružování do nejrůznějších loveckých řádů, kterých v 17. a 18. století vzniklo několik. Nejznámějším je nepochybně Řád sv. Huberta, jenž založil František Antonín hrabě Špork v roce 1695, kterým se ale dále nebudeme zabývat. Do života Jana Vojtěcha Černína zasáhla totiž jiná lovecká společnost, Šlechtická společnost Diany lovkyně, římské bohyně lovu, založená v roce 1779.^{45]} Příslušnost k této společnosti byla záležitostí prestiže, i když k jejím primárním cílům patřila podpora nadšenců do lovectví i samotného loveckého umění. V Království českém působila vídeňská větev tohoto řádu, k níž příslušel i Jan Vojtěch. Kdy se tak stalo, nelze přesně říci. Dochovaných zmínek není mnoho, a tak můžeme doložit jen záznam Jana Vojtěcha jako rytíře neapolského královského loveckého Dianina řádu v roce 1813.^{46]} Spolu s ním byl členem řádu také jeho švagr František Antonín hrabě Des Fours, ale i mnozí další zástupci vysoké šlechty z českých zemí.^{47]}

Významnou roli v životě šlechtického osvícence v 18. století hrálo zednářské hnutí. Především za vlády Josefa II. a Leopolda II. se stalo svobodné zednářství podstatnou součástí prosazování osvícenských myšlenek šlechticů, kteří měli podle zednářských zásad přispívat k šíření tohoto směru, konat charitativní činnost a ctít křesťanství.^{48]} U Jana Vojtěcha Černína tomu nebylo jinak a není divu – členy zednářských lóží byli i mnozí jeho příbuzní. Některý z nich

43] SOA v Praze, Velkostatek Štáhlavy, Nebílovy, Chocenice, inv. č. 351, karton 2 – hrabě Vojtěch Černín v úřadu nejvyššího lovcího, 1751–1798.

44] A. NOVOTNÝ, *Královská obora*, s. 112, 123–124; Jana STEJSKALOVÁ – Ivana SÍBRTOVÁ – Martin VLASÁK, *Pražské historické zahrady a parky. Architektura, dendrologie, památková péče*, Praha 2018, s. 163–165.

45] Ivan KOLÁČNÝ, *Řády a vyznamenání Habsburské monarchie*, Praha 2006, s. 72.

46] V původním znění (německy): Ritter des kön. neapolit. Diana Jagdordens. (*Familienkalender auf das gemeine Jahr 1813*, Sankt Gallen 1813, s. 11. Dostupné také z: <https://books.google.cz/> [cit. 30. září 2022]).

47] Marie MŽYKOVÁ – Harald SKALA, *Des Fours: Valdštejnův plukovník a jeho potomstvo*, Praha 2012, s. 91; I. KOLÁČNÝ, *Řády a vyznamenání Habsburské monarchie*, s. 72.

48] Luboš ANTONÍN, *Moudrost – síla – krása. Zednářské tisky ze zámeckých knihoven v České republice*, Praha 2003, s. 3; I. CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 156.

jej k tomuto hnutí také pravděpodobně přivedl, neboť novým členem se mohl stát jedině na základě doporučení jednoho z aktivních členů. Nabízí se spojitost s rodem Küniglů a jejich klatovskou lóží Sincerité, která byla původně založená v Litoměřicích coby odnož pražské lóže U tří korunovaných hvězd. Sebastian František hrabě Künigl (1720–1783), stoliční mistr, který bývá označován za jednoho ze zakladatelů českého zednářství, byl strýcem Jana Vojtěcha,^{49]} přinejmenším věkově mu byl ale blíže Sebastianův syn Kašpar Heřman (1745–1814), jenž stál také vysoko mezi českými svobodnými zednáři, a tak ho mohl do své lóže snadno přivést.^{50]} K názoru, že Küniglové mohli do své lóže Černína začlenit, se přiklání i Vladimír Červenka^{51]} spolu s kastelánem zámku Nebílov Milanem Fialou,^{52]} ale z dostupných zdrojů to nejsme schopni potvrdit. Jisté je, že v publikaci Josefa Volfa, kde nacházíme některá jména členů lóže Sincerité, není hrabě Černín zmíněn.^{53]}

Jako dalšího z příbuzných Jana Vojtěcha, který byl taktéž významným představitelem svobodných zednářů, zmiňme Vincence hraběte Valdštejn-Vartenberka (1731–1797), jenž byl členem pražské lóže U tří korunovaných sloupů.^{54]} Do příbuzenského vztahu s Černínem se ale dostal až v roce 1789, kdy se jeho nejstarší syn, hrabě Arnošt Filip (1764–1832), oženil s neteří Jana Vojtěcha, hraběnkou Marií Antonií Františkou Des Fours (1772–1813). Sňatek proběhl na Černínově právě dostavěném loveckém zámečku u Štáhlav. Přičte-li se k tomu fakt, že pozdějším dědicem štáhlavského panství byl syn zmíněného páru a že kontakty obou rodin byly dlouhodobé a pevné (koneckonců, Vincencova babička byla rozená Černínová), můžeme předpokládat, že s rodinou Valdštejn-Vartenberků měl i hrabě Černín více než dobré vztahy.^{55]} Rodinný archiv Valdštejnů nám pak poskytuje doklad o nejstarší korespondenci Vincence s Janem Vojtěchem z roku 1787.^{56]} Nastíněná situace jejich vztahu by tedy také mohla vypovídat o tom, že Černína k zednářství přivedl jeho poněkud vzdálený příbuzný, i když je třeba uvědomit si pozdější časové zařazení. Mezi příslušníky zednářského hnutí můžeme najít i další z Černínových příbuzných, u nichž lze ale jen těžko posoudit, jak blízký vztah spolu měli. Jednalo se o synovce

49] V roce 1745 si vzal za ženu Marii Terezii hraběnkou Černínovou z Chudenic, sestru Heřmana Jakuba.

50] Josef VOLF, *Zednáři na Klatovsku*, Klatovy 1938, s. 7, 16, 21.

51] <https://www.chvalenice.cz/obec-107/z-historie-obce-1/kapitoly-z-historie/rodiny-a-osobnosti/cerninove-z-chudenic/cerninove-z-chudenic-64cs.html> [cit. 30. září 2022]. Autorem hesla je Vladimír Červenka.

52] M. FIALA – V. HNOJSKÁ – H. ŠIŠKOVÁ, *Státní zámek Nebílovy. Sylabus 2022*, s. 9.

53] J. VOLF, *Zednáři na Klatovsku*, s. 21–43.

54] Jan PODŠKUBKA, *České svobodné zednářství v průběhu XVIII. století*, Praha 2005, s. 247–248.

55] Petra NAČERADSKÁ, *Po stopách Valdštejnů*, Praha 2020, s. 102–103.

56] SOA v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 3503, sign. III-1/14, karton. 49 – Vincenc z Valdštejna, obdržené dopisy, 1787.obla

Černínovy matky Marie Ernestiny Jáchyma hraběte Šternberka (1755–1808), synovce nevlastní matky Jana Vojtěcha hraběte Arnošta ze Schaffgotche (1742–1825) či o Černínova švagra Václava hraběte Thun-Hohensteina (1737–1796).^{57]}

Po nahlédnutí do pramenů zjistíme, že hraběte Jana Vojtěcha Černína přeci jen najdeme v seznamech členů zednářské lóže, ale že se nejedná ani o jednu ze zmíněných, nýbrž o pražskou lóži U tří korunovaných hvězd. Zápis obsahuje informaci o zasvěcení nového člena v roce 1772 do druhého a třetího stupně, tedy coby tovaryše a mistra.^{58]} Přípravný učednický stupeň^{59]} byl patrně přeskočen, což sice nebylo běžné, ale ani zcela výjimečné.^{60]} Literatura dále uvádí, že je hrabě Černín jako člen této lóže doložen v letech 1782, 1783, 1785 a 1791, a připojuje informaci, že je zaznamenán jako nový člen lóže Pravda a jednota U tří korunovaných sloupů, ovšem datum se nezmiňuje.^{61]} Tato lóže vznikla až v roce 1786 po vydání zednářského patentu Josefa II., který vedl ke snížení celkového počtu lóží, a tudíž k jejich slučování, což ohraničuje Černínovu příslušnost k ní roky 1786 a 1794, v němž zednáři ukončili v Čechách své působení.^{62]} Na setkáních lóže U tří korunovaných hvězd se pravděpodobně vídal se svým bratrance Kašparem Heřmanem Künglem (1745–1814), který je v týchž letech jako člen uvedené lóže také doložen. Stejně tomu je s již zmíněným Černínovým švagrem Václavem z Thun-Hohensteina.^{63]} Lze jen těžko posoudit, kdo byl tím, jenž Jana Vojtěcha k zednářství přivedl, ale jisté je, že tato jeho působnost ho v životě značně ovlivnila. Ostatně, dodnes se o tom dá přesvědčit návštěvou Černínových zámků, kde se zednářská symbolika projevila ve výmalbě.

Hrabě Jan Vojtěch Černín z Chudenic byl za svůj život dvakrát ženat. Jeho první manželkou se stala Marie Josefa z Thun-Hohensteina. Narodila se a pokřtěna byla stejně jako její budoucí manžel v lednu 1746. Křest proběhl 29. ledna v kostele sv. Mikuláše v Praze na Malé Straně, rodina totiž bydlela nedaleko, v Thunovském paláci. Marie Josefa se narodila jako desátá z celkem 24 potomků Jana Josefa hraběte z Thun-Hohensteina (1711–1788); její matkou byla první manželka tohoto šlechtice, Marie Kristýna z Hohenzollern-Hechingenu (1715–1749).^{64]} Kromě paláce v Praze vlastnil otec početné rodiny

57] J. PODŠKUBKA, *České svobodné zednářství v průběhu XVIII. století*, s. 213, 230–231, 238.

58] V původním znění (německy): Geselle, Meister.

59] V původním znění (německy): Lehrling.

60] AHMP, Zednářské lóže U Tří korunovaných hvězd a U Tří korunovaných sloupů v Praze, inv. č. 1, (1734) 1772–1784 (1799), s. 8 [online]. Dostupné z: katalog.ahmp.cz/pragapublica/ [cit. 30. září 2022].

61] J. PODŠKUBKA, *České svobodné zednářství v průběhu XVIII. století*, s. 102.

62] I. CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 161–164.

63] J. PODŠKUBKA, *České svobodné zednářství v průběhu XVIII. století*, s. 159, 238.

64] AHMP, Sběrka matrik, Kostel sv. Mikuláše, sign. MIK N8, 1722–1765, s. 117 [online]. Dostupné z: katalog.ahmp.cz/pragapublica/ [cit. 30. září 2022]; Petr MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 1999, s. 280.

mnoho statků v severních a východních Čechách, včetně severočeského Děčína, kde také s rodinou občasně pobýval na zdejší zámku. Právě v kapli děčínského zámku proběhla 7. srpna 1771 svatba Marie Josefy s hrabětem Janem Vojtěchem Černínem. Tohoto okamžiku se vlastní matky novomanželů nedožily, ale na svatbě byli patrně přítomni otcové se svými stávajícími ženami. V případě Heřmana Jakuba Černína šlo o jeho druhou manželku Marii Barboru, zatímco Jan Josef z Thun-Hohensteinu měl po svém boku svou poslední choť Alžbětu Hennigerovou, rozenou ze Seebergu (1729–1800).

Manželství mladému páru dosvědčil František Antonín hrabě Des Fours, ženichův švagr, který se svatebního veselí pravděpodobně účastnil i spolu se svou ženou Marií Antonii, Černínovou sestrou. Druhým svědkem byl Václav Petr svobodný pán Dobřenský z Dobřenic (1710–1783).^{65]} Ten byl ženat s Marií Annou, rozenou Des Fours (1705–1765), vzdálenou příbuznou prvního svědka, Františka Antonína Des Fourse.^{66]} Zvykem bylo volit si svědky z řad blízkého příbuzenstva či z okruhu přátel, z čehož lze soudit, že Václav Petr Dobřenský z Dobřenic patřil mezi přátele novomanželů.^{67]} Hrabě Jan Vojtěch nechal manželství stvrdit aliančním znakem, který najdeme například na zámku Kozel či na budově chválenické fary.

Rodinný archiv Thun-Hohensteinů v Děčíně uchovává korespondenci týkající se tohoto sňatku. Dopisy jsou psány jak Janem Vojtěchem, tak jeho otcem Heřmanem Jakubem; jeden z dopisů je podepsán také Marií Barborou, manželkou Heřmana Jakuba. Některé další jsou pak psány vrchnostenským zaměstnancem Černínů Františkem Schwabem. Adresátem těchto dopisů bude zřejmě Jan Josef Thun-Hohenstein, otec nevěsty. Dopisů je v příslušné složce celkem 22 a jistě mohou být zajímavým pramenem ke sňatku, který je možné do budoucna prozkoumat podrobněji.^{68]}

Jakožto příslušnice vysoké aristokracie se silným katolickým vyznáním byla Marie Josefa Černínová nositelkou Řádu hvězdového kříže, vysokého dámského šlechtického řádu, který byl (podobně jako u mužů post císařského komoří) reprezentativním odznakem vysokých šlechtičen.

Po boku svého manžela strávila Marie Josefa celý zbytek života. Jejich manželství ovšem nebylo obdařeno potomkem; skončilo po bezmála 39 letech hraběnčinou smrtí.^{69]} Stalo se tak 7. června roku 1810 v půl osmé večer poté, co umírající naposledy přijala svátost v Praze na Malé Straně, kde se konala také zádušní mše. Příčinou skonu 64leté hraběnky byla vodnatelnost s následkem

65] SOA v Litoměřicích, Sběrka matrik, sign. Děčín 28/14, s. 42. [online]. Dostupné z: <http://vadamecum.soaliterice.cz/> [cit. 30. září 2022]; Jan Maxmilián DOBŘENSKÝ Z DOBŘENIC, *Z Dobřenic je cesta dlouhá*, Havlíčkův Brod 1996, s. 71–72.

66] M. MŽYKOVÁ – H. SKALA, *Des Fours*, s. 202.

67] H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*, s. 191.

68] SOA v Litoměřicích, Rodinný archiv Thun-Hohensteinů, Klášterec nad Ohří, sign. D 16.

69] ANM, Sběrka genealogická, sign. CH4 – Černín z Chudenic-d: výstřižky z novin, parte atd.

ztvrnutí jater, jak uvádí úmrtní oznámení. Dále se uvádělo, že tělo zesnulé má být pohřbeno v kryté farního kostela ve Chválenicích vedle tchána Marie Josefy, hraběte Heřmana Jakuba Černína.^{70]} Jakmile však ovdovělý hrabě Jan Vojtěch dostavěl nový hřbitov ve Štáhlavech, nechal manželčiny ostatky převést do hrobky v nově postavené kapli Povýšení sv. Kříže.^{71]}

Hrabě Černín si uvědomoval, že na něm stojí pokračování chudnické větve rodu, a tak se po smrti milované manželky i přes svůj vyšší věk oženil znovu, zřejmě pouze z naděje na zplnění potomka. Jeho nevěstou a druhou ženou se stala Marie Eleonora z Hackelberg-Landau, dcera svobodného pána Rudolfa Josefa (1764–1830), prezidenta dolnorakouské zemské vlády. Eleonoru jako první ze sedmi dětí porodila 14. května 1786 Marie Kristýna, rozená Clary-Aldringen (1768–1820),^{72]} která byla příbuzná s rodinou Thun-Hohensteinů, tedy vzdáleně i s první manželkou hraběte Černína.^{73]}

Svatba již 66letého Jana Vojtěcha s tehdy 26letou svobodnou paní Eleonorou proběhla v srpnu roku 1812 ve Štýrském Hradci. Naděje, které do sňatku hrabě Černín vkládal, se nenaplnily. Téměř čtyřleté manželství skončilo Černínovou smrtí, bez potomků. Ačkoli některé (především internetové) zdroje uvádějí, že Eleonora měla Černínovi porodit dceru, informace není ověřená a vzhledem k chybně uvedenému možnému roku narození (1803) je také nepravděpodobná.^{74]} Druhá žena Jana Vojtěcha se rok po svatbě stala dámou Řádu hvězdového kříže, po smrti svého manžela pobývala ve Vídni a od roku 1837 v Praze.^{75]} Byla o čtyřicet let mladší než její muž a přibližně o tento věkový rozdíl jej také přežila. Zemřela jako 73letá vdova, která se už znovu neprovádala, v Praze na Novém Městě dne 29. června 1858 v 7 hodin večer po přijetí nejsvětější svátosti. Dva dny po pohřbu na Malostranském hřbitově, který se konal 1. července, se zádušní mše za zesnulou hraběnkou sloužila v novoměstském kostele sv. Jiljí.^{76]}

70] Tamtéž; AHMP, Sbírká matrik, Kostel P. Marie Vítězné, sign. PMV Z1, 1784–1810, s. 93 [online]. Dostupné z: catalog.ahmp.cz/pragapublica/ [cit. 30. září 2022].

71] SOKA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Farní úřad Chválenice, inv. č. 2, s. 5. [online]. Dostupné z www.portafontium.eu [cit. 30. září 2022]; J. KEPKOVÁ – J. JERMÁŘ – R. BERKOVEC – J. ČECHURA, *Štáhlavy*, s. 95.

72] Ignaz Ritter von SCHÖNFELD, *Adels-Schematismus des österreichischen Kaiserstaates* 1, Schaumburg 1824, s. 145.

73] Marie Kristýna byla dcerou Leopolda Clary-Aldringena (1736–1800) a jeho první manželky Emanuely Marie Vratislavové z Mitrovic (1732–1761). Leopold si po smrti Marie Emanuely vzal za ženu Marii Walburgu z Thun-Hohensteinu (1743–1795), která byla starší sestrou Černínovy první ženy Marie Josefy. Viz Karl Friedrich Benjamin LEUPOLD, *Allgemeines Adels-Archiv der österreichischen Monarchie* 1/2, Wien 1789, s. 202.

74] <http://www.genealogy.euweb.cz/bohemia/czernin1.html> [cit. 30. září 2022].

75] <https://www.chvalenice.cz/obec-107/z-historie-obce-1/kapitoly-z-historie/rodiny-a-osobnosti/cerninove-z-chudenic/cerninove-z-chudenic-64cs.html> [cit. 30. září 2022].

76] ANM, Sbírká genealogická, sign. CH4 – Černín z Chudenic-d: výstřižky z novin, parte atd.

Jak se dozvídáme z parte Jana Vojtěcha, v němž jeho choť Eleonora podává zprávu o smrti svého váženého manžela, zemřel hrabě 2. června 1816 ve 12 hodin na svém štáhlavském panství, zřejmě na zámku Kozel, na němž pobýval nejčastěji, rovněž po přijetí nejsvětější svátosti.^{77]} Totéž je zmíněno i v úmrtních oznámeních Černínových manželek. Umírajícímu svátost pomáhala na cestě za spásou a pozůstalým vyrovnat se se smrtí blízké osoby. Součástí bylo i poslední pomazání, zpověď a přijetí eucharistie.^{78]}

Pravidlem bylo, že než byl nebožtík pohřben, zůstávalo tělo v místě úmrtí (v případě Jana Vojtěcha na zámku) z důvodu ujištění se o smrti a do kostela bývalo přeneseno až po osmačtyřiceti hodinách. Před uložením do hrobu se sloužila zádušní mše, která se od té běžné příliš nelišila.^{79]} Z Černínova parte vyplývá, že měl být pohřben do nově postavené kaple vedle své první manželky Marie Josefy 5. června odpoledne, tedy až 3 dny po svém úmrtí. Zádušní obřady podle všeho proběhly 6., 7. a 8. června ve farním kostele ve Štáhlavech a 6. června také v pražském kostele Panny Marie Sněžné.^{80]}

V otázce úmrtí Jana Vojtěcha se objevuje neshoda v pramenech ohledně toho, v jakém věku se s pozemským světem rozzehnal. Na základě znalosti data jeho křtu se můžeme snadno dopočítat, že hrabě Černín zemřel několik měsíců po oslavě svých sedmdesátin. Potom je ale zarážející, že úmrtní oznámení uvádí jeho dožilý věk ve výši 72 let,^{81]} zatímco matrika 71 let.^{82]} Možným vysvětlením může být skutečnost, že i když byl Jan Vojtěch pokřtěn na začátku roku 1746, narodit se mohl již na konci roku předcházejícího. Za předpokladu, že se nezohledňovala konkrétnější data (měsíce a dny), ale pouze roky, by mohl být jeho věk stanoven na 71 let, jak to uvádí příslušná matrika. Údaj v parte si ale nelze vysvětlit jinak, než že se jedná buď o faktické pochybení, nebo o překlep.

Jako příčinu úmrtí parte uvádí hnisání plic,^{83]} v matrice je uveden latinský termín vomica pulmonum,^{84]} tj. absces plic. Tento zastaralý název, který se objevuje v dobových dokumentech, by mohl odkazovat na onemocnění tuberkulózou, jež byla v 19. století velmi rozšířená.^{85]} Vzhledem k dané dobové situaci

77] Tamtéž.

78] H. STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*, s. 194–196.

79] Tamtéž, s. 197–198.

80] ANM, Sběrka genealogická, sign. CH4 – Černín z Chudenic-d: výstřižky z novin, parte atd.

81] Tamtéž.

82] SOA v Plzni, Sběrka matrik, sign. Štáhlavy 06, s. 7 [online]. Dostupné z: www.portafortium.eu. [cit. 30. září 2022].

83] V původním znění (německy): Lungeneiterung. ANM, Sběrka genealogická, sign. CH4 – Černín z Chudenic-d: výstřižky z novin, parte atd.

84] SOA v Plzni, Sběrka matrik, sign. Štáhlavy 06, s. 7. [online]. Dostupné z: www.portafortium.eu. [cit. 30. září 2022].

85] *Index-catalogue of the Library of the Surgeon-General's Office, United States Army*:

je třeba dodat, že to nelze říci s jistotou, neboť na počátku 19. století ještě lékaři nebyli schopni navzájem rozeznat různé plicní choroby. Jisté ale je, že onemocnění plic Jana Vojtěcha v posledních letech jeho života negativně ovlivňovalo. Ačkoli ve druhé polovině 19. století už lékaři zjistili, že mají co do činění s nakažlivou, ale léčitelnou nemocí, na začátku 19. století ji ještě považovali za dědičnou a nevléčitelnou. Byla považována především za nemoc chudé vrstvy obyvatel, ale výskyt mezi vrstvami vyššími také nebyl výjimkou. Plicní onemocnění se projevovalo dlouhodobě především celkovou pohublostí a bledostí, typické byly také horečky a kašel.^{86]} Tyto informace nám alespoň částečně poskytují obrázek o posledních letech života hraběte Černína, která se nesla v duchu těžkého onemocnění.

Nedílnou součástí závěru života každého křesťana bylo sepsání testamentu, který měl být vlastnoručně napsán ideálně s dostatečným předstihem, což se hraběti Janu Vojtěchovi podařilo.^{87]} Své poslední pořízení sepsal ve Štáhlavech 23. června 1815, tedy téměř rok před smrtí. Sám také v úvodu píše: „*Písmo svaté a zkušenost mne poučují, že smrt jest jistá, ale hodina její nejistá, a proto jsem se rozhodl ještě při zdravém rozumu učiniti následující poslední pořízení, abych zabránil všem sporům, které by se mohly přihoditi po mé smrti.*“^{88]} Testamentárními svědky, kteří listinu podepsali, byli Ferdinand Heirowsky, Johann Adalbert Trzebitzky a Albert Billek.^{89]}

Černínova závěť slouží nejen jako významný pramen k poznání jeho sociálních kontaktů a příbuzných, se kterými měl dobrý vztah, ale také ke zjištění jeho majetku, který pozůstalým odkázal. Po prvním bodu, v němž poručí svou duši Bohu, Jan Vojtěch uvádí, že chce být pohřben po boku své zesnulé manželky Marie Josefy v kapli štáhlavského hřbitova, a stanovuje, kdy se mají ve farním kostele sloužit mše za něj i za zesnulé z jeho nejbližšího okolí.^{90]}

Následně Černín přistupuje k finanční otázce, přičemž odkazuje 200 zlatých blíže nespécifikovanému chudobinci a institutu invalidů, zatímco poddaným svého panství Štáhlavy, Nebílovy a Chocenice k rozdělení 1 500 zlatých

---

Authors and subjects VIII, Washington 1887, s. 401. Dostupné z: <https://books.google.cz/> [cit. 30. září 2022].

86] Šárka Caitlín RÁBOVÁ, *Kulturní reflexe tuberkulózy v českých zemích 1800–1945*, Praha 2018, s. 11, 20, 44–46, 66–67.

87] Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002, s. 15–18.

88] V původním znění (německy): „*Nachdem mich die heilige Schrift und Erfahrung überzeugt, dass der Tod sicher, die Stunde aber unsicher sein, so habe ich mich bei gesunder Vernunft entschlossen, folgende letztwillige Anordnung zu machen, um allen Streitigkeiten vorzubeugen, die sich nach meinem Ableben ereignen könnten.*“

89] SOA v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 3627, sign. III-21/12, karton 69 – Albrecht Černín z Chudenic, poslední vůle, 1815.

90] Tamtéž.

a obci Netunice 2 000 zlatých. Dále určil peněžní a hmotné dary členům své rodiny. Jeho švagr František Antonín hrabě Des Fours zdědil dva brilantové prsteny, jeho dceři, tedy Černínově neteři, Luise Des Fours (1770–1847) mělo být vypláceno 2 000 zlatých ročně, dětem již zesnulého synovce Vojtěcha Clary-Aldringena (1778–1809), příbuzného ze strany Marie Josefy, rozené z Thun-Hohensteinu,^{91]} dokonce 20 000 zlatých. Testátor nezapomněl ani na svého křestního kmotra Vojtěcha Müllera, jemuž měla být vyplacena jistina v hodnotě 8 000 zlatých. Ve druhé polovině závěti se pak věnoval svým služebníkům a úředníkům, kterým zajistil doživotní penzi a možnost svobodné volby místa, kde budou sloužit posléze.^{92]}

Část závěti týkající se dědictví statků Jana Vojtěcha je nepochybně tou nejdůležitější, jelikož z ní lze poskládat Černínovy majetkové poměry. Nejpodstatnějším dílem jeho nemovitého majetku bylo rozsáhlé panství Štáhlavy, Nebílovy a Chocenice, které zahrnovalo kolem padesáti vsí, dvorů a dalších lokalit.^{93]} Záhy poté, co panství po otci zdědil, zde Jan Vojtěch nechal vystavět nový reprezentační (původně lovecký) zámek „Waldschloss“ (dnes známý pod názvem Kozel) a opravit tehdy chátrající rezidenci v Nebílovech. Na těchto sídlech se také na počátku 19. století nejvíce zdržoval, jak dokládají zápisy z knihy žádostí z let 1790–1805.^{94]} Jejich detailnější rozbor nabízí práce Jana Hajšmana, který po příslušném studiu dospěl k závěru, že Jan Vojtěch Černín patřil k té vrstvě osvícené aristokracie, která se svým poddaným snažila zajistit co možná nejpříjemnější životní podmínky a spravedlnost.^{95]}

Kromě zmíněných zámků se na svém panství hrabě Černín věnoval také sakrálním stavbám. Ve Chválenicích byla roku 1806 zahájena stavba nové farní budovy, kterou Jan Vojtěch částečně financoval.^{96]} V roce 1810 nechal založit štáhlavský hřbitov, uprostřed něhož byla postavena osmiboká hřbitovní kaple

---

91] Vojtěch Clary-Aldringen byl synem Leopolda Clary-Aldringena (1736–1800) a jeho druhé manželky Marie Walburgy, rozené z Thun-Hohensteinu (1743–1795), která byla starší sestrou Černínovy první ženy Marie Josefy. K. F. B. LEUPOLD, *Allgemeines Adels-Archiv der österreichischen Monarchie* 1/2, s. 202.

92] SOA v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 3627, sign. III-21/12, karton 69 – Albrecht Černín z Chudenic, poslední vůle, 1815.

93] Jaroslaus SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden. Pilsner Kreis* 9, Prag – Wien 1788, s. 87–92.

94] SOA v Praze, Velkostatek Štáhlavy, Nebílovy, Chocenice, inv. č. 50 – Kniha poddaných a vyřízení žádostí, 1790–1805.

95] Jan HAJŠMAN, *Kniha žádostí. Netradiční pohled do života na štáhlavském panství na přelomu 18. a 19. století*, Jižní Plzeňsko 5, 2007, s. 24–38.

96] <https://www.chvalenice.cz/obec-107/z-historie-obce-1/kapitoly-z-historie/kostel-sv-martina-fara-a-skola/tajemstvi-zapomenu-teho-farskeho-dvora/> [cit. 30. září 2022]. Autorem stati je Jiří Sankot.

s rodovou hrobkou, kam byla pohřbena Černínova první manželka Marie Josefa a později i on sám.^{97]} V neposlední řadě přispěl ke zřízení samostatné farnosti ve Štáhlavech v roce 1813.^{98]}

Po své smrti Jan Vojtěch panství dědicům rozdělil, protože Štáhlavy a Nebílovy odkázal svému prasynovci hraběti Kristiánu Valdštejn-Vartenberkovi (1794–1858) a nejmenší část, Chocenice, dcerám svého synovce Josefa Vratislava z Mitrovic (1763–1830) – Josefíně Marii (1802–1881) a Gabriele Antonii (1804–1880), které byly v té době ještě velmi mladé.^{99]} Panství byla ale značně zadlužená, a tak se s dědictvím statků pojilo i placení dluhů. Kristián Valdštejn-Vartenberk, dědic štáhlavsko-nebílovského panství, měl uhradit dvě třetiny dluhu, zbylá jedna třetina připadla na dědičky panství chocenického.^{100]}

Dalším majetkem, který hrabě vlastnil, bylo panství Donaudorf poblíž Ybbsu v Dolních Rakousích. Koupil je roku 1809 od hraběnky Eleonory Clamové a držel je až do své smrti. Odkázal ho svému vzdálenému strýci Fridrichu Vojtěchu knížeti Hohenzollern-Hechingen (1793–1819), který si ho ale kvůli své předčasné smrti příliš dlouho neužil.^{101]} F. X. Schweickhardt von Sickingen píše, že za hraběte Černína byla zámecká zahrada ozdobena dvěma skleníky s nejušlechtilejšími a nejvzácnějšími rostlinami. Po smrti knížete Hohenzollern-Hechingen bylo panství prodáno a tamní oranžerii koupil císař František I.^{102]}

Co se týče majetku, který Jan Vojtěch vlastnil v době svého úmrtí, je tímto výčet kompletní. Nelze ale zapomenout ani na nemovitosti, které během svého života prodal. K nim se řadí panství se zámkem Puchberg v Horních Rakousích a dům v nedalekém městě Wels. Panství, ležící jihozápadně od Lince, vlastnil do své smrti v roce 1801 Anton z Unkrechtsbergu, který zemřel bez dědiců, a tak byl původně renesanční zámek s panstvím určen k prodeji. Jan Vojtěch ho koupil roku 1802 a držel nejpozději do roku 1814. Zmíněný dům ve Welsu mu patřil až do roku 1815, kdy připadl místnímu úřadu.^{103]}

97] [http://historie.guffoo.cz/index.php?nid=11434 & lid=cs & oid=2823435](http://historie.guffoo.cz/index.php?nid=11434&lid=cs&oid=2823435) [cit. 30. září 2022]. Autorem stati je Josef Vojtěch Šaroch.

98] J. KEPKOVÁ – J. JERMÁŘ – R. BERKOVEC – J. ČECHURA, *Štáhlavy*, s. 90.

99] Josef Antonín Vratislav z Mitrovic byl ženat s Marií Gabrielou Des Fours (1771–1840), jež byla dcerou Černínovy sestry Marie Antonie. M. MŽYKOVÁ – H. SKALA, *Des Fours*, s. 201.

100] SOA v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 3627, sign. III-21/12, karton 69 – Albrecht Černín z Chudenic, poslední vůle, 1815.

101] Gustav SCHILLING, *Geschichte des Hauses Hohenzollern in genealogisch-fortlaufenden Biographien aller seiner Regenten*, Leipzig 1843, s. 252–253.

102] Franz Xaver SCHWEICKHARDT VON SICKINGEN, *Darstellung des Erzherzogtums Oesterreich unter der Enns, durch umfassende Beschreibung aller Ruinen, Schlösser, Herrschaften, Städte, Märkte, Dörfer, Kotten etc. etc. topographisch-statistisch-genealogisch-historisch bearbeitet und nach bestehenden vier Kreisvierteln gereiht* 12, Wien 1838, s. 97–101.

103] Benedikt PILLWEIN, *Geschichte, Geographie und Statistik des Erzherzogtums Oesterreich*

Poslední nemovitostí, která Janu Vojtěchu Černínovi po nějakou dobu patřila, byl dům č. p. 386 v Praze na Malé Straně.^{104]} V době, kdy jej hrabě Černín kupoval, se ještě jednalo o domy dva. Nejprve koupil po předchozím majiteli Karlu Josefu hraběti Morzinovi (1717–1783) větší, nově přestavěný dům, zvaný Tyrolovský, zatímco druhý, taktéž přestavěný a zvaný Ottovský, přikoupil roku 1792. Původně plánoval stavby propojit podle návrhu Ignáce Jana Nepomuka Palliardiho (1737–1821), významného českého architekta, který už pro hraběte Černína pracoval na štáhlavsko-nebílovském panství. Z plánu velké přestavby ale na čas sešlo, doloženy jsou jen nejnútnejší úpravy, včetně zřízení stájí v menším z domů v roce 1794. Ke skutečnému spojení obou budov došlo až roku 1796, kdy už ale přestavbu řídil jiný pražský architekt, Josef Zobel (1746–1814). Černín v přestavěném paláci dlouho nebydlel, už po třech letech od přestavby jej (v roce 1799) prodal Petru Bironovi, vévodovi kuronskému (1724–1800), po němž jej záhy zdědila jeho dcera Marie Pavlína, čerstvě provdaná z Hohenzollern-Hechingen (1782–1845).^{105]} Od té doby Černín zřejmě trvale pobýval na svém štáhlavsko-nebílovském panství, především na zámcích Waldschloss (Kozel) a Nebílovy, do nichž vložil významné finanční částky.

Informace o Janu Vojtěchu Černínovi z Chudenic a jeho životě byly doposud k dispozici jen v publikacích o zámcích Kozel a Nebílovy, o štáhlavském panství a v dalších pracích věnujících se jednotlivým aspektům Černínova života. Tato studie je shrnuje, prohlubuje a zasazuje do kontextu, díky čemuž slouží jako východisko k případnému dalšímu bádání. Základním přínosem práce je zmapování Černínových příbuzenských vztahů, které mimo jiné vedlo k objevení vzdáleného příbuzenského vztahu mezi oběma manželkami Jana Vojtěcha či k novým spojitostem v rámci členství v zednářském hnutí. Známé dosud nebyly ani údaje o jeho studiu na právnické fakultě a o zakončení disertační prací dokládající demokratické smýšlení tohoto vzdělaného šlechtice. Za hlubší prozkoumání by do budoucna rozhodně stály Černínovy rodinné poměry, především korespondence ve věci sňatku s Marií Josefou z Thun-Hohensteinu, či důkladnější rozbor hospodářské i osobní korespondence, jež by mohla poskytnout nová fakta k jeho osobě. Další výzkum by se také mohl věnovat zednářské výzdobě Černínových rezidencí či budování far na jeho panstvích.

---

ob der Enns und des Herzogtums Salzburg 3, Linz 1843, s. 419, 438.

104] Dnešní Rohanský palác, objekt Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

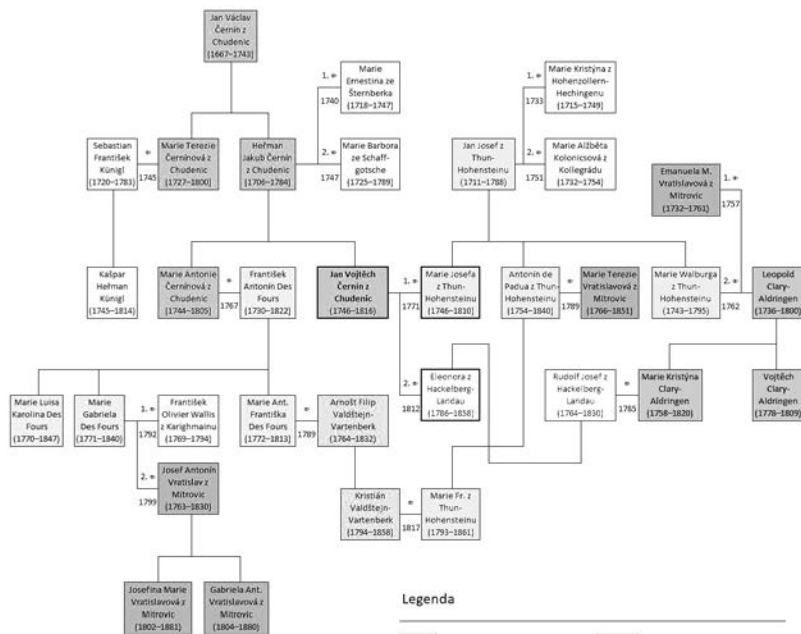
105] Pavel VLČEK, *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999, s. 487–488.

Jan Vojtěch Černín of Chudenice – the builder of Kozel Castle and the highest hunter of the Kingdom of Bohemia

Summary

The submitted study is focused on the personality of Jan Vojtěch Černín of Chudenice and his life, using literature, archive files and other sources. The article starts with a description of Heřman Jakub Černín of Chudenice. His first wife and Jan Vojtěch's mother died after giving birth to a fifth child, so Heřman Jakub remarried. The explanation of the property relations of Černín's father is important, because he was the one to acquire the manor Štáhlavy and Nebílovy from a distant relative. He also expanded it by purchasing the Chocenice manor later. Furthermore, the article mentions the birth and youth of Jan Vojtěch, the date of baptism and first names are analyzed, then information about graduating from law and his dissertation thesis about "The system of the law of nations" is provided, which demonstrates Černín's knowledge of Latin and his thinking about democracy and peace. The next part explains the meaning of the titles of the Imperial Chamberlain and the Secret Council. It discusses Jan Vojtěch's career as an appellate councillor and the highest hunter of the Kingdom of Bohemia. These posts are described in the context of how they interfered in the life of the nobleman and what was the content of his work. Furthermore, some other parts are devoted to the Masonic movement and the hunting society of St. Diana, which Černín was also a member of. Another part of the study summarizes both marriages of Jan Vojtěch. His first wife and lifelong partner was Marie Josefa from Thun-Hohenstein. She died six years before Černín's death, but they didn't have any descendants, so he got married with young baroness Eleonora of Hackelberg-Landau. The death report of Jan Vojtěch is also analyzed from which it is known that he died of pulmonary purulence. The will of Jan Vojtěch served as an important source of understanding of his social contacts and his property which another part is devoted to. In addition to the well-known manor Štáhlavy, Nebílovy and Chocenice, where he had the Nebílovy castle repaired and even built a new representative Waldschloss residence (later called Kozel Castle), he also owned some estates in Austria, namely Donaudorf and Puchberg.

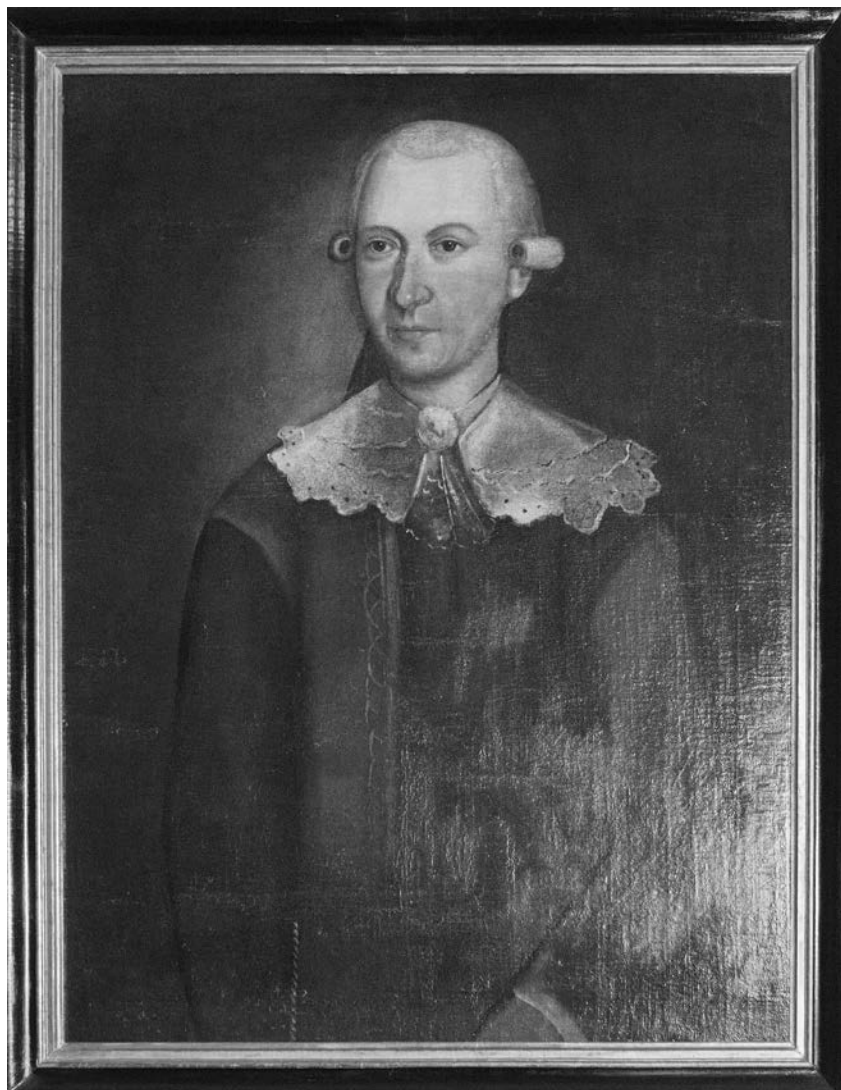
Příloha

Legenda

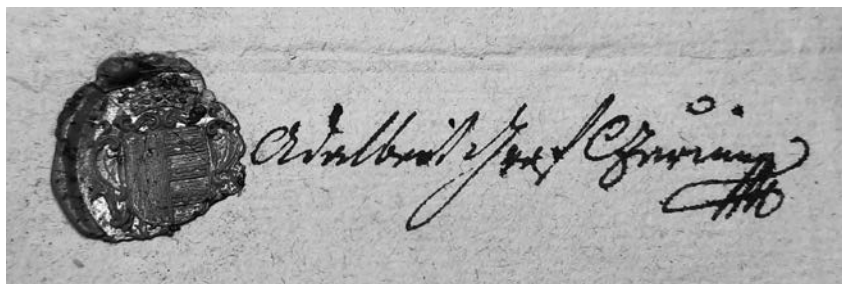

Obr. 1. Schéma příbuzenských vztahů Jana Vojtěcha Černína z Chudenic. Zpracováno autorkou na základě zdrojů citovaných v textu práce, 2022.

Obr. 2. Portrét hraběte Jana Vojtěcha Černína (1783). NPÚ, Archiv státního zámku Nebílovy. Foto autorky, 2022.

Obr. 3. Pečeť a podpis hraběte (Jana) Vojtěcha Černína. SOA v Praze, Velkostatek Štáhlavy, Nebilovy, Chocenice, inv. č. 351, karton 2, hr. Vojtěch Černín v úřadu nejvyššího lovčího, 1751–1798. Foto autorky, 2022.

Obr. 4. Mapa panství Štáhlavy, Nebilovy, Chocenice. Převzato z Jaroslav BATEK, *Z dějin Štáhlav*, Blovice 1967, s. 29.

Die „Karlsbader Bahn“. Ein Projekt zwischen Adel und Bürokratie, Politik und Börse 1863–1867 1]

Lothar HÖBELT

Abstract: This is the story of a railway that was never built. The so-called “Karlsbader Bahn” was supposed to link Prague with Eger and Southern Germany, but maybe even more so to provide some competition for the Bustehrad railway that enjoyed a monopoly of coal supplies for Prague. The main mover behind the “Karlsbader” was Count Eugen Czernin, a conservative aristocrat, who nevertheless bitterly fought some of his fellow conservatives, like Prince Fürstenberg, in business. Railway politics thus provided for some “cross cutting” cleavages. Czernin faced opposition from Vienna banks and bureaucracy but was at crucial moments supported by Schmerling and his successors for political reasons. However, he got his government guarantee only a few weeks before the War of 1866, at a time, when the stock-exchange was no longer willing to accept Austrian securities.

Key words: Railway politics; Coal monopoly; Bohemian aristocracy; Czernin family; Schmerling government; War of 1866

Eisenbahnen waren der „Leitsektor“ der Industriellen Revolution, zumindest des sogenannten zweiten Kondratieff-Zyklus um die Mitte des 19. Jahrhunderts – ein Leitsektor, der auch allen anderen Sektoren der Wirtschaft enorme Impulse verlieh. Zum Unterschied von der frühen Neuzeit, als Wirtschaftswachstum und „Kapitalakkumulation“ in erster Linie mit Schiffahrt und Überseehandel zu tun hatten, wurde jetzt auch das Innere der Kontinente ökonomisch erschlossen. Über diverse Rückkoppelungseffekte wurde eine „Marktrevolution“ in Gang gesetzt. Erst damit sei vielen Landesprodukte überhaupt erst die „Eigenschaft eines Gutes“ zugekommen, hieß es in einem einschlägigen Ministerratsprotokoll.^{2]} Die bis auf Triest (und Ústí nad Labem/Aussig!) vom Meer weitgehend abgeschnittene Habsburgermonarchie zählte zu potenziellen Gewinnern dieser Entwicklung.

Schon im „Vormärz“ und im „Neo-Absolutismus“, im Vierteljahrhundert zwischen 1835 und 1860, waren die großen Durchzugsstrecken im wesentlichen fertiggestellt worden: Die Nordbahn von Wien nach Ostrava/Ostrau und

---

1] Für ihre tatkräftige Unterstützung bei den Recherchen möchte ich mich bei Harald Fiedler, Robert Rill und Martina Winkelhofer-Thyri herzlich bedanken.

2] Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867 (=MRP), Abteilung V, Bd. 9 (Wien 19XX) 208 (13. 3. 1865).

Odry/Oderberg, mit Anschluss nach Breslau und Berlin, unter maßgeblicher Beteiligung des Hauses Rothschild; die Südbahn nach Triest, fertiggestellt zum selben Zeitpunkt wie die Verbindung zwischen Paris und Marseille, und bald danach an ein Konsortium unter Führung der Creditanstalt und der französischen Rothschilds übergeben; schließlich auch die Verbindung von Olomouc/Olmütz nach Praha/Prag und weiter nach Dresden durch die „Staatseisenbahn-Gesellschaft“, die schon 1854/1855 an die französische „Credit mobilier“ der Brüder Pereire verkauft worden war.

Außerdem gab es eine Anzahl von kleinen, feinen, weil sehr lukrativen „Kohlebahnen“, spezialisiert auf die Versorgung großer Städte: Die gar nicht so „kleine“ Nordbahn erfüllte diesen Zweck für Wien; vor allem aber die Brněnsko–rosická dráha/Brünn–Rossitzer-Bahn (1856), die Ústecko–Teplická dráha/ Aussig–Teplitzer Bahn (1858) und die Graz–Köflacher Bahn (1860) in der Steiermark fielen in diese Kategorie.^{3]} Für Prag war es die – 1830 ursprünglich noch als Pferdebahn konzipierte – Buštěhradská dráha/Bustehrader-Bahn, die sich mit den Kohlengruben im Revier von Kladno, der Staatseisenbahn und der Prager Eisen-Gesellschaft 1858 zu einem Kartell zusammengeschlossen hatte, einem „Kohlenverein“,^{4]} der sein Monopol für die Belieferung Prags mit Brennstoffen weidlich ausnützte: Die Bustehrader Bahn zahlte nur deshalb keine Dividenden über 10 %, weil sie sonst laut Konzession ihre Frachttarife hätte ermäßigen müssen.^{5]}

Hinter dem Bustehrader Kartell stand eine Reihe erlauchter Persönlichkeiten: Der größte Besitzer von Kohlengruben im Revier um Kladno war (Ex-) Kaiser Ferdinand; Alleineigentümer der Pferdebahn von Prag nach Lány war ursprünglich Fürst Karl Egon Fürstenberg gewesen; bei der Umwandlung in eine Aktiengesellschaft betrug Fürstenbergs Anteil immerhin noch ein Sechstel des Kapitals (380.000 fl. von 2.400.000 fl.). Fürstenbergs politischer Gesinnungsgenosse, aber wirtschaftlicher Rivale Graf Eugen Czernin sprach später sogar von 700.000 fl., die 12–14 % abwarfen.^{6]} Der Bustehrader Bahn als

---

3] Vgl. die Liste bei Hermann STRACH, *Von den ersten Anfängen bis zum Jahre 1867*. In: Geschichte der Eisenbahnen der österr.-ungar. Monarchie I, Teil I, Wien 1898, S. 76–503, hier: 498 f. Die Nordbahn beförderte zwischen 1858 und 1862 im Schnitt 7 Mio. Tonnen Frachten und 255.000 Passagiere, die Bustehrader und die Brünn-Rossitzer zwar nur um die 40.000 Passagiere, aber immerhin 5 bzw. 3 Mio. t Fracht. Die Statistik findet sich in Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA], Handelsministerium [HM] III Da, Fasz. 426/1864).

4] Über das Verhältnis des Kohlenvereins zur Bustehrader Bahn entspann sich am 19. 7. 1865 im Reichsrat eine Debatte zwischen Herbst und Baron Bachofen v. Echt, einem Abgeordneten der Großgrundbesitzerkurie (Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses [=StPAH], III. Session. S. 2688–2690, 19. 7. 1865).

5] Karl M. BROUSEK, *Die Großindustrie Böhmens 1848–1918*, München 1987, S. 52; H. STRACH, *Von den ersten Anfängen I*, 357 ff.

6] Státní oblastní archiv (SOA) Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 12. 8. 1865.

„konservativem“ Bollwerk stand eine „liberale“ Bahn gegenüber, die böhmische Westbahn Prag – Plzeň/Pilsen, die zwar ursprünglich ebenfalls von Mitgliedern des konservativen Hochadels (wie Windisch-Graetz oder Thurn-Taxis) angeregt, ab August 1860 aber von den mährischen Bauunternehmern Gebrüder Klein (v. Wiesenberg) in Verbindung mit Adalbert Lanna d. Ä. in Eigenregie fertiggestellt worden war. Die böhmische Westbahn geriet bald in finanzielle Schwierigkeiten und musste Vorschüsse der Staatsverwaltung in Anspruch nehmen. Doch sie verfügte über beträchtlichen Rückhalt in der Wiener Zentralbürokratie. In ihrem Verwaltungsrat saßen der Sektionschef und später (1863–1865) dann Leiter des Handelsministeriums, Freiherr Josef von Kalchberg, und Ministerialrat Adalbert v. Schmid.^{7]}

Das Czernin-Konsortium und der Konflikt zwischen den konservativen Magnaten

Die Bustehradler Gesellschaft hatte sich 1861/1862 vorsorglich auch um eine Konzession für die Strecke bis Rakovník/Rakonitz beworben, das Projekt jedoch nicht weiterverfolgt, weil die Umstellung des letzten Teils ihrer Linien auf Dampfbetrieb ihre Energien in Anspruch nahm. In diese Lücke stieß ein anderes Komitee von Interessenten, das sich 1862 zusammengefunden hatte und am 27. März 1863 die Bewilligung zur Durchführung der technischen Vorarbeiten erhielt. Ihre „Karlsbader Bahn“ sollte nicht bloß Prag mit Rakonitz verbinden, sondern „möglichst in gerader Linie“ über Karlovy Vary/Karlsbad weiter nach Cheb/Eger führen.^{8]} Ja, die Vorstellungen ihrer Betreiber reichten noch weit darüber hinaus. Im Sommer 1865, am Höhepunkt ihres vermeintlichen Erfolges, notierte Graf Eugen Czernin: „*Unsere Bahn soll eine Lücke ausfüllen*“, nämlich nicht weniger als die Lücke einer „Weltbahn von Russland bis Paris und dem Ocean“.^{9]}

Treibende Kraft des Unternehmens scheinen vor allem zwei Persönlichkeiten gewesen zu sein: Graf Eugen Czernin (mit seinen Gütern um Petrohrad/Petersburg, die von der Bahn erschlossen werden sollten) und der Chemie-Industrielle Johann David Starck (mit einer Reihe von Fabriken in Westböhmen). Dazu kamen weitere westböhmische Großgrundbesitzer wie Graf Hugo Nostitz (aus dem Braunkohlerevier um Sokolov/Falkenau) oder Graf Franz Boos-Waldeck (Oselce/Wosseletz) und Bergwerksbesitzer aus dem Steinkohlerevier um Rakonitz wie Gustav Zupansky. Allerdings gab Czernin selbst

7] H. STRACH, *Von den ersten Anfängen* I, S. 466.

8] *Ibidem*, S. 360.

9] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 20. 7. 1865. In der Denkschrift über die projektierte Eisenbahn von Prag über Rakonitz, Karlsbad nach Eger (Karlsbader Bahn), Prag 1865, S. 3 war die Rede von einer Verbindung über Galizien nach Odessa.

zu, es sei fatal, dass wir im Komitee „keinen erfahrenen Eisenbahnunternehmer und keinen Finanzmann haben.“^{10]} Politisch handelte es sich bei dem Konsortium bis zu einem gewissen Grad um ein Beispiel von „les extremes se touchent“ oder um eine „Große Koalition“: Czernin (und sein Sohn Jaromír) zählten ganz eindeutig zu den Anhängern des böhmisch-staatsrechtlichen „historischen Adels“ (wenn auch mit einer gewissen Reserve gegenüber der tschechischen Nationalbewegung).^{11]} Starck hingegen wurde als liberaler Kandidat in den Landtag gewählt und galt als enger Freund von Eduard Herbst.

Eine Verständigung der projektierten Karlsbader Bahn mit der Bustehradener kam nicht zustande. Die neue Bahn sollte deshalb von Rakonitz direkt bis Smíchov führen, sprich auf einer Strecke, die weitgehend parallel zur Bustehradener verlief. Die Konkurrenz der beiden Konsortien, der Bustehradener Bahn als „Platzhirsch“ und der Karlsbader als Herausforderer, fiel 1863 in eine Phase, als der Staat gerade eine Kurskorrektur seiner Eisenbahnpolitik einläutete. Am Beginn der konstitutionellen Ära war die Regierung in erster Linie bemüht gewesen, vor der liberalen Öffentlichkeit ihr Engagement für den „Fortschritt“ unter Beweis zu stellen und den Eisenbahnbau zu fördern, wo immer es ging. Konzessionen und staatliche Förderungen wurden mit leichter Hand vergeben. Doch inzwischen sah sich das Ministerium Schmerling veranlasst, sparsamer mit den knappen Mitteln umzugehen.^{12]}

Hinter der Kostenexplosion stand das Problem: Um ausländische Investoren anzulocken, hatte die Regierung – wie übrigens auch in Frankreich oder in Preußen – den Anlegern einen gewissen Reingewinn garantiert. Dieses System bot freilich bald Anlaß für allerlei juristische Spitzfindigkeiten, gepaart mit Vorwürfen von Korruption und Mißwirtschaft, die keineswegs aus der Luft gegriffen waren. Denn die Erfahrung habe gelehrt, das System der Zinsengarantien sei „*ein kostbares und verwickeltes*“.^{13]} Im März 1863 erließ das Ministerium ein revidiertes Modell für die Berechnungen, das jeglicher Garantie zugrundegelegt wurde. Auch die „*Süd-Norddeutsche Verbindungsbahn*“ von Pardubice/Pardubitz nach Liberec/Reichenberg geriet deshalb in finanzielle Schwierigkeiten. Daraus entwickelte sich ein „Garantiestreit“, der über Jahre hinweg geführt wurde, insbesondere von der Kaiserin-Elisabeth-Bahn (Westbahn), die sich zum Wortführer der betroffenen Bahnverwaltungen machte.^{14]}

10] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 5. 7. 1864.

11] Czernin notierte in seinem Tagebuch (6. 1. 1867), er habe Palacky gewarnt, wenn Österreich fällt, seien auch die Tschechen erledigt.

12] Ein besonderer Stein des Anstosses waren die Kaiserin-Elisabeth-Bahn von Wien über Linz nach Passau (Westbahn) und die Theiß-Bahn.

13] AVA; HM III Da, Fasz. 426/1864, Einschlussakt Nr. 2502/237 (Schmid 20. 3. 1864).

14] H. STRACH, *Von den ersten Anfängen I*, S. 456, 463, 474 ff.

Außerdem machte sich – gerade aus dem Kreis der Industriellen – Kritik an dem Unwesen der Verwaltungsräte breit, die ihre Aktien oft meistbietend verkauften, ihre Tantiemen einstrichen und sich um die Gesellschaften gar nicht mehr kümmerten.^{15]} Am 29. September 1863 hielt „Staatsminister“ Ritter v. Schmerling selbst im Abgeordnetenhaus eine Philippika gegen den Leichtsinns und die Verschwendungssucht der Bahnverwaltungen, die sich unter dem Schutzmantel der Staatsgarantie breitgemacht habe.^{16]} Man sei in dieser Beziehung in der Vergangenheit „etwas zu sanguinisch“ und großzügig vorgegangen. Um das Vertrauen zu heben, sei in Zukunft eine schärfere Kontrolle nötig.^{17]} Als ein Zug, um sich von den bisher dominierenden Gruppen auf dem Finanzmarkt unabhängig zu machen, kann 1863/64 auch die Gründung der Bodencreditanstalt gesehen werden, die 1863/64 unter maßgeblicher Beteiligung von böhmischen Interessen gegründet wurde, von Altgraf Franz Salm bis zu Louis v. Haber, einem Bankier, der zwar aus Südwestdeutschland (Baden) stammte, aber nach Prag geheiratet hatte.^{18]}

Die Bustehrader versichte sich diesen Gesinnungswandel zunutze zu machen: Sie bot an, ihre Strecke ohne Inanspruchnahme einer staatlichen Garantie bis Rakonitz zu erweitern. Damit hätte sie freilich auch die Zufuhr der Rakonitzer Kohle nach Prag regeln – und damit ihr Monopol verteidigen können. Natürlich konnte ein solches lukratives Monopol auf staatliche Garantien verzichten. Es verteuerte aber auch den Konsum und unterband den Wettbewerb. Finanzielle Erwägungen und volkswirtschaftliche Gesichtspunkte stellten die Regierung in solchen Fällen immer wieder vor ein Dilemma. Prompt führte Ministerialrat Schmid gleich bei der ersten Verhandlung über das Karlsbader Projekt aus, es sei nicht rätlich, ohne weiteres eine Zusage zu erteilen. Denn es sei nicht gleichgültig, wenn die Bustehrader Bahn „wertlos“ werde. Bloß das Kriegsministerium war sofort Feuer und Flamme für neue Bahnen. Staatsminister Schmerling entschied salomonisch, man könne ja zumindest die Vorarbeiten bewilligen, denn damit seien ja noch keine Rechte gewährt.^{19]}

Der Regierung war daran gelegen, den Wettbewerb zwischen verschiedenen Konsortien um dieselben Strecke zu fördern, wie sie es z.B. auch mit der Franz-Josephs-Bahn und der Nordbahn tat.^{20]} Angesichts der großen Summen,

---

15] So argumentierte Steffens (StPAH II 292 (29.9.1863).

16] Als ein eklatantes Beispiel dafür führte Schindler später einmal an, „*gewisse Orte, die man in besserer Gesellschaft nur mit Umschreibung nennt*“, seien zum Preis von 1500 fl. verrechnet worden (StPAH III 2608, 13. 7. 1865).

17] StPAH II 295-7 (29. 9. 1863). H. STRACH, *Von den ersten Anfängen I*, S. 470 datiert Schmerlings Rede irrtümlich auf den 29. Oktober!

18] Eduard MÄRZ, *Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I.*, Wien 1968.

19] AVA, HM III Da, Fasz. 4361/1863, Protokoll 3012/261 der interministeriellen Sitzung vom 3. 3. 1863.

20] Vgl. H. STRACH, *Von den ersten Anfängen I*, S. 404–406.

die dabei am Spiel standen, war hier intensives „Lobbying“ angesagt. Die Kehrseite der Medaille war: Die Frontstellungen, die sich hier ergaben, lagen in der Regel quer zu den herkömmlichen „cleavages“ der Nationalitätenkämpfe oder des Kulturkampfes. So entwickelte sich in unserem Fall zwischen den konservativen Aristokraten Fürstenberg und Czernin eine offene Rivalität, die beide nach Bundesgenossen unter den Liberalen Ausschau halten ließ. Für Czernin stellte Starck diese Verbindung her; für die Bustehradler und den Kohlenverein waren es Adalbert Lanna und die Prager Eisen-Gesellschaft, die nach einer Krise 1862/1863 in den Einzugsbereich der Creditanstalt geriet, die als „Rothschild-Bank“ galt und im liberalen Wien eine dominante Stellung einnahm. Auch Czernin war übrigens schon im März 1863 bei Rothschild gewesen, der ihm aber von Anfang an wenig Hoffnung machte, jetzt zu Geldern zu kommen.^{21]}

Zwischen die Fronten dieses Konflikts unter den Konservativen geriet Fürst Johann Adolf Schwarzenberg, der mit Fürstenberg bei der Gründung der Creditanstalt und des Chemischen Verein in Aussig kooperiert hatte, mit Czernin hingegen das Projekt der Franz Josephs-Bahn von Wien nach České Budějovice/Budweis betrieb. 1865 hieß es, die Initiatoren hätten bereits 130.000 fl. in die Vorarbeiten investiert, davon Schwarzenberg mehr als die Hälfte: 70.000 fl.^{22]} Schwarzenberg hatte stolz verkündet, er wolle der Welt zeigen, dass man auch ohne Schwindel Eisenbahnen bauen könne, als Muster für die Zukunft.^{23]} Czernin teilte diesen Glauben nicht. Er erging sich vielmehr in Reminiszenzen, die in pessimistische Vorhersagen mündeten: Schon 1842 hätte er mit Adalbert Lanna ein solches Vorhaben besprochen. „*Damals war Kübeck unser Gegner, jetzt dürfte es Rothschild sein.*“^{24]}

Mit Lanna stand Czernin wegen der Franz Joseph-Bahn zwar weiterhin in Kontakt,^{25]} doch inzwischen betrachtete er ihn als „verhassten Gegner“. Er warf ihm vor, im Rahmen eines „vierblättrigen Kleeblatts“ – zusammen mit dem Ingenieur Matthias v. Schönerer, dem Unternehmer Peter Schebek und August Grois, dem Beauftragten Schwarzenbergs – die Baukosten der Franz Joseph-Bahn viel zu hoch zu berechnen, um einen „*ungeheuren Gewinn, der bei einem so hoch angenommenen Baupreise resultieren muß, allein in die Taschen stecken*“ zu können.^{26]} Tatsächlich übernahm das Konsortium Klein-Lanna, mit Unterstützung der Creditanstalt, schließlich nicht bloß den Bau, sondern auch den Großteil der Aktien der Franz Joseph-Bahn.^{27]}

21] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 31. 3. 1863.

22] Ibidem, 23. 2. 1865.

23] Ibidem, 5. 3. 1865.

24] Ibidem, 30. 12. 1863 und 7. 1. 1864.

25] Vgl. u.a. ibidem, 21. 5. und 27. 11. 1863.

26] Ibidem, 12. 8. 1865.

27] Ignaz KONTA, *Geschichte der Eisenbahnen Österreichs 1867–1897*. In: *Geschichte der Eisenbahnen der österr.-ungar. Monarchie 1*, Teil 2, Wien 1898, S. 3–426; hier: 9–14.

Die Regierung hatte sich 1863 auf den Standpunkt zurückgezogen, alle Bewerbern zu Vorarbeiten zu ermuntern und keine voreilige Entscheidung zu treffen, in der Hoffnung, wie Ministerialrat Schmid in einem Schreiben an den Ministerpräsidenten Erzherzog Rainer ausführte, dass „früher oder später eine Bahn auch ohne Inanspruchnahme von öffentlichen Mitteln“ zustande komme.^{28]} Man konnte es der Regierung in dieser Beziehung kaum recht machen: Unrentable Bahnen zu garantieren galt als eine überflüssige Belastung des Staatsschatzes; rentable Projekte aber würden auf dem Kapitalmarkt wohl auch Garantie reüssieren, argumentierte Kalchberg, inzwischen schon Leiter des Handelsministeriums, im Ministerrat.^{29]} Doch wer konnte schon den Erfolg einer Linie garantieren? Sollte man Bahnen bauen, um bisher vernachlässigte Gegenden dem Verkehr zu erschließen, wo „*die Industrie im schönen Reich der Hoffnungen einstweilen noch embryonisiert*“^{30]} - oder dort, wo der Gewerfleiß bereits seit längerem Wurzel gefasst hatte, wie z.B. in Böhmen?

Mit dem *laissez faire* des Ministeriums war dem Konsortium Czernin – Starck nicht gedient. Denn die Aufbringung des notwendigen Kapitals gestaltete sich alles andere als einfach. Finanzminister Ignaz v. Plener war zu keinen Vorschüssen bereit; Rothschild hatte von allem Anfang an abgewunken.^{31]} Auch der Frankfurter Bankier Bethmann lehnte eine Beteiligung ab, sogar für den Fall, dass eine Verzinsung des Kapitals mit 6 % garantiert werde.^{32]} Der springende Punkt war dabei gar nicht in erster Linie der Zinssatz, sondern die Höhe des Kapitals, für die eine solche Garantie bewilligt wurde. Hier kamen allerlei Faktoren ins Spiel: Die Schwierigkeiten des Baues, die zulässigen Steigungen im Verlauf der Strecke (nicht mehr als 1 zu 45), die Höhe der vorgeschriebenen Maximaltarife, darüber hinaus – besonders heikel – die Finanzierungskosten, die Gewinne der Bankhäuser, die Vorschüsse liefern und die Aktien dem Publikum verkaufen sollten.^{33]} Konnten durch Steuerbegünstigungen zusätzliche Anreize geschaffen werden? Wenn das Material zur Förderung der heimischen Wirtschaft im Inland beschafft werden musste, waren höhere Kosten zu berechnen. All diese Fragen wurden in mehr oder weniger fachkundiger und hintergründiger Weise im Reichsrat erörtert.

Es konnte nicht ausbleiben, dass dabei auch materielle Anreize eine gewisse Rolle spielten. Nicht bloß die Interessen der Wahlbezirke kamen hier ins Spiel, sondern auch persönliche Begehrlichkeiten der Abgeordneten.

28] AVA; HM III Da, Fasz. 426/1864, Nr. 2502/237 (Schmid 20. 3. 1864).

29] MRP V/7, 310 (31. 3. 1964).

30] StPAH III 2606 (Schindler am 13. 7. 1865).

31] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 31. 3. 1863, 2. 12. 1863.

32] *Ibidem*, 8. 12. 1863.

33] So beantragte der Referent in der interministeriellen Sitzung vom 23. 11. 1864, die Interkarzins von 869.000 auf 587.000 herunterzusetzen.

Üblicherweise wurden solche „Trinkgelder“ für Politiker nur gerüchteweise kolportiert. Das Tagebuch des Grafen Eugen Czernin erweist sich als Glücksfall, weil es uns ausführlich darüber Auskunft gibt, welche Provisionen sein Kompagnon Starck an Abgeordnete und Minister verteilt habe: „*Die berühmten Redner und Staatsmänner* [Alexander] Schindler, [Alois] Brinz, [Johann Nepomuk] Berger, [Ferdinand] Stamm und auch Ex-Minister.^{34]} [Josef] Lasser und der liebe Justizminister [Franz] Hein bekommen jeder 20.000 fl.“ – allerdings nicht in bar, sondern als „Erfolgshonorar“ in Aktien der neuen Bahn.^{35]} Die beiden Freiherren Lasser und Hein waren im Kabinett nun allerdings sehr für die Karlsbader Bahn eingetreten.^{36]} Hein wurde von Czernin mit dem rührenden Zusatz zitiert, man werde ihn doch nach seinem Ausscheiden aus dem Kabinett hoffentlich nicht vergessen.^{37]}

Es ist für den Historiker natürlich sehr befriedigend, für die vielbeschworene Korruption der „Gründerzeit“ glaubhafte Belege aus erster Hand zu finden, nicht bloß Verdächtigungen oder Zeugenaussagen vor Gericht. Die Liste der „Verdächtigen“ regt aber auch zu einer Überlegung in einer ganz anderen Richtung an: Waren diese Versprechungen überhaupt nötig, oder waren sie bloß als Gefälligkeit für Personen gedacht, die dem Unternehmen ohnehin mit Sympathie gegenüberstanden. In dieser Beziehung war zwischen den Herren zu differenzieren: Allenfalls bei Hein, der als ehemaliger Bürgermeister von Tropa bei einer anderen Frage für die Interessen der Nordbahn eintrat, ließe sich über seine Interessenslage streiten. Lasser war ein alter Routinier, den selbst Schmerling anfangs für zu konservativ hielt; doch vielleicht legte er gerade deshalb während seiner ganzen Karriere eine überaus skeptische Haltung gegen die Umtriebe der großen Kapitalgesellschaften an den Tag und votierte fast durchgehend gegen die Interessen der Creditanstalt und ihres Einzugsbereichs.

Von den Abgeordneten wurden Berger und Stamm vermutlich deshalb beteiligt, weil sie sich als Redner in der Eisenbahndebatte vom Sommer 1863 hervorgetan hatten. Berger war einer der Wortführer der oppositionellen Linken; Stamm vom rechten Flügel der Liberalen war nun vielleicht tatsächlich jemand, der überzeugt werden mußte: Er war Mitbegründer des Vereins der Eisenindustriellen, hatte als Gewerke in Chomutov/Komotau begonnen und vertrat den Wahlkreis Žatec/Saaz. Eine weiter nördlich verlaufende Route, wie sie die Bustehradler letztendlich vorschlug, hätte ihm wohl besser gefallen können. Brinz als Abgeordneter der Stadt Karlovy Vary/Karlsbad (und Jáchymov/Joachimsthal) hingegen musste wohl nicht erst überzeugt werden. Er legte dem

34] Lasser war zwei Wochen zuvor mit Schmerling zurückgetreten.

35] Insgesamt waren Aktien im Wert von nicht weniger als 340.000 fl. für „*Geschenke und Bestechungen*“, „*Geldzubringer, Juden und Zeitungen*“ vorgesehen.

36] MRP V/7, 311 (31. 3. 1864). Beide waren dabei allerdings kein großes Risiko eingegangen, sondern hatten ihrem Chef Schmerling gegen den Finanzminister Plener sekundiert.

37] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 12. 8. 1865.

Reichsrat erwartungsgemäß eine Reihe von Petitionen vor, die sich für die Karlsbader Bahn aussprachen.^{38]} Schindler schließlich nahm in einer anderen Frage tatsächlich Aufträge entgegen.^{39]} Aber auch er handelte dabei keineswegs gegen seine Überzeugungen, allenfalls in einem Punkt: Er erklärte bei der Debatte über die böhmischen Bahnen, er sei zwar prinzipiell gegen Zinsengarantien des Staates, aber er mache diesmal eine Ausnahme, weil endlich einmal „für die am meisten contribuierenden Provinzen etwas getan wird“.^{40]}

Schmerlings Machtwort und die passive Resistenz der Bürokratie

Inzwischen hatte sich das Ministerium wiederum zu einer freundlicheren Haltung bekehrt. Ausschlaggebend dafür dürften die politischen Schwierigkeiten gewesen sein, denen sich Schmerling gegenüber sah. Die böhmisch-staatsrechtliche Partei boykottierte seit dem Sommer 1863 den Reichsrat. Dafür traten die Spannungen innerhalb der Deutschliberalen immer deutlicher hervor. Mit der Bildung der „Linken“ kristallisierte sich im Abgeordnetenhaus eine Opposition aus den eigenen Reihen heraus. Doch die deutschböhmischen Abgeordneten zählten in dieser Phase – mit Ausnahme des Duos Herbst und Taschek – zu den verlässlichsten Verbündeten der Regierung.^{41]} Schmerling war deshalb bemüht, ihren Anliegen entgegen zu kommen.

Im Handelsministerium hatte man am 14. Jänner 1864 eine Zinsengarantie für die Karlsbader abgelehnt. Kalchberg verteidigte diese Entscheidung im Ministerrat vom 31. März 1864, nur „besondere politische Motive“ könnten eine Garantie für die Karlsbader Bahn rechtfertigen. Doch genau solche Motive sah Schmerling als gegeben an: Man müsse eine solche „hauptsächlich die deutsch bevölkerten Teile Böhmens durchziehende Bahn nach Tunlichkeit fördern“. Die tschechische Mehrheit im böhmischen Landtag – an den Plener und Kalchberg die Verantwortung für die Bahn abschieben wollten – wäre dafür vermutlich nicht zu haben. Auf Grund des Anschlusses an das bayerische Bahnnetz wäre der Karlsbader Bahn vielleicht sogar der Status einer „Reichsbahn“ zuzubilligen.^{42]}

Auch Lasser und Hein warfen sich für die Karlsbader Bahn in die Schlacht, Plener und Kalchberg als Hüter der Finanzen führten ein Rückzugsgefecht.

38] StPAH III 2674 (19. 7. 1865).

39] HHStA, Nachlaß Gustav Gross 6, Briefe Schindlers vom 28. 4. und 3. 5. 1868.

40] StPAH III 2608 (13. 7. 1865).

41] Vgl. Lothar HÖBELT, *Die Fraktionen der Deutschliberalen 1861–1895*. In: Luboš Velek (Hg.), *Abgeordnetenklubs und parlamentarische Fraktionen in der Habsburgermonarchie 1861–1918. Ihre Entstehung, Organisation und Bedeutung*, Prag 2023, im Druck.

42] MRP V/7, 310 f. (31. 3. 1864).

Man sollte die Entscheidung vorläufig noch in der Hinterhand behalten, um ein Verhandlungspfand zu behalten und die „mindest lästige Modalität auszumitteln“. Doch Lasser stellte das Argument der Bahngegner auf den Kopf: Es bestehe keine Gefahr, dass die Garantie dem Staat zur Last falle; sie sei aber dennoch notwendig, um ausländisches Kapital anzulocken. Er verlangte einen sofortigen Vortrag an den Kaiser – und setzte sich damit auch durch. Am 19. Mai 1864 erteilte Erzherzog Rainer die Weisung, ein entsprechender Gesetzesentwurf sei im Abgeordnetenhaus einzubringen.^{43]}

Starck legte am 22. Juni 1864 ein neuerliches Expose vor. Die veranschlagten Kosten wurden von 14 auf 16 Mio. fl. hinaufgesetzt; das ergab ein Kapital von 17 bis 19 ½ Mio. fl. – weil man mit einem Emissionskurs rechnete, der weit unter 100 lag, zwischen 78 und 85 (sprich: die reale Verzinsung hätte dann nicht 5 %, sondern zwischen 5, 9 % und 6,4 % betragen!) Wegen des „schlechten Geldmarkts“ wurde sogar eine Erhöhung des nominalen Kapitals bis auf 21 ½ Mio. fl. erwogen. Die Garantie hätte sich dann bei 5 % Verzinsung auf über 1 Mio. fl. jährlich erstreckt. Hatte man ursprünglich den gesamten Betrag über Aktien aufbringen wollen, so waren inzwischen für zwei Drittel der Summe Obligationen in Aussicht genommen, die ohne Rücksicht auf den Ertrag zu verzinsen waren.^{44]}

Interessant mag auch die Aufschlüsselung der Baukosten erscheinen: Pro Meile (gemeint war die deutsche Meile von knapp über 7 ½ Kilometer, nicht die englische von 1609 Meter!) wurden 575.468 fl. veranschlagt. Davon entfielen 202.000 fl. auf den „Unterbau“, 178.000 fl. auf den „Oberbau“ (die Schienen). Der „Hochbau“ (Gebäude) wurde mit 55.500 fl. berechnet, für die Fahrmittel 63.000 fl. veranschlagt. Für die Grundeinlösung wurde übrigens nur ein relativ geringer Betrag von 22.800 fl. berechnet, als Zinsen während der Bauzeit von zwei Jahren 35.700 fl. Damit kam man bei einer Streckenlänge von 24 Meilen (= 190 Kilometer) auf die ursprüngliche Summe von 14 Mio. fl., die nun allerdings wegen der „*bei Aufbringung des erwähnten Betrags auflaufenden Verlusten*“ um ein Fünftel hinaufgesetzt wurde.

Am Streckenverlauf wurden im Laufe des Jahres 1864 noch kleinere Änderungen vorgenommen. Ursprünglich war vorgesehen gewesen: Jesenice/Jechnitz – Lubenec/Lubenz – Bochov/Buchau – Tatschitz (von dort war eine drei Kilometer lange Zweigbahn nach Karlsbad geplant) – Nové Sedlo/Neusattel – Královské Poříčí/Königswerth – Falkenau – Františkovy Lázně/Franzensbad. Die Bahn sollte jetzt doch nur bis Eger, nicht bis Franzensbad führen. Die an den Verhandlungen beteiligten Beamten waren sichtlich um Einsparungen bemüht, von den Bahnhöfen in Prag und Eger bis zu den „Interkalarzinsen“ für die Überbrückungskredite, die sich während des Baues als notwendig

---

43] AVA, HM III Da; Fasz. 426/1864, Nr.5376/500 und 13505/1250; MRP V/7, 318 (31. 3. 1864).

44] Ibidem, Nr. 8642/808.

erweisen würden. Das Kriegsministerium hingegen forderte allerlei zusätzliche Bauten, z.B. Vorkehrungen für ein zweites Geleise bei allen Brückenbauten und vorsorglich auch „Sprengvorrichtungen“. Notabene: 1864 war Österreich zwar gerade mit Preußen verbündet, doch so ganz traute man dem Frieden nicht.

Mit einer Sitzung am 23. November 1864 gingen die Verhandlungen in die Endrunde.^{45]} Czernin hatte achtundvierzig Stunden vorher im Ministerium vorgesprochen und einen positiven Eindruck erhalten. Der Spezialist Ingenieur Ferdinand Hoffmann sei beordert worden, noch vor seiner nächsten Mission in Siebenbürgen zuallererst die Karlsbader Bahn „abzugehen“, um „so schnell als möglich die Billigung auszusprechen. [...] Wenn nicht alles lügt und betrügt, so haben wir große Hoffnung, unser Werk bald entschieden zu sehen.“^{46]}

Am 13. Februar 1865 fand noch einmal eine Sitzung des interministeriellen Eisenbahnkomitees statt. Finanzminister Plener stimmte dem Bericht jedoch nicht ausdrücklich zu, sondern nahm ihn nur „ad referendum“.^{47]} Am 16. Februar war Czernin bei Kalchberg, der ihm eine Garantie für 17 ½ Mio. in Aussicht stellte. Czernin notierte: „Wir aber brauchen 18 ½. Wegen der einen Million wird es doch nicht scheitern.“^{48]} Am 16. März war Czernin zu einem Diner bei Hofe geladen und vertraute seinem Tagebuch an: Der Kaiser „sprach mir sehr günstig von unserer Karlsbader Bahn, die sicher noch in dieser Session eingebracht werde.“ Bloß der Franz Joseph-Bahn („Schwarzenbergbahn“) stellte der Kaiser keine so günstige Prognose. Da seien noch diverse Widerstände zu überwinden.

Umso mehr empörte es Czernin, dass es Finanzminister Plener – mit einem Schreiben vom 8. April - doch noch gelungen war, dem Entwurf eine „poison pill“ beizumischen. Die Verbindung Prag – Rakonitz galt bis zu einem gewissen Grad als die Existenzberechtigung der Karlsbader Bahn; sie erwies sich zugleich als ihre Achillesferse. Denn für diesen Teil der Bahn, also rund ein Drittel der Strecke, sollte es jetzt nämlich überhaupt keine Garantie mehr geben, denn die Bustehradler hatte angeboten, diese Verbindung ohne jede Garantie herzustellen. Im Handelsministerium wollte man daraufhin anfangs sogar das „weitere Vorgehen in der Sache der Bahn Prag – Eger sistieren“. Soweit kam es schließlich doch nicht, nicht zuletzt wegen des Einspruchs des Kriegsministeriums,^{49]} aber: Vor diesem Hintergrund konnte man ihr auch schwerlich staatliche Unterstützungen für die Parallelstrecke in Aussicht stellen! Statt auf die 18, 2 Mio., um die so lange gestritten worden war, erstreckte sich die Garantie jetzt nur mehr auf etwas mehr als 12 ½ Mio., auf 5 % berechnet, auf genau gesagt 635.000 fl. pro Jahr.

45] Dieses Protokoll befindet sich bereits in AVA, HM III Da, Fasz. 1295/1865.

46] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 21. 11. 1864.

47] AVA, HM III Da, Fasz. 1295/1865, Nr. 9182/980, Teil VII.

48] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 16. 2. 1865.

49] AVA, HM III Da, Fasz. 1295/1865, Nr. 4760/496, Eisenbahnkomitee 10. 4. 1865.

Ministerialrat Schmid drängte auf ein Treffen mit den Vertretern der Bustehradler Bahn, „um herauszufinden, wer wohlfeiler“ bauen könne. Die Lizitation war für den 22. April geplant: Doch wieder fiel keine Entscheidung, weil die Vertreter der Konkurrenz nicht erschienen waren. Schmidt aber habe angeblich offen erklärt, er sei „unser Gegner“. Czernins Fazit lautete: „*Der Kaiser und alle Herren Minister mögen für unsere Bahn sein, ein bezahlter Herr Schmid ist mächtiger als sie alle.*“^{50]} Am 22. Mai 1865 wurde er wiederum in das Ministerium eingeladen und sah sich gezwungen, in den sauren Apfel zu beißen. Er entschied sich, lieber die bloße Teilgarantie zu akzeptieren als mit der Bustehradler Bahn zusammen zu gehen, denn „*die Selbständigkeit der Bahn sei eine Notwendigkeit*“.^{51]} In dieser Form passierte die Vorlage über die Karlsbader Bahn am 19. Juni den Ministerrat. Kalchberg als Ressortchef hielt sich pflichtschuldigst an den Beschluss mit der eingeschränkten Garantie. Finanzminister Plener hingegen sprach sich überhaupt gegen jede Garantie aus, wurde aber im Kabinett überstimmt.^{52]}

Plener holte daraufhin zu einem letzten Schlag aus und beantragte eine Herabminderung des garantierten Kapitals um weitere 890.000 fl. auf bloß 11, 6 Mio., drang damit aber nicht durch: Der zuständige Referent war sichtlich peinlich berührt, dem Minister entgegentreten zu müssen und formulierte seine Bedenken gegen Pleners Antrag sehr umständlich und umwegig: Die Behauptung der Gründer, dass Eisenbahnpapiere auch zum Kurs von 85 (statt 100) nicht an den Mann gebracht werden können, sei als immerhin „nicht ganz unwahrscheinlich“ anzusehen. Da sei eine Reserve dringend notwendig. Schließlich müsse ein gewisser Unternehmergewinn „allerdings zugestanden werden, wenn man ernstlich beabsichtige, dass das Unternehmen zur Ausführung gelange.“ Der Schluss des Gutachtens vom 30. Juni 1865 – versehen mit dem Vermerk „außerordentlich dringend“ – lautete deshalb: Dem Antrag des Finanzministers „*wäre sich nicht anzuschließen*“ (sic!)^{53]}

In Schwierigkeiten geraten war inzwischen nicht bloß die Karlsbader Bahn, sondern auch Schmerling und sein Ministerium, das seinen Rückhalt nach „oben“ und nach „unten“, beim Kaiser und beim Abgeordnetenhaus, eingebüßt hatte. Formell wurde Schmerling erst am 27. Juli 1865 entlassen, doch sein Abgang war schon längere Zeit ein offenes Geheimnis. Eine ganze Reihe von Bahnvorlagen wurde im Juli 1865 im Reichsrat schließlich als Schwanengesang eingebracht, zu einem Zeitpunkt, als das sich das Ministerium bereits in „statu abeundi“ befand. Die ‚Neue Freie Presse‘ machte sich über diesen Arbeitseifer fünf Minuten nach zwölf lustig: „*Eisenbahn und Schnaps*

50] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 11. und 22. 4. 1865.

51] AVA, HM III Da, Fasz. 1295/1865, Nr. 4760/496, Aktenvermerk Schmid 25. 5. 1865.

52] MRP V/9, 425 (19. 6. 1865).

53] AVA, HM III Da, Fasz. 1295/1865, Nr. 8373/887.

[Branntweinsteuer!] *in einer Zeit des Systemwechsels. [...] Das Haus ist förmlich wie von Dampf getrieben.*^{54]} Der Karlsbader Bahn kam die oppositionelle Strömung paradoxerweise zugute: Denn gerade die oppositionelle Linke – inzwischen schon mit Eduard Herbst als Wortführer – waren engagierte Gegner des Bustehrader Monopols – und der überhöhten Kohlentarife, die damit verbunden waren. Auch die Prager Handelskammer und Louis v. Haber (Bodencreditanstalt) äußerten sich in diesem Sinne.^{55]}

Doch die Bustehrader gab das Ringen noch nicht verloren. Am 10. Juli hatte Kalchberg die Eisenbahnvorlagen im Abgeordnetenhaus eingebracht. Darunter befand sich auch eine Zweigbahn der Bustehrader über Komotau und Vejprty/Weipert an die sächsische Grenze. Am Tag danach überreichten Max und Emil Fürstenberg, Adalbert Lanna und Consorten ein Offert, diese Bahn ebenfalls bis Eger zu führen, über Saaz und Karlsbad.^{56]} Czernin seufzte: „*Jetzt wo wir im Reichsrat nahe daran sind, unsere Eisenbahn durchzubringen, macht nun in der letzten Minute die Kladno Gesellschaft durch Max Fürstenberg auch den Antrag über Karlsbad nach Eger zu bauen, wohl nur um wieder für ein Jahr wenigstens unser Unternehmen zu verhindern.*“^{57]} Denn eine Bahn über die Doupovské hory/Duppauer Berge sei „*ein Unsinn, eine Perfidie*“.^{58]} Mit besonderem Ingrimm vermerkte er: Schwarzenberg und Graf Ernst Waldstein^{59]} hatten sich als Konzessionswerber den Gegnern angeschlossen.

Die Debatte am 19. Juli brachte die gegensätzlichen Standpunkte innerhalb der böhmischen Abgeordneten gut zum Ausdruck. Es waren Abgeordnete der Großgrundbesitzerkurie wie Bachofen oder Riese-Stallburg, die für die Bustehrader Bahn das Wort ergriffen:^{60]} Zumindest die Bahn nach Annaberg sollte in sie einmünden und nicht bis Rakonitz geführt werden. Es waren Herbst und Brestel, die beiden späteren Koryphäen des Bürgerministeriums, die sich

---

54] Neue Freie Presse 16. 7. 1865, S. 2. Auch Schindler kritisierte, mit welcher „Überstürzung“ so kurz vor Sessionsschluß eine Reihe von Bahnprojekten durchgepeitscht werde. Seine Kritik bezog sich aber hauptsächlich auf die Kaschau-Oderberger Bahn, die nur mit knapper Mehrheit passierte (StPAH III 2606, 13. 7. 1865).

55] Die Petitionen vom 14. 3. (Schoeller) und 29. 5. (Prager Handelskammer) liegen dem Akt 1295/65, 5972/639 bei; Herbst zitierte aus der letzteren ausgiebig im Reichsrat (StPAH III 2690 f., 19. 7. 1865).

56] AVA, HM III Da, Fasz. 1295/1865, Nr. 10138/1101 (17. 7. 1865).

57] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 17. 7. 1865.

58] Ibidem, 20. 7. 1865.

59] Waldstein und sein Güterdirektor Anton Banhans, der spätere Handelsminister, betrieben das Projekt der Böhmisches Nordbahn von Jungbunzlau über Böhmisches-Leipa nach Tetschen und Rumburg; vgl. Lothar HÖBELT, „*Erl*“ und die *Meistersinger*. *Streiflichter zur Geschichte der Familie Waldstein in der franzisko-josephinischen Ära*. In: Zdislawa Röhnsner (Hg.), *Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein*, Wien 2009, S. 169–182.

60] In einem gewissen Sinne traf das auch auf Schebek zu, den Czernin seit langem mit Misstrauen verfolgte.

für Czernins Bahn in die Schlacht warfen. Brestel beantragte im Ausschuss über die Querschüsse der Bustehradler einfach zur Tagesordnung überzugehen, deren Konkurrenzprojekt „noch nicht einmal traciert“ sei. Herbst nahm dabei – als Reaktion auf eine Bemerkung Bachofens – das Kohlenmonopols der Bustehradler aufs Korn.^{61]} Herbst wurde zum Berichterstatter im Plenum gewählt, das sich seinen Schlussfolgerungen anschloss. Gefahren drohten weniger von der Opposition, sondern aus dem Umstand, dass das Abgeordnetenhaus im Hochsommer schon kaum mehr beschlussfähig war.

Czernin befand sich in Siegesstimmung, nicht ohne seinen Jubel mit diversen Spitzen über Schwarzenbergischen Hochmut zu würzen.^{62]} Angesichts der Kluft in den Reihen des Hochadels befürchtete er anfangs, vielleicht im Herrenhaus auf mehr Schwierigkeiten zu stossen. Doch auch hier verlief schließlich alles klaglos. Die entsprechende Kommission des Herrenhauses tagte unter dem Vorsitz des Altgrafen Franz Salm von der Bodencreditanstalt, der schon einmal als Gegner der Creditanstalt für die Karlsbader Bahn eintrat.^{63]} Graf Leo Thun als Galionsfigur der Konservativen wurde genauso wie der Verfassungstreue Graf Michael Althan als eifriger Förderer erwähnt.^{64]} Max Fürstenberg, so behauptete Czernin, „*sprach mit allen Erzherzögen, doch alle zuckten die Achseln und hörten nicht auf ihn.*“ Nur zwei Herren stimmten nicht für die Vorlage: Max Fürstenberg und Ernst Waldstein. Czernin hielt es natürlich für eine „*Schande für diese Herren, im Verein mit Geldspekulanten ein gemeinnütziges Werk vereiteln zu wollen.*“^{65]} Am 7. August 1865 erfolgte die kaiserliche Sanktion, am 26. August wurde die Konzession für die Karlsbader Bahn ausgefertigt.

Der Krieg und das Verdikt der Finanzmärkte

Die politische Hürde war bravourös genommen – nicht zuletzt dank Herbst. Die finanziellen Hürden waren weniger leicht zu bewältigen. Im August 1865 zeigte sich Czernin noch optimistisch: Die fehlende Million werde leicht aufzutreiben sein. Die englische Gesellschaft Gladstone & Billups, die für den Bau – und offenbar auch die Aufbringung der Mittel – sorgen sollte, sei zwar „*nicht*

61] Presse 16. 7. 1865, S. 3; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 17. 7. 1865.

62] „*Schwarzenbergischer Hochmut [...] mit Gemeinheit gepaart ist eine widerliche Erscheinung.*“ (Ibidem, 23. 7. 1865).

63] Ibidem, S. 22. 7. 1865; zur Gegnerschaft zur CA vgl. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Nachlass Gustav Groß, Brief Salms vom 22. 9. 1868.

64] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 29. 6. und 22. 7. 1865.

65] Ibidem, 28. 7. 1865.

völlig gebunden, werde aber wohl nicht mehr zurücktreten“, habe sie doch einen Gewinn von anderthalb Millionen zu erwarten (bei einer Bausumme, die Czernin inzwischen auf 23 ½ Mio. fl. schätzte).^{66]} Doch diese Hoffnung erwies sich als unbegründet. Im Oktober hieß es: „Gladstone hat sein Wort nicht gehalten, Billups will nun allein die Gelder für unsere Eisenbahn beschaffen.“^{67]} Doch der nach England entsandte Vertrauensmann Starcks, Oberingenieur John, kehrte mit leeren Händen zurück: „Jetzt soll in Paris angeklopft werden. John reist mit einem Herrn Altmann, der mit Pereire in Verbindung stehen soll.“^{68]}

Das Czernin-Konsortium sah sich deshalb noch im Dezember 1865 veranlasst, eine Nachtragsforderung zu stellen, um die Garantie doch noch auf den Abschnitt auf Prag – Rakonitz auszudehnen.^{69]} Inzwischen war in Wien das Ministerium Richard Belcredi am Ruder, das als konservativ galt; der Reichsrat war sistiert worden. Wie heißt es so schön: Verfassung vergeht, Verwaltung besteht. Die erste Reaktion des Ministeriums Belcredi wurde von niemand anderem konzipiert als von Ministerialrat Schmid und lautete: Es sei kaum zu rechtfertigen, ein „auf verfassungsmäßigem Wege zustande gekommenes Gesetz gegenwärtig abzuändern“.^{70]} Doch diesmal zeigte sich ausgerechnet Schmid Vorgesetzter, der neue Handelsminister – und Konteradmiral – Bernhard v. Wüllerstorff-Urbair, sofort bereit, volkswirtschaftlichen Argumenten den Vorrang einzuräumen.

Zwar lehnte Wüllerstorff jegliche direkte Subvention prinzipiell ab,^{71]} doch für eine Ausdehnung der Garantie auf die gesamte Strecke lieferten ihm Czernin und Starck in einem Memorandum die schlagenden Argumente: Bei einer nur teilweisen Garantie sei die Operation weder am englischen noch auf anderen Geldmärkten zu realisieren. Die Garantiesumme von 721.000 fl. pro Meile sei ohnehin äußerst gering. (Die Franz Joseph-Bahn verlange z.B. 996.000 fl., rechnete Czernin vor.^{72]}) Die Regierung sei schließlich bemüht, „alle die Industrie bedrückenden Monopole zu beseitigen“. Billige Brennstoffe aber zählten zu deren wichtigsten Lebensbedingungen. Die Bustehradler liefere gegenwärtig Kohle um den Preis von 53 Kreuzer pro Zentner nach Prag; die Karlsbader Bahn werde Rakonitzer Kohle um 38 Kreuzer liefern. Die Ausdehnung der Garantie sei „vollkommen gerechtfertigt“, entschied Wüllerstorff-Urbair in der

---

66] Ibidem, 12. 8. 1865.

67] Ibidem, 4. 10. 1865.

68] Ibidem, 2./3. 11. 1865.

69] Ibidem, 23. 12. 1865.

70] AVA, HM III Da, Fasz. 698/1866, Nr. 18469/1947 (Gesuch Czernin), Nr. 4481/356 (Referententwurf Schmid 28. 1. 1866, Sitzung Komitee 29. 1. 1866).

71] In dem Punkt fühlte sich Czernin sogar bemüßigt, ihm recht zu geben; vgl. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 23. und 26. 12. 1865.

72] Ibidem, 12. 8. 1865.

Sitzung des Eisenbahnkomitees vom 29. Jänner 1866. Die Summe der Zinsengarantie wurde in diesem Sinne von 635.000 auf 874.000 fl. erhöht. Der Ministerrat billigte diese Haltung am 10. März, die allerhöchste EntschlieÙung erfolgte bereits am 16. März, der Erlass ging am 24. März 1866 hinaus.^{73]}

Spiel, Satz und Sieg also? Doch leider schrieb man inzwischen das Frühjahr 1866. Der Geldmarkt war kurz vor dem drohenden Kriegsausbruch auch durch Wüllerstorffs Entgegenkommen nicht zu beeindrucken. Das geflügelte Wort machte die Runde, Marokko bekäme billigere Kredite als Österreich.^{74]} Am 31. März hatten sich Czernin und Nostitz für das Entgegenkommen bedankt und versprochen, in maximal drei Monaten den Nachweis zu erbringen, dass unter den nunmehrigen Bedingungen das Geld aufgebracht werden könne. Der Krieg verhinderte die Probe aufs Exempel. Am 30. Mai musste Czernin wegen „*der allgemeinen Deroute der finanziellen Verhältnisse*“ um einen Aufschub bis Frühjahr 1867 bitten.^{75]} Jetzt machte sich bemerkbar, dass sich die Czernin'sche Bahn immer noch im Projektstadium befand, die Bustehrader aber ein lang eingeführtes Unternehmen war. Nach dem Krieg von 1866 hatten Notstandsbauten im Prinzip Konjunktur: Doch als die Karlsbader Bahn im Oktober um einen Vorschuss von immerhin 5 Mio. fl. einkam, wurde ihr geantwortet, man könne in „*eine nähere Würdigung*“ des Antrags erst dann eingehen, wenn Nachweise über „*die Möglichkeit der Verwendung*“ geliefert würden. Im Dezember notierte Wüllerstorff, ihr Gönner vom Frühjahr, es seien „*keine wie immer gearteten Nachweise*“ erbracht worden. Der Bekämpfung der Arbeitslosigkeit aber sei durch Vorschüsse an die Franz Joseph-Bahn und die Böhmisches Nordbahn, sprich: die Projekte Schwarzenbergs und Waldsteins, bereits abgeholfen worden.^{76]}

„*Es ist eine schlechte Zeit Eisenbahnen zu bauen*“, hatte Czernin schon Ende 1865 geklagt.^{77]} Das galt ein Jahr später erst recht! Ende Dezember 1866 wollte Czernin dem Ministerpräsidenten Belcredi direkt um eine Subvention bitten: Nur so sei Geld zu bekommen.^{78]} Doch inzwischen hatte sich der Wind gedreht – und das schon vor dem Sturz Belcredis im Februar 1867. Finanzminister Graf Johann Larisch kam bereits am 17. Dezember 1866 zu dem Schluss, sofern der Handelsminister darauf nicht ganz besonderen Wert lege, wolle er

73] MRP VI/1, 310 (10. 3. 1866).

74] Joachim LIESE, *Staatskredit und Defizitfinanzierung in der ersten konstitutionellen Periode der Habsburgermonarchie 1860–1867*, Frankfurt/M. 1994, S. 39.

75] AVA, HM III Da, Fasz. 698/1866, Nr. 13339/1098.

76] AVA, HM III Da, Fasz. 698/1866, Nr. 20802/1839; vgl. H. STRACH, *Von den Anfängen I*, S. 489 f.; I. KONTA, *Geschichte der Eisenbahnen Österreichs*, S. 9. Der Spatenstich der Franz Josephs-Bahn war schon am 17. November 1865 erfolgt. Sie erhielt am 5. November 1866 von der Regierung Vorschüsse.

77] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 2. 11. 1865.

78] Ibidem, 2. 11. und 23. 12. 1866.

Czernins Gesuch „ajournieren“. Denn es seien „so viele Geldbeschaffungsverhandlungen im Zuge, die sich wechselseitig hemmen und stören.“ Er bezweifle, dass die Gesellschaft augenblicklich Geld selbst zum Kurs von 70 bekommen würde. Er fügte hinzu, es wäre „im staatsfinanziellen Interesse gut, wenn die [Karlsbader] Bahn auf die Strecke Prag-Rakonitz zugunsten der Bustehradler verzichte“. ^{79]} Ob dabei die Solidarität der Kohlengrubenbesitzer zum Vorschein kam oder nicht (denn Larisch zählte neben Rothschild und Erzherzog Albrecht zu den drei größten Produzenten in Schlesien); die Karlsbader Bahn stieß nach dem Liberalen Plener auch beim konservativen Larisch ein weiteres Mal auf den Widerstand des Finanzministeriums.

Am 7. Jänner 1867 fand bei Czernin noch eine Besprechung mit Hugo Nostitz, Starck und Zupansky statt. Das Ergebnis fasste Czernin zusammen: „Wenig Hoffnung [...] Es sind zu viele christliche und ebräische Juden gegen uns, die mehr zahlen können als wir.“ ^{80]} In den Akten des Ministeriums finden sich noch diverse Notizen über Rückzugsgefechte des Czernin-Konsortiums, das nach allen möglichen Seiten – auch bei den bisher so kritisch beäugten Wiener Banken, aber auch bei Pariser Häusern von Zamoyski bis Bischoffsheim – sondierte, ob sich nicht doch noch Finanzierungsmöglichkeiten auftaten. Aber zu den Bedingungen der Vorkriegszeit war kein Geld zu bekommen. Für eine nochmalige Erhöhung der 1866 ohnehin schon aufgestockten Garantie bestand 1867 jedoch keine Chance. ^{81]} Im Gegensatz zur Ministerkrise von 1865 war der Reichsrat im Zeichen der Ausgleichsverhandlungen mit Ungarn jetzt tatsächlich mit anderen Dingen beschäftigt.

Am 21. November 1867 findet sich in Czernins Tagebuch eine Notiz über die „wahrscheinlich letzte“ Zusammenkunft des Karlsbader Konsortiums, die unter keinem glücklichen Stern stand. Ingenieur John berichtete über die erfolglosen Verhandlungen mit diversen Finanzleuten. Starck war schweren Herzens bereit, das Konkurrenzprojekt der Bustehradler zu unterstützen, „damit doch wenigstens eine Bahn zustande kommt“. Der „unglückliche Zupansky“, für den eine „Bahn über Rakonitz wegen seiner Kohlenwerke eine Existenzfrage“ ist, wollte davon nichts hören und sich in seiner Verzweiflung direkt an den Kaiser wenden. Offenbar warf er Starck vor, vom Bustehradler Konsortium mit 100.000 fl. bestochen worden zu sein. Czernin notierte peinlich berührt: „Die leidige Nationalitätenfrage trägt auch bei zur Animosität.“ ^{82]} (Es war das erste Mal, dass davon in diesem Zusammenhang die Rede war!) Czernin neigte schweren Herzens zur Meinung Starcks, der sich mit seinem Standpunkt ganz

79] AVA, HM, Fasz. 698/1866, Nr. 20582/1813; Fasz. 4387/1867, Nr. 18243/1840.

80] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 7. 1. 1867.

81] AVA, HM, Fasz. 4387/1867, Nr. 4387/465; Fasz. 8962/1867.

82] SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Tagebuch Graf Eugen Czernin, 21. 11. 1867.

offensichtlich durchsetzte, denn unter dem 24. November 1867 findet sich in den Akten ein Schreiben Czernins, er trete zugunsten der Bustehradler Gesellschaft zurück, weil der Zweck auf diesem Wege genauso erfüllt würde.^{83]}

Resümee

Die Strecke Prag - Eger wurde daraufhin bis 1871 über Saaz und Komotau realisiert, die Franz Joseph-Bahn erreichte Eger im Jahr darauf. Eugen Czernin hat es nicht mehr erlebt. Er starb am 11. Juli 1868 in Petersburg. Die Karlsbader Bahn, wie sie ihm vorschwebte, besaß tatsächlich einen schillernden Charakter. Man konnte sie als bloße Regionalbahn betrachten, die Westböhmen mit Prag verband; für viele bestand ihre Attraktion auch primär in ihrer Eigenschaft als alternative Kohlenbahn für die böhmische Hauptstadt; aber sie schloss auch tatsächlich eine Lücke zwischen Prag und Süddeutschland. Teil einer Weltbahn ist aus der Strecke Prag – Eger leider nicht geworden. In der Debatte im Reichsrat war hervorgehoben worden, dass Eger immer wieder als das Sprungbrett der Habsburger ins Reich, als Ausgangspunkt für die Verbindungen in den Nordwesten Deutschlands gedient habe.^{84]} Heute verlieren sich die Verbindungen jenseits von Eger in einem Netz von Lokalbahnen. Das geographische Zentrum Mitteleuropas ist verkehrsmäßig zu einem Labyrinth geworden. Daran ist vielleicht auch das Erbe des Eisernen Vorhangs schuld – oder schon die Entscheidung von 1866?

Das Ringen um die Karlsbader Bahn endete mit einem Sieg der „Platzhirsche“; im Hintergrund mit einem Erfolg der Wiener Interessensgruppen, die als liberal galten – und doch recht wenig Interesse am Wettbewerb zeigten. Sie ließ das Dilemma erkennen, das jeder Wettbewerbspolitik zugrunde liegt: Ein *laissez faire* begünstigt die bestehenden Monopole und – wie es ein französischer Prinz und Minister, der Herzog von Morny, einmal ausdrückte – jede Bahn ist an sich ein Monopol.^{85]} Da war im Sinne des Konzepts, das viel später als Ordoliberalismus bekannt wurde, vielleicht sogar der Ruf nach dem Staat gerechtfertigt, bei all dem Risiko, dass staatliche Eingriffe, auch wenn sie noch so gut gemeint waren, erst recht als Verzerrung des Wettbewerbs zu charakterisieren waren. Vor diesem Dilemma standen nicht bloß die Österreicher. Auch in Frankreich hatte man im Interesse eines schnellen Wachstums in den fünfziger Jahren die großen Konsortien gefördert und versuchte in den sechziger

---

83] AVA, HM, Fasz. 4387/1867, Nr. 21181/2149.

84] StPAH III 2599 (13. 7. 1865). Der Redner, Peter Steffens, war Vizepräsident der Handelskammer von Budweis.

85] Francois CARON, *Histoire des chemins de fer en France 1. 1740–1883*, Paris 1997, S. 208.

Jahren dann gegenzusteuern. Schmerling verglich diese Konjunkturen von Wachstumsfetischismus und kritischer Enttäuschung philosophisch mit „Ebbe und Flut“.^{86]}

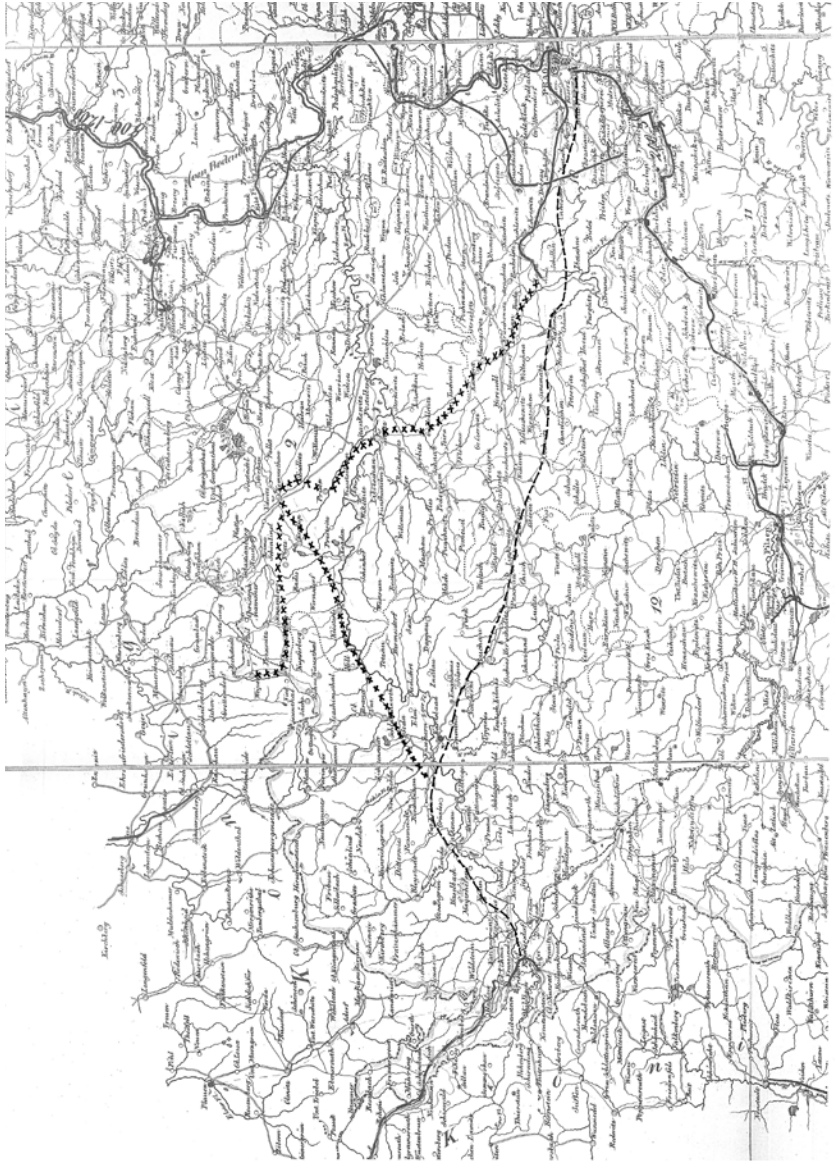
Freilich, wie schon 1863 ein späterer Minister, der Baron Aleksander Petrino, so richtig sagte: Bahnen werden nicht mit Prinzipien gebaut.^{87]} An kaum einem Beispiel lässt sich so gut belegen wie an der Karlsbader Bahn, wie sehr die Kontrahenten, die über diese Frage entschieden, voreingenommen, oder um es plakativ zu sagen: auf die eine oder andere Art „gekauft“ waren. Doch zugleich zeigt unser Beispiel, dass diese „Korruption“ der „Verwaltungsratsparteien“ nicht notwendigerweise den Ausschlag gab: Die beiden Gegenpole Schmerling und Plener handelten aus übergeordneten Motiven, politischen Motiven zweifellos, aber nicht aus eigensüchtigen Interessen. Die Karlsbader Bahn wurde zweimal, im Frühjahr 1864 und im Frühjahr 1866, durch ein Machtwort „von oben“ vor den Querschüssen der Bürokratie gerettet. Aber wie der „berühmte Redner“ Schindler bei seiner Polemik gegen ein anderes Projekt, die Kaschau-Oderberger Bahn, ausgeführt hatte: „*Die Appellationsinstanz, das ist der Geldmarkt und dieser wird das Verdikt fällen*“.^{88]} Diese Instanz aber entschied gegen die Karlsbader Bahn, die ihr Plazet im allerungünstigsten Moment erhielt, kurz bevor der Krieg ausbrach...

86] StPAH II 295 (29. 9. 1863).

87] Vgl. Lothar HÖBELT, *Aleksander von Petrino. A Greek condotierre in the Austrian Parliament*, *Parliaments, Estates & Representation* 42, 2022, S. 168–180.

88] StPAH III 2608 f. (13. 7. 1865). Zum Unterschied von der Karlsbader Bahn hatte die Kaschau-Oderberger 1867 wegen Ungarn jedoch politische Konjunktur: Ihr wurden deshalb sehr wohl eine großzügige Aufbesserung der Garantiesumme und diverse Vorschüsse in Aussicht gestellt. Dennoch waren ihre Aktien auf den Finanzmärkten nicht unterzubringen. Erst 1869, nach dem Wechsel vom (prononciert katholischen!) belgischen Haus Langrand-Dumonceau zur „Anglo-Bank“ gelang der Börsengang; vgl. I. KONTA, *Geschichte der Eisenbahnen Österreichs*, S. 128–130.

Karte der „Karlsbader Eisenbahn“. Gezeichnet von Autor.

Poválečné osudy movitého majetku kulturní povahy na západě Čech

Karel ŘEHÁČEK

Abstract: The victims of the Second World War were not only human. The war also caused enormous material losses, from which property with artistic or cultural value was not saved. Part of them was destroyed by the war itself, a part was stolen from the original owners and taken away as so-called spoils of war. After the war, there was an intensive search for this property with the aim of returning it to its former owners. Sometimes these efforts were successful, but in many cases artistic and cultural values disappeared without a trace. Confiscated artistic and cultural property was also significant. Various institutions were involved in the process of securing it, primarily the National Cultural Commission, which decided on its further fate. Even this property was not completely safe after the end of the war and various dishonest persons were interested in it. This article accentuates the mentioned issue at the national level as well as a detailed view of the situation in Western Bohemia.

Key words: World War II; 1939–1945; art; alienated property; confiscation; West Bohemia

I. Úvod

Ve válkách se sice podle římského řečníka, politika, filozofa a spisovatele Marca Tullia Cicera umění údajně příliš nedaří,¹⁾ ovšem o umělecky hodnotné artefakty je právě v dobách nestability výrazně větší zájem než kdykoliv jindy. Je to však vcelku logické – souvisí to s hledáním bezpečných investic a umělecké předměty či artefakty zhotovené z hodnotných materiálů se dostávají právě v těchto dobách do hledáčku mnohých. Zvýšenou poptávku po nich pak přirozeně registrují také ti, kteří k těmto předmětům mají či získají přístup, tedy i vojáci a další příslušníci bezpečnostních složek. Ti si pak osobují zvykové trofejní právo a takové artefakty si prostě přivlastní, aby je později mohli třeba výhodně zpeněžit. Takto se však nechovají pouze jedinci, ale rovněž válčící státy jako takové, takže během válek jsou mnohdy i obrovské transfery uměleckých předmětů a dalších cenností vcelku běžnou záležitostí.

Tak tomu bylo i v době druhé světové války a české země se staly díky své poloze a relativnímu bezpečí oblíbenou transportní a skladovací zónou.

---

1) Jeho myšlenka *Inter arma silent Musae* (V době války Múzy mlčí), která přežila až do současnosti, se tak obvykle vykládá, jelikož Múzy jsou obecně chápány jako bohyně umění.

Procházely jimi především speciální transporty z východu a na českém či moravském území byly zavlčeny artefakty prozatímně ukládány na bezpečných místech stranou válečných operací a spojeneckého bombardování. Ve vhodnou dobu pak měly být převezeny na jiná místa. V některých případech k tomu i došlo, v jiných se to kvůli kolapsu Německa a jeho spojenců již nepodařilo realizovat. Po válce pak probíhalo po celé Evropě pátrání po zavlčených předmětech kulturní povahy a ideálním výsledkem mělo být navrácení odcizených artefaktů zpět jejich původním vlastníkům či správčům.

Československo v tom nebylo výjimkou. Pátrání po odcizených a zavlčených cennostech se zde však kombinovalo ještě s dalším procesem. Poválečné účtování s Němci, Maďary, zrádci a kolaboranty, ale i s řadou dalších skupin obyvatel, které postihla revoluční spravedlnost, se totiž týkalo rovněž rozsáhlých změn majetkové držby. Jednalo se především o konfiskace tzv. nepřátelského majetku,²⁾ na který byla podle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.³⁾ uvalena národní správa. Zemědělský majetek byl následně konfiskován bez náhrady ve prospěch státu podle dekretu č. 12/1945 Sb.⁴⁾ a ostatní majetek nezemědělský za týchž podmínek podle dekretu č. 108/1945 Sb.⁵⁾

V obou případech se mezi konfiskovaným majetkem nacházely rovněž nemovitá a movitá artefakty kulturní povahy, jejichž konfiskace probíhaly na základě výše zmíněných prezidentských dekretů. V případě zemědělského majetku se konfiskace týkaly třeba i zámků, které byly součástí velkostatků a které sloužily jako sídla jejich vlastníků. Konfiskovány byly jak nemovitosti, tak i veškeré jejich vnitřní vybavení. V případě nezemědělského majetku bylo konfiskováno především vnitřní vybavení nemovitostí, tedy např. cennosti, umělecké sbírky, obrazy a další podobné movitosti.

Smyslem tohoto příspěvku je postihnout základní rysy obou výše uvedených procesů na západě Čech s ohledem na movitý majetek kulturní a umělecké povahy. Tento region byl z pohledu jeho výskytu poměrně bohatý: prvním důvodem byla bezprostřední blízkost Německa, takže byl z hlediska ukrývání odcizených předmětů vcelku výhodný, druhým důvodem byla skladba jeho obyvatelstva, kdy v něm žilo před rokem 1945 převážně obyvatelstvo německé

2) Jako tzv. nepřátelský majetek byl podle poválečné legislativy považován nemovitý a movitý majetek fyzických a právnických osob německé a maďarské národnosti a dále zrádců a kolaborantů bez ohledu na jejich národnost. Blíže k němu a jeho vymezení Karel ŘEHÁČEK, „*Nepřátelský“ živnostenský a průmyslový majetek po 1945. Příspěvek k jeho osudům*, Hospodářské dějiny 24, 2009, s. 175–217.

3) Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. z 19. 5. 1945, o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby okupace a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.

4) Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. z 21. 6. 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.

5) Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. z 25. 10. 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy.

národnosti, které postihly poválečné konfiskace takřka bez výjimky. Z obou důvodů byla právě na západě Čech koncentrace umělecky cenného majetku relativně vysoká a tento majetek zajímal mnohé, nejen instituce určené k jeho zajištění, ale i řadu různých osob, které si rády tento majetek přivlastňovaly.

Prísspěvek se na základě studia archivních pramenů a odborné literatury věnuje problematice pátrání po movitém uměleckém majetku, jeho zajišťování a dalších osudech a přináší řadu zajímavých případů ze západočeského regionu. Odborná literatura k tomuto tématu není příliš početná, kromě publikací s problematikou pátrání po zavlečeném židovském majetku^{6]} a jeho poválečných restitucích^{7]} byly využity i práce k poválečnému vývoji státní památkové péče^{8]} a literatura zaměřující se převážně na okolní regiony (severní Čechy,^{9]} severní Morava^{10]}); ve sledované oblasti západních Čech se kromě karlovarského archiváře a historika Milana Augustina^{11]} podobnou problematikou zabýval autor této studie. Jeho práce se týkaly jak procesu konfiskací tzv. nepřátelského majetku na celostátní i regionální úrovni,^{12]} tak i jednotlivými aspekty nakládání s konfiskovaným majetkem včetně toho s uměleckou hodnotou.^{13]}

6] Zde je třeba uvést alespoň stěžejní práce z badatelského okruhu Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, zejména Drahomíra Jančíka, Eduarda Kubů, Jiřího Novotného, Jiřího Šouši a dalších, mj. *Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939–1945. Protiprávní zásahy do majetkových práv, jejich rozsah a následné osudy tohoto majetku*, Praha 2001; *Zrůdný monopol. „Hadega“ Handlungsgesellschaft m. b. H. a její obchod drahými kovy a drahokamy za druhé světové války*, Terezínské studie a dokumenty 2001, s. 249–307.

7] K této problematice např. Mečislav BORÁK, *O restitucích kulturních statků obětí holokaustu*, Soudobé dějiny 11, 1–2, 2004, s. 282–299 či Jan KUKLÍK, *Vybrané problémy restituce židovského majetku v českých zemích po druhé světové válce*, in: René Petráš – Helena Petrův – Harald Christian Scheu, *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009, s. 444–472.

8] Obecně o poválečných procesech třeba Josef HOBZEK, *Státní památková péče v českých krajích po roce 1945*, Časopis společnosti přátel starožitností 65, č. 2, 1957, s. 98–106.

9] Adam REJHA, *Hrad a zámek Frýdlant jako bezpečné úložiště kulturního majetku během druhé světové války*, Fontes Nissae/Prameny Nisy 18, č. 1, 2017, s. 18–33; Kristina UHLÍKOVÁ, *Josef Scheybal a jeho role při konfiskaci movitých památek z majetku občanů německé národnosti po 2. světové válce*, I. část, Fontes Nissae/Prameny Nisy 15, č. 2, 2014, s. 2–13; II. část, Fontes Nissae/Prameny Nisy 16, č. 1, 2015, s. 32–47; Jitka CÍSAŘOVÁ, *Zajišťování movitého majetku osob považovaných za Němce na Liberecku v letech 1945–1951*, Fontes Nissae/Prameny Nisy 19, č. 1, 2018, s. 22–45.

10] Eubica MEZEROVÁ, *Činnost Národní kulturní komise a osudy zámku Moravskoslezského kraje po roce 1945*, Sborník bruntálského muzea, 2015, s. 60–72.

11] Milan AUGUSTIN, *K otázce židovského majetku v Karlových Varech po roce 1945*, in: Židé v Čechách 3, Praha 2011, s. 45–50.

12] Karel ŘEHÁČEK, *Osídlovací úřad a Fond národní obnovy (umístění, personální obsazení a organizační struktura centrály a oblastních úřadoven v letech 1945–1951)*, *Paginae historiae* 19, 2011, s. 158–204; Týž, *Osídlovací úřad a Fond národní obnovy v Karlových Varech v letech 1945–1950*, Sborník Muzea Karlovarského kraje 19, 2011, s. 233–256; Týž, *Osídlovací úřad a Fond národní obnovy*, in Karel Schelle – Jaromír Tauchen (red.), *Encyklopedie českých právních dějin*, 4. sv. (N–O), Plzeň 2016, s. 799–802; Týž, *Oblastní úřadovna Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy v Plzni (1945–1950)*, *Minulosti Západočeského kraje* 53, 2018, s. 166–190.

13] Karel ŘEHÁČEK, „*Nepřátelský“ živnostenský a průmyslový majetek po 1945. Příspěvek*

Co se pramenů týká, tak kromě centrálních institucí, zapojených do uvedené problematiky (Národní kulturní komise, Státní památkový úřad, Fond národní obnovy, Národní pozemkový fond, národní výbory všech stupňů), jejichž písemnosti se nacházejí v péči Národního archivu,^{14]} Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky,^{15]} Státním oblastním archivem v Plzni a jeho vnitřních organizačních jednotkách,^{16]} bylo možno využít třeba i svědectví těch, kteří se na tomto procesu osobně podíleli, v našem případě kupř. písemností jednoho z protagonistů poválečného pátrání po artefaktech umělecké a kulturní povahy na západě Čech, plzeňského historika Václava Čepeláka.^{17]}

Tímto způsobem lze alespoň rámcově zdokumentovat tento dílčí aspekt složitého poválečného vývoje, byť s důležitou poznámkou, že zejména proces pátrání po zavlčených cennostech není ještě ani po desítkách let od skončení války završen. To dokumentuje jednak činnost Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války,^{18]} jehož aktivity

---

k jeho osudům, Hospodářské dějiny 24, 2009, s. 175–217; Týž, *Likvidační inspektorát v Plzni a likvidace živnostenských a průmyslových podniků, konfiskovaných v Českosudějovickém kraji na základě dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.*, Jihočeský sborník historický 75, 2006, s. 224–266; Týž, *Likvidační střediska konfiskovaných majetkových podstat lidových peněžních ústavů na Karlovarsku a Plzeňsku*, Západočeské archivy 2011, s. 160–164; Týž, *Příděly konfiskovaných rodinných domků na Karlovarsku po roce 1945*, Sborník Muzea Karlovarského kraje 20, 2012, s. 133–170; Týž, *Likvidace konfiskovaných živnostenských a průmyslových podniků na Plzeňsku po roce 1945*, Minulosti Západočeského kraje XLVII, 2012, s. 140–186; Týž, *Likvidace průmyslových konfiskátů na Karlovarsku*, Západočeské archivy 2013, s. 157–169; Týž, *Likvidační spisy průmyslových podniků – pramen k neslavným koncům existence průmyslových konfiskátů na západě Čech po roce 1945*, in Průmysl-město-archiv. Archivy a dokumentace průmyslového dědictví. Sborník příspěvků z 15. konference archivářů České republiky konané ve dnech 3.–5. června 2013 v Ostravě-Vítkovicích, Praha 2013, s. 261–271; Týž, *Poválečná likvidace říšskoněmeckých průmyslových podniků přemístěných na Karlovarsko v letech 1942–1945*, Západočeské archivy V, 2014, s. 156–174; Týž, *Likvidace živnostenských a průmyslových konfiskátů na Klatovsku po roce 1945*, Sborník prací z historie a dějin umění 8, 2015, s. 285–300; Týž, *Likvidace konfiskovaných pivovarů na Plzeňsku a Karlovarsku po roce 1945*, Západočeské archivy VII, 2016, s. 137–152; Týž, *Ústřední likvidátor peněžních ústavů a podniků*, in Karel Schelle – Jaromír Tauchen (red.), *Encyklopedie českých právních dějin XIX. (U–Ú)*, Plzeň 2020, s. 771–773.

14] Národní archiv, archivní fondy Státní památková správa, Praha; Fond národní obnovy, Praha; Národní pozemkový fond, Praha; Ministerstvo vnitra I-nová registratura 1936–1953, Praha.

15] Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, fond Národní kulturní komise, Praha.

16] Státní oblastní archiv v Plzni, fondy Osidlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna Plzeň, Osidlovací úřad a Fond národní obnovy – oblastní úřadovna Karlovy Vary, Národní pozemkový fond – oblastní pobočka Plzeň, Západočeský krajský národní výbor Plzeň, Krajský soud Klatovy, Krajský soud Cheb, Policejní ředitelství Plzeň, Okresní národní výbor Horažďovice, Státní okresní archiv Cheb, Čepelák Václav.

17] Blíže k němu Naděžda MORÁVKOVÁ, *Václav Čepelák a katedra historie plzeňské pedagogické fakulty*, Praha 2016; k jeho poválečným aktivitám v oblasti pátrání po majetku kulturní a umělecké povahy Karel ŘEHÁČEK, *Václav Čepelák a zajištění chebského archivu na jare 1945*, Západočeské archivy IX, 2018, s. 135–141.

18] Posláním centra, ustaveného v roce 2001, je heuristický výzkum historických a hospodářských

probíhají dodnes, jednak snahy po sestavování veřejně přístupných databází kulturního majetku konfiskovaného na základě dekretů prezidenta republiky, mj. nedávno dokončeného projektu Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky Hledání provenience kulturních statků zestátněných v roce 1945 občanům německé národnosti v severočeském regionu,^{19]} ale také stále se vracějící požadavky na náhradu za válečné škody způsobené na kulturním dědictví národů, aktuálně kupř. ve sporu o reparace mezi Polskem a Německem.

II. Institucionální zabezpečení procesu a pátrání po artefaktech kulturní povahy

Pokud jde o konfiskovaný tzv. nepřátelský majetek, byly jeho správou a rozhodováním o dalších osudech pověřeny specializované instituce. V případě zemědělských konfiskátů se jednalo o Národní pozemkový fond (NPF),^{20]} v případě nezemědělských konfiskátů o Fond národní obnovy (FNO).^{21]} Jelikož ani jedna z těchto institucí nebyla způsobilá starat se odborně o konfiskovaný majetek kulturní povahy, bylo v souvislosti s ním a jeho dalšími osudy zapotřebí mnohem více kooperace s erudovanými odborníky.

Záchrana kulturního majetku byla totiž jednou z významných priorit poválečné československé reprezentace. Bylo třeba především dohledat a dovézt zpět do Československa veškeré artefakty kulturní povahy, které byly zavlčeny okupanty mimo území někdejší republiky.^{22]} Souběžně s tím docházelo i k zajišťování tuzemského kulturního majetku, podléhajícího národní správě a budoucím konfiskacím. V otázce jeho zajištění hrozilo reálné riziko z prodlení, proto již na sklonku války, 7. května 1945, ustanovila Česká národní rada Komisi pro zajišťování uměleckých hodnot po okupantech a kolaborantech, jejímž úkolem bylo právě pátrání po tzv. nepřátelském kulturním majetku.^{23]}

---

otázek arizace židovského majetku a restituční poradenství fyzickým i právnickým osobám v tuzemsku i zahraničí. Do roku 2011 bylo centrum součástí Akademie věd České republiky, od února 2012 se jedná o obecně prospěšnou společnost.

19] Projekt NAKI realizovaný v letech 2016–2019 vedla již zmiňovaná Kristina Uhlíková. Databáze vytvořená řešitelským týmem soustřeďuje díle informace rozptýlené v mnoha archivních fondech a sbírkách a usnadňuje identifikaci původu řady předmětů uložených dnes v regionálních i celostátních paměťových a dalších institucích.

20] Karel ŘEHÁČEK, *Němci na Plzeňsku v letech 1945–1955*, Plzeň 2022, s. 91–92.

21] Karel ŘEHÁČEK, *Osídlovací úřad a Fond národní obnovy (umístění, personální obsazení a organizační struktura centrály a oblastních úřadoven v letech 1945–1951)*, *Paginae historiae* 19, 2011, s. 158–204.

22] Blíže k této problematice v oblasti archivnictví a muzejnictví Karel ŘEHÁČEK, *Proměna českého archivnictví v letech okupace a po jejím skončení*, *Archivní časopis* 72, 4, 2022, s. XX–XX (v tisku).

23] J. CÍSAŘOVÁ, *Zajišťování movitého majetku* (I. část), s. 24.

Krátce po skončení okupace, 11. května 1945, pak vznikl při Zemském národním výboru (ZNV) v Praze, do jehož podoby se Česká národní rada přetvořila, Sekretariát pro evidenci uměleckých a historických památek v zemi České a po jeho zániku v listopadu 1945 jeho pravomoci převzala již zmíněná komise.

Přestože existenci výše uvedených institucí provázely nemalé kompetenční spory, zajistily i tak v poměrech poválečného chaosu řadu cenných podkladů, které pomáhaly v pátrání po kulturních hodnotách různě „zašantročených“. Jednalo se o snahy nesporně potřebné a zejména je třeba ocenit úsilí většiny spolupracovníků výše uvedených subjektů, díky nimž se v bezprostředně poválečném období podařilo zachránit mnoho významných kulturních hodnot, ovšem úsilí realizované ne zcela systematicky a účelně. Bylo proto stále více zřejmé, že celou agendu bude zapotřebí svěřit jedné specializované instituci s jasnými a legislativně danými kompetencemi.

Tou institucí se stala Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku v zemi České a v zemi Moravskoslezské (NKK), která vznikla na jaře 1946 podle zákona č. 137/1946 Sb.^{24]} a na níž přešel veškerý majetek s kulturní hodnotou konfiskovaný podle obou zmíněných konfiskačních dekretů.^{25]} Trvalo však ještě téměř tři čtvrtě roku, než NKK začala skutečně pracovat. Její ustavující schůze se na ministerstvu školství a osvěty konala až 18. února 1947 a jejími členy byli kromě předsedy Zdeňka Wirtha zástupci různých ministerstev, např. techniky (Břetislav Štorm), školství a osvěty (Jan Morávek), financí (Rudolf Rábl), vnitra (Václav Resl), národní obrany (Václav Škorpil). Dalšími členy z řad odborných znalců byli Rudolf Maximovič (ochrana přírody), Emanuel Janoušek (archivnictví), Bohuš Vybíral (knihovnictví) či Gustav Skalský, Jaroslav Helfert a Vladimír Novotný (muzejnictví) a další.^{26]} Na prvním jednání nastínil předseda Z. Wirth hlavní úkoly komise, která plánovala převzít asi 50 zkonfiskovaných zámků a několik velkých městských paláců. Zvažoval se kupř. palác Kinských pro umístění Národní galerie, Valdštejnský, Nostitzův, Colloredo-Mansfeldův a Clam-Gallasův, o nějž projevovalo zájem město Praha. Dále se jednalo o převzetí bývalého lednického panství na jižní Moravě a ratibořického údolí, z hradů a zámků žádala NKK do své správy Křivoklát, Ploskovice, Zákupy a Karlštejn.^{27]} V regionech byli hlavními činiteli NKK její

24] Zákon č. 137/1946 Sb. z 16. 5. 1946, o Národní kulturní komisi pro správu státního kulturního majetku v zemi České a v zemi Moravskoslezské. Blíže k ní K. UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004.

25] Blíže k ní Kristina KAPLANOVÁ, *Zdeňk Wirth, Zdeňk Nejedlý a Národní kulturní komise, Zprávy památkové péče*. Časopis státní památkové péče 61, č. 6, 2001, s. 173–176; L. MEZEROVÁ, *Činnost Národní kulturní komise a osudy zámků Moravskoslezského kraje po roce 1945*, Sborník bruntálského muzea, 2015, s. 60–72.

26] Národní archiv (dále NA), Ministerstvo vnitra–nová registratura (dále MV-NR), karton 2515, záznam o ustavující schůzi NKK z 18. 2. 1947, s. 1.

27] NA, MV-NR, karton 2515, záznam o ustavující schůzi NKK z 18. 2. 1947, s. 3.

zmocněnci, významnou roli hrála rovněž spolupráce NKK se Státním památkovým úřadem v Praze, který vysílal do pohraničí skupinky svých odborníků (historik umění, národopisec, architekt a fotograf), které měly dokumentovat veškeré pozoruhodné objekty.

O dalších osudech takto podchyceného majetku s kulturní hodnotou se dále rozhodovalo ve spolupráci ministrů školství a zemědělství. Jelikož se ve výše uvedených případech jednalo o objekty nesporně vynikající umělecké a historické hodnoty či krajinné celky mající charakter přírodní rezervace, požádal ministr školství Jaroslav Stránský dopisem z 15. března 1947 ministra zemědělství Julia Ďuriše o souhlas s převodem.^{28]} Tímto aktem přešlo do správy NKK 47 zámeckých objektů včetně inventáře (původně jich bylo 48, ale zámek v Plumlově nebyl konfiskátem, a tak byl ze seznamu vypuštěn) a čtyři přírodní rezervace,^{29]} které byly na základě dohody mezi NPF a NKK z 22. dubna 1947 převedeny do správy NKK a jež NKK převzala formálně k 1. květnu 1947.^{30]} Z celkového množství kulturních nemovitých konfiskátů se však do správy NKK tímto dostala asi jen desetina konfiskovaných hradních a zámeckých objektů, jelikož jich celkově bylo konfiskováno asi 500. Postupně se však počet objektů s tímto statutem navyšoval, do roku 1958 bylo za státní kulturní majetek prohlášeno 131 nejvýznamnějších hradních a zámeckých objektů s příslušnými historickými parky a pozemkovými areály o celkové výměře téměř 3000 ha včetně hodnotných mobiliářů.^{31]}

O nemovité i movité kulturní památky spravované NKK měly zájem další subjekty, především kulturní a vzdělávací instituce, ale rovněž mnohé úřady státní správy a samosprávy. Pověřenec NKK Josef Scheybal, jinak též správce zámku v Sychrově u Turnova, kde se národopisné oddělení rozrůstalo ve velkou speciální sbírku zejména selského nábytku, hospodářského nářadí, architektonických detailů venkovských budov (sloupy pavlačí, dřevěná obložení oken, dveře), žádal kupř. o informace o takových objektech, kterými by rozšířil budovanou sbírkovou kolekci.^{32]} Ředitelství Náprstkova muzea v Praze, které se v roce 1949 stalo státním odborným muzeem cizího národopisu, zase žádalo NKK o prohlášení zejména orientálních koberců a dalších textilií za státní kulturní majetek a o jejich deponování v Náprstkově muzeu a 30. listopadu 1948 upozornilo NKK, že se na aukcích textilií a koberců, které pořádal FNO, vyskytují často unikátní kusy, které se dostávají do soukromého vlastnictví.^{33]}

28] NA, Národní pozemkový fond (dále NPF) Praha, karton 7, dopis Ministerstva školství a osvěty (MŠO) v Praze Ministerstvu zemědělství (MZ) v Praze z 15. 3. 1947.

29] NA, Státní památková správa (dále SPS), karton 23, dohoda o spolupráci NKK a NPF při přejímání a likvidaci zkonfiskovaného majetku podle dekretu presidenta republiky č. 12/45 Sb., s. 2.

30] NA, NPF Praha, karton 7, zápis o poradě z 6. 12. 1947 ve věci předání zámeckých objektů NKK.

31] NA, SPS, karton 23, vyjádření oddělení správy státního kulturního majetku k přípravě likvidace státního kulturního majetku z 26. 2. 1958.

32] Tamtéž, karton 40, dopis J. Scheybala NKK v Praze z 31. 3. 1950.

33] Tamtéž, dopis Náprstkova muzea v Praze NKK v Praze z 30. 11. 1948.

Zmiňované aukce mobilií byly totiž od konce války v „hledáčku“ mezinárodních obchodníků starožitnostmi. Ti je prostřednictvím svých agentů nakupovali rovněž přímo od osídlenců v pohraničí, od příslušníků cizích států, ve skladech okresních národních výborů (ONV), FNO či NPF nebo od československých občanů, kteří byli nuceni rozprodávat své sbírky z finančních důvodů (tzv. socializace, zmenšování bytů, vázané vklady atd.). Mnoho cenností bylo přepravováno ilegálně přes saskou Žitavu do sovětského a přes Šumavu do amerického okupačního pásma v Německu. Zejména ve skladech národních výborů se koncentrovaly konfiskáty značné hodnoty, kterou však příslušní úředníci neznali, a tak cennosti rozprodávali zájemcům (sběratelům, obchodníkům) za směšně nízké ceny. Ze stejného důvodu byly paušálně sepisovány i sbírky skla a porcelánu, které zůstávaly v majetku přidělců. V mnoha případech v tom byl patrně i záměr, který pramenil ze ziskuchtivosti mnohých, od obchodníků starožitnostmi až po úředníky lidosprávy. I FNO rozprodával celé sbírky překupníkům, aniž by na ně upozornil NKK. vše se dělo chaoticky, znalci většinou buď chyběli, nebo nebyli z různých důvodů přizváni.^{34]}

Záměrem významných kulturních institucí proto bylo soustředit, pokud možno, co nejvíce těchto artefaktů pod jednu správu. Výše zmiňovaný přístup Náprstkova muzea jakožto úzce specializované instituce však nebyl pozitivně přijímaný úplně všemi. Ne všude byla totiž centralizace kulturních památek zrovna do hlavního města vítaná. Kulturní a tělovýchovné oddělení Ústředního národního výboru města Olomouce např. v prosinci 1947 vůči tomuto postupu ostře protestovalo, poukazovalo na nebezpečí „vyplenění krajů na poli kulturním“ a „ochuzování takového kulturního a universitního města jako je Olomouc“.^{35]} Zemský národní výbor (ZNV) v Brně si naopak stěžoval na příliš pomalý postup NKK při třídění a přebírání kulturně cenného materiálu, který vedl ke zcizování či k ničení tohoto majetku, a nabídl NKK své regionální muzejní a archivní odborníky.^{36]}

Situace se však nelepšila a 2. února 1948 proto zaslal ZNV v Praze ministerstvu školství a kultury společně memorandum řady vědecko-výzkumných a kulturních institucí, společností a spolků, které se týkalo právě ochrany uměleckých, historických a kulturních památek. Píše se v něm: „*Památky, ve kterých je ztělesněna minulost země a našeho lidu, patří k nejcennějším statkům národním a představují neocenitelné hodnoty kulturní i hmotné. Je proto netoliko mravním příkazem národa, ale i jeho praktickým zájmem pečovat o jejich uchování. Se škodami způsobenými válkou a revolucí je nutno se smířit, třeba s těžkým srdcem. Je však svrchovaně na čase, aby se stala opatření proti škodám dalším. Neboť i po skončení bojové činnosti docházelo a dochází bohužel*

34] Tamtéž, dopis J. Scheybala NKK v Praze z 11. 12. 1948.

35] Tamtéž, dopis Ústředního národního výboru v Olomouci NKK v Praze z 22. 12. 1947.

36] Tamtéž, dopis Zemského národního výboru (dále ZNV) v Brně NKK v Praze z 11. 11. 1947.

k tomu, že mnohé z památek jsou poškozovány a ničeny, rozchvacovány nebo ohrožovány, ať ze zlé vůle či z neznalosti nebo z nedostatečného pochopení.“^{37]} Stát podle zúčastněných korporací utrpěl tímto přístupem stamilionové škody. Proto po něm memorandum žádalo co nejrychlejší vypracování závazných předpisů na ochranu nemovitých a movitých uměleckých, historických a přírodních památek, aby mnohem významnější roli v této oblasti hrály státní památkové úřady a Státní úřad plánovací a aby jakékoliv manipulace s tímto majetkem byly hlášeny NKK. Dále bylo zapotřebí apelovat zejména na národní výbory všech stupňů, především na místní a okresní, které byly tomuto majetku nejbliže. Kromě toho memorandum požadovalo i zahájení kroků k navrácení nezákonně rozchvacovaného uměleckého a kulturně cenného majetku.^{38]}

NKK musela rozhodovat citlivě, ovšem i tak o nejrůznější kompetenční spory či otevřené konflikty v tomto směru pochopitelně nebyla nouze. Tomu nasvědčuje i situace, k níž došlo koncem roku 1948 v souvislosti s likvidací ZNV a probíhající spisovou rozlukou, kdy docházelo k mnohdy chaotickému předávání agend nově vznikajícím krajským národním výborům (KNV). NKK apelovala na ministerstvo vnitra, aby při jejím provádění materiály a evidence související se zabavenými kulturními hodnotami předaly NKK, protože jinak by mohly být uloženy zapomenuté v registraturách a nemohly by být účelně využity při dalším pátrání.^{39]}

Také kompetenční spory mezi klíčovými institucemi v oblasti péče o konfiskáty nebyly i přes veškeré uzavřené dohody nijak výjimečné. Týkaly se obzvláště neochoty FNO hlásit předem NKK předměty zamýšlené k prodeji v aukcích. V praxi to vypadalo tak, že odhad a prodej konfiskátů podle dekretu č. 108/1945 Sb. probíhal podle vyhlášky Osidlovacího úřadu (OsÚ) a FNO v Praze z 3. prosince 1946, jejíž § 3 pojednával o předmětech vyňatých z prodeje v souvislosti se zákonem č. 137/1946 Sb. a zájmy NKK. V rámci této plošné prodejní akce označené jako A I měly být podle zmíněné vyhlášky věci kulturní hodnoty z prodeje vyňaté, podchycené na tzv. dispozičních listech nebo na listech o výprosech, které měl FNO předat NKK k přezkoumání, což se však dělo k velké nelibosti NKK jen zřídka. Ještě horší situace z jejího pohledu nastala v červnu 1949, kdy akce A I skončila a navázala na ni druhá celoplošná akce U II, kdy hodlal FNO prodat všechny spravované mobilie bez ohledu na jejich možnou historickou či uměleckou hodnotu. V tomto případě pouze jednotlivé kupující upozorňoval, že koupí musí následně schválit NKK a že ve lhůtě dvou let nesmějí koupený předmět dále prodat. Pokud měla NKK o zakoupený předmět zájem, FNO vrátil kupujícímu peníze, ovšem málokterý kupující na tento vývoj čekal a bez ohledu na výše uvedené omezení se zakoupenými předměty

37] NA, MV-NR, karton 2515, dopis ZNV v Praze MV v Praze z 2. 2. 1948.

38] Tamtéž.

39] Tamtéž, dopis NKK v Praze MV v Praze z 22. 11. 1948.

disponoval podle svého rozhodnutí. Co se týče exportu konfiskovaných předmětů z oboru starožitností, uzavřel FNO v roce 1949 smlouvu o prodeji předmětů, které byly vyhrazeny na export, s národní správou firmy Václav Hořejš v Praze.^{40]}

Problémy ve spolupráci mezi výše zmíněnými oficiálně partnerskými institucemi vážně narušovaly každodenní chod jejich agend a bylo potřeba je urychleně řešit. Počátkem dubna 1949 byla sice dojednána mezi NKK a FNO dohoda o spolupráci při přejímání státního kulturního majetku,^{41]} proces jejího schvalování byl však hlavně ze strany FNO pomalý, a tak bylo nutno řešit i poté důležité otázky dílčími jednáními.^{42]} K jednomu z těch klíčových došlo 21. dubna téhož roku, kdy se na NPF konala porada zástupců NPF, FNO a NKK, která měla vyřešit praktickou stránku způsobu likvidace konfiskovaných cenností, mezi něž se počítaly především drahé kovy (zlato, stříbro, platina, paladium, iridium) a předměty z nich vyrobené, dále drahokamy, polodrahokamy a perly. Cennosti byly rozděleny do tří kategorií: na umělecky a historicky cenné bez ohledu na materiál, z něhož byly vyrobeny (ty získala NKK), na předměty běžně užitkové, např. z alpaky (ty připadly NPF), a na ostatní předměty, např. zlomkové zlato (ty byly předány FNO). Veškeré cennosti byly prozatím deponovány v trezorech Poštovní spořitelny v Praze.^{43]}

NKK dále požadovala, aby byly předměty s vysokou uměleckou, historickou nebo vědeckou hodnotou z trhu zcela staženy a aby nebyly prodávány ve veřejných dražbách. Zároveň žádala, aby národní podnik Antikva povolil prohlídku svých skladů, kde by se určilo, které předměty jsou státním kulturním majetkem. Spolupráce NKK a Antikvy byla problematická i v tom ohledu, že Antikva odmítala zjišťovat totožnost prodávajících, což NKK naopak striktně požadovala, jelikož mnohé předměty se dostávaly na trh nezákonným způsobem. Tento požadavek podpořil v březnu 1950 i ministr informací a osvěty Václav Kopecký v dopise ministerstvu vnitřního obchodu.^{44]} O rok později, 10. března 1951, se na ministerstvu zemědělství uskutečnila porada zástupců NKK a národního podniku Antikva. Ještě v té době bylo zcela nevytříděno 23 zámků, protože NKK postupovala velice pomalu. Bylo proto dohodnuto, že se práce urychlí a že nejpозději do konce září 1951 bude třídění dokončeno.

40] NA, SPS, karton 40, dopis OsÚ a FNO v Praze NKK v Praze z 11. 4. 1949.

41] Ústav dějin umění Akademie věd České republiky, Národní kulturní komise, karton VIII, dohoda o spolupráci Národní kulturní komise a Fondu národní obnovy v Praze při přejímání státního kulturního majetku ze 4. 4. 1949.

42] K. UHLÍKOVÁ, *Josef Scheybal a jeho role při konfiskaci movitých památek z majetku občanů německé národnosti po 2. světové válce*, II. část, Fontes Nissae/Prameny Nisy 16, č. 1, 2015, s. 33.

43] NA, SPS, karton 40, úřední záznam z porady z 21. 4. 1949.

44] Tamtéž, dopis Ministerstva informací a osvěty v Praze Ministerstvu vnitřního obchodu v Praze ze 7. 3. 1950.

Po vyřízení státního kulturního majetku měl být zbytek movitostí roztríděn zástupci národního podniku Antikva na předměty, které půjdou na export a které se budou prodávat v tuzemsku.^{45]}

Souběžně s výše popsáním se velmi intenzivně pátralo po majetku obrovských kulturních hodnot zavlečeném v době okupace za protektorátní hranice. Dne 18. května 1946 byl kupř. v této věci před Národním soudem vyslechnut i bývalý německý státní tajemník Karl Hermann Frank, který ovšem razantně popřel, že by z jeho popudu byly umělecké sbírky převáženy do ciziny. Podle výpovědi naopak „*zastával názor, že umělecké poklady mají zůstatí v českých zemích*“.^{46]} Jednalo se o kauzu, která vznikla na základě upozornění Ing. Jana Gregory z Prahy, který se hned 12. května 1945 dostavil na ministerstvo financí, kde vypověděl, že podle informací jeho přítele Josefa Hellera se buď na jednom místě, nebo na několika zámcích na Moravě nachází obrovský umělecký poklad v celkové hodnotě asi 40 miliard říšských marek ve zlatě. Podle Gregora existovalo reálné nebezpečí jeho vývozu, který měl údajně realizovat vídeňský obchodník a speditér Alfred Portig z Vídně, jenž se s tím měl svěřit svému obchodnímu společníkovi Václavu Vodrážkovi z Prahy. Gregor místo úschovy neznal, ale patrně o něm věděl Portig a Vodrážka nebo právě K. H. Frank, z jehož popudu mělo k vývozu údajně dojít. Ministerstvo financí tehdy úřadovalo ve velkém chaosu a protokol s podnětem měl být v dalších dnech zaslán ZNV v Praze, ale nejspíš se v poválečném zmatku ztratil.^{47]}

Přece jen se však v uvedené věci pátralo. Již 19. června 1945 byl na ministerstvu pro obchod a průmysl vyslechnut zmiňovaný Portig, který uvedl, že byl již delší dobu v obchodním spojení s berlínskou firmou Mittelman a Becker, která měla zastoupení v Praze (velkoobchod Saring). Na pražské schůzce Portiga s Beckerem 25. dubna 1945 se ho Becker tázal, zda by byl schopen vytvořit obchodní konsorcium, které by koupilo velké množství skvostů a zlata s platbou v hotovosti ve švýcarských francích. Vše mělo být uloženo na nějakém zámku poblíž Olomouce a Portig měl zařadit přepravu věcí do Prahy. Sám však nevěděl, kde přesně jsou uloženy, a tuto informaci měl údajně pouze sám K. H. Frank. K převozu nakonec kvůli vypuknutí povstání již nemohlo dojít.^{48]} Uvedený Ing. Gregora, po válce úředník filatelistické firmy Jiří Kosina v Praze, vypověděl, že se od Hellera začátkem května 1945 dověděl, že „*Němci mají z této záležitosti velikou hlavu, poněvadž již není jisto, zda se jim tento převoz podaří*“. Heller už však podat vysvětlení nemohl, protože podle svědectví Gregory spáchal „*v okamžitém pomnutí smyslu, nastalém jakousi hrůznou událostí v revolučních dnech*“ sebevraždu oběšením.^{49]}

45] Tamtéž, úřední zápis o poradě 10. 3. 1951.

46] NA, MV-NR, karton 2515, protokol o výslechu K. H. Franka před Národním soudem z 18. 5. 1946.

47] Tamtéž, dopis Ministerstva financí v Praze Úřadu předsednictva vlády v Praze z 29. 4. 1946.

48] Tamtéž, protokol o výpovědi A. Portiga z 19. 6. 1945.

49] Tamtéž, protokol o výpovědi J. Gregory na Oblastní kriminální úřadovně (dále ObKÚ)

Pátralo se i po raritních či cenných předmětech patřících Židům, které měly být podle instrukcí ministerstva zahraničních věcí na žádost Komise pro kulturní obnovu židovstva v Evropě (Commission of European Jewish Cultural Reconstruction) se sídlem v New Yorku, jež byla přidružena ke Světovému židovskému kongresu (World Jewish Congress), předány do amerického okupačního pásma v Německu.^{50]} Tento majetek v Československu dohledávala zejména Židovská náboženská obec (ŽNO), která však zjistila, že na území předválečného Československa nebyly z Říše zavlčeny židovské církevní ani jiné cenné a historické předměty, pouze vzácné hebraické a judaické knihy. Jejich osudy ŽNO velmi pozorně sledovala a po válce je z Terezína převzala, roztrídila a podrobně zaregistrovala. Asi 60 000 knih bylo předáno Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě s tím, že ona sama bude případně uspokojovat restituční nároky jednotlivců či korporací. S tímto postupem souhlasil v dopise z 12. listopadu 1946 i zmíněný Světový židovský kongres.^{51]}

Pátrání po zcizeném majetku bylo vedeno i mimo československé území, zejména v Německu a v Rakousku. Československé úřady se snažily především dohodnout se s vojenskými vládami v okupovaných zónách na platnosti československých konfiskačních dekretů i v případě majetku československých státních příslušníků v zahraničí. Příkladem budiž třeba majetek Konrada Henleina v Rakousku, konkrétně jeho vila v Alt-Aussee, kterou zakoupil v dubnu 1941 a jejímž správcem byl po válce americkou složkou Spojenecké rady jmenován místní advokát Karl Steger.^{52]} Ten se však ocitl ve střetu zájmů, neboť jeho rodině vila i pozemky patřily, než je Margareta Stegerová prodala za 25 000 RM právě Henleinovi. Její dědicové však požadovali zneplatnění uvedené kupní smlouvy, která byla zjevně uzavřena pod nátlakem, jelikož Stegerovi byli neárijského původu.^{53]} V tomto případě se zdál být postup jednodušší: Henlein byl osobou podléhající nejen československým konfiskačním dekretům, ale rovněž válečným zločincem podle mezinárodního práva. OsÚ a FNO v Praze proto požádaly v srpnu 1948 ministerstvo zahraničních věcí, aby se alespoň pokusilo diplomatickou cestou uplatnit československé nároky na Henleinův majetek v Rakousku.^{54]} Tyto snahy k úspěchu bohužel nevedly.

Po kulturních hodnotách se pátralo i z popudu jejich tvůrců, tedy samotných umělců. Jedním z mnoha takových byl případ akademického malíře Oskara Brázdy z Líčkova (Litschkau) u Žatce. V době první světové války vstoupil do italských legií a stal se spolupracovníkem Národní rady v Itálii.

---

v Praze z 23. 12. 1946.

50] Tamtéž, dopis Ministerstva zahraničních věcí (dále MZV) v Praze MV v Praze z 12. 9. 1946.

51] Tamtéž, dopis OsÚ a FNO v Praze MV v Praze z 9. 6. 1947.

52] Tamtéž, záznam o výpovědi K. Stegera [1947].

53] Tamtéž, úřední záznam, s. d.

54] Tamtéž, dopis OsÚ a FNO v Praze MZV v Praze z 2. 8. 1948.

Měl úzké styky s Tomášem Garriguem Masarykem a Edvardem Benešem a po válce patřil k oporám české menšiny na Žatecku. Jeho manželka, švédská šlechtična a spisovatelka, odjela před vypuknutím války do své domovské vlasti, Brázda však zůstal v Československu. Po záboru Líčkova byl 8. listopadu 1938 jako „*nebezpečný intelektuál z pohraničí*“ zatčen karlovarským gestapem a z vyšetřovací vazby byl po šesti týdnech propuštěn až na přímý zákrok švédského korunního prince.^{55]} Líčkovský statek mu však byl výměrem Amtsgerichtu v Žatci ze 14. srpna 1940 zabaven, on sám byl donucen odejít do vnitrozemí Československa a po dobu okupace žil v Dobříši u Příbrami.^{56]} Vnucený správce, který na statku hospodařil, tak získal i veškeré jeho malířské dílo, okolo 400 obrazů, které měl Brázda shromážděné pro výstavu ke svým 50. narozeninám. Obrazy byly prodány prostřednictvím Národní umělecké aukční síně Markéty Schlosserové. Její zástupci vypověděli, že v únoru 1943 dostali z Finančního úřadu v Žatci přípis Saského ministerstva financí v Drážďanech, že se v jeho držení nachází větší množství obrazů. Firmu tehdy vedli němečtí komisařští správci, v té době Hanna Kaulová z Drážďan. V polovině dubna 1943 obrazy do Prahy dovezla speditérská firma Johanna Ranka ze Žatce. Aukce se konala 11. června 1943, obrazy byly prodány za 1 943 010 korun a na účet České eskomptní banky v Praze bylo pro Finanční úřad v Žatci odevzdáno po stržení 15 % rabatu celkem 1 649 263 korun.^{57]} Po válce se Brázda hned 21. prosince 1945 obrátil se žádostí o pátrání po obrazech na Oblastní kriminální úřadovnu (ObKÚ) v Praze. Pátráním bylo zjištěno, že se aukce konaly v Celetné ulici č. p. 13 v Praze a většina z obrazů, jejichž odhady prováděl Jaroslav Zíka z Prahy, skončila v českých rukou. Kopie Rubensových Bacchanalií byla kupř. prodána za 50 000 korun Viktoru Machálkovi z Otrokovic u Zlína, kopie Tizianovy Danae koupila za 10 000 korun Bohumila Císařová z Prahy. Ta však, stejně jako většina kupujících, o osudech Brázdy neměla ani tušení, jak ostatně uvedla v dopise z 2. ledna 1946, když napsala: „*O tom, že Brázda byl zatčen a jeho sbírka zabavena, jsem nevěděla.*“^{58]} I proto byly návraty tohoto typu majetku původním majitelům poměrně řídké.

55] Státní oblastní archiv (dále SOA) v Plzni, Krajský soud (dále KS) Cheb, karton 318, Ls 1182/47, hlášení stanice Sboru národní bezpečnosti (dále SNB) v Liběšicích ObKÚ v Žatci z 8. 2. 1946.

56] Tamtéž, výpověď O. Brázdy před Okresním soudem (dále OS) v Žatci z 18. 2. 1947.

57] Tamtéž, dopis Národní umělecké aukční síně Markéty Schlosserové ObKÚ v Praze z 15. 6. 1946.

58] Tamtéž, dopis B. Císařové ObKÚ v Praze z 2. 1. 1946.

III. Situace na západě Čech a movitý kulturní majetek

Na západě Čech byla situace identická s ostatními pohraničními regiony, které během let 1938–1945 procházely podobným vývojem. O nemovité i movité konfiskáty zde pečovaly oblastní úřadovny OsÚ a FNO v Plzni a Karlových Varech a plzeňské pobočky NPF se sídly tamtéž. Mnohdy mezi nimi byla nutná blízká kooperace. Plzeňská pobočka NPF kupř. ve spolupráci se sousední českosobudějovickou ve dnech 22.–26. ledna 1946 zajistila a sepsala veškerý inventář v zámku Oselce u Nepomuka. Vše cenné tu bylo uloženo v zapečetěných místnostech a zlato po bývalém majiteli Viktoru Boos-Waldeckovi vloženo do kufru v úschově Okresního hospodářské záložny v Českých Budějovicích.^{59]}

Podle oběžníku ZNV v Praze z 21. června 1945 měly být tyto konfiskáty předávány příslušným ONV, které je měly bezpečně uschovat a jejich soupisy předat ZNV. Důvodem tohoto postupu byla skutečnost, že „*ONV bude mít větší možnost odborného a bezpečného uskladnění než výbor místní, a posléze i nutnost, aby ZNV byl současně informován o stavu a způsobu uložení tohoto národního jmění.*“^{60]} V mnoha případech však byly osudy umělecky cenných konfiskátů poměrně nevyzpytatelné. Příkladem budiž třeba Místní národní výbor (MNV) v Nýrsku na Klatovsku, který v listopadu 1946 sdělil, že hodlá ve městě zřídit vlastní muzeum, takže si ponechá veškeré tam nalezené a zabavené sbírky po vysídlených Němcích.^{61]} O rok později však ten samý MNV uvedenou skutečnost popřel s tím, že „*nejednal o zřízení musea ve zdejší obci a rovněž ani v budoucnu nepomýšlí na zřízení musea.*“^{62]} V péči nýrského MNV tak bylo údajně uloženo pouze šest obrázků malovaných na skle jako depozitum oblastní úřadovny OsÚ a FNO v Plzni.

V Mýtě na Rokycansku byly zase v tamní škole prozatímně uloženy dva zkonfiskované obrazy značné umělecké hodnoty. Jednalo se o olej Franze Defreggera Hlava starce (papír, 18 x 22 cm) a olej Hermanna Knopfa s názvem Holandská čtenářka (plátno, 89 x 69 cm), který zobrazoval ženu stojící v interiéru a čtoucí list – obraz byl podle plzeňského kunsthistorika a ředitele Umělecko-průmyslového muzea v Plzni prof. Jindřicha Čadíka malován mnichovskou manýrou připomínající Jugendstil patrně počátkem 20. století. ONV v Rokycanech se proto v červenci 1950 dožádal NKK v Praze, zda o tyto obrazy bude mít zájem, či zda je ONV může ve své režii prodat.^{63]} NKK však zájem o oba obrazy

59] NA, NPF Praha, karton 7, dopis NPF v Plzni NPF v Praze z 15. 2. 1946.

60] Archiv města Plzně (dále AMP), Národní výbor města Plzně (dále NVmP) – Fond národní obnovy, správa národního majetku movitého a nemovitého, karton NV 33, oběžník ZNV v Praze z 21. 6. 1945.

61] NA, SPS, karton 55, dopis Místního národního výboru (dále MNV) v Nýrsku Městskému muzeu Dr. Karla Hostaše v Klatovech z 18. 11. 1946.

62] Tamtéž, dopis MNV v Nýrsku NKK v Praze z 5. 11. 1947.

63] Tamtéž, karton 36, dopis Okresního národního výboru (dále ONV) v Rokycanech NKK v Praze z 21. 7. 1950.

měla, když v Čadíkových posudcích mj. stálo: „*Hlava starce je skutečně hodnotná práce a nepochybně původní studie jmenovaného umělce (ovšem pouze skizza) mající zajisté svoji výtvarnou cenu a zaslouží zvýšené pozornosti Národní kulturní komise. Po mém skromném soudu měla by přejít do majetku Národní galerie. Hollandská čtenářka je celkem velmi dobrá práce tohoto vídeňsko-mnichovského malíře dost výrazně reprezentující jeho slohovou formu i dobu. Pokud se pamatují, lze vznik obrazu datovat asi do let okolo 1910. Cena výtvarná i hmotná je velmi značná.*“^{64]} Také v péči ONV v Přešticích se nacházelo asi 50 obrazů a dva gobelíny, které měl stejně jako ty v Mýtě odborně posoudit J. Čadík. Ten však na podzim 1950 již pobýval ve vyšetřovací vazbě, takže se celá akce protahovala.^{65]} Rovněž v držení Okresní spořitelny a záložny v Kralovicích bylo 13 konfiskovaných obrazů, mj. od Václava Brožíka.^{66]}

Z výše uvedených případů je patrné, že i v západních Čechách panovaly v otázce péče o umělecky hodnotné předměty dost neutěšené poměry. Není tedy přílišným překvapením, že již zmíněný pověřenec NKK v Praze se sídlem v Sychrově u Turnova J. Scheybal poté, co vykonal 8.–12. září 1947 po regionu úřední cestu, konstatoval velké nedostatky v oblasti zabezpečení státního kulturního majetku. Na západě Čech totiž bezprostředně po roce 1945 nebyl nikdo, kdo by se o předměty kulturní hodnoty staral. Většina nejcennějších památek tak sice nenávratně zmizela, přesto však Scheybal navrhl jmenovat zmocněnce, kteří by pátrali alespoň po tom, co se ještě nacházelo v různých skladech. Pro město a okres Karlovy Vary navrhl kupř. správce tamního muzea Jiřího Fraňka, pro město a okres Loket správce tamního muzea Vladimíra Pelcla a pro město a okres Cheb úředníka městského muzea v Chebu Jana Kubína. Všichni tři podle něj byli „*rádní lidé*“ a pracovali by v úzké součinnosti s ním samotným.^{67]}

Scheybal navrhoval rovněž vytvoření vlastní kriminální služby NKK, která by sestávala z vybraných kriminalistů určených zemskými kriminálními úřadovými. Ti by spolupracovali s důvěrníky NKK a vše by koordinoval právě Scheybal.^{68]} Problémem však byl především nedostatek odborníků, kteří mohli hodnotu kulturního majetku erudovaně posoudit. Na západě Čech jich bylo pouze několik: na Plzeňsku se jednalo o již zmíněného Čadíka, dále pak ředitele plzeňského historického muzea a městského archivu Fridolína Macháčka a ředitele Národopisného muzea Plzeňska Ladislava Lábka. Na Karlovarsku pak byla k uvedeným účelům využitelná správkyň chebského městského muzea a archivu Mira Mladějovská, již zmiňovaný Jan Kubín a opět výše uvedená trojice znalců plzeňských.^{69]}

64] Tamtéž, posudek J. Čadíka NKK v Praze z 5. 9. 1950.

65] Tamtéž, dopis ONV v Rokycanech NKK v Praze z 31. 10. 1950.

66] Tamtéž, dopis ONV v Plasích NKK v Praze ze 17. 3. 1950.

67] Tamtéž, dopis J. Scheybala NKK v Praze z 19. 9. 1947.

68] Tamtéž, dopis J. Scheybala NKK v Praze z 6. 12. 1947.

69] Tamtéž, karton 40, návrh osob pověřených výběrem v oblastních skladech FNO, s. d.

Postupně však přece jen k vytvoření jistého systému v péči o umělecky hodnotné konfiskáty došlo a instituce alespoň v určitých oblastech spolupracovaly. Oblastní úřadovna OsÚ a FNO v Plzni kupř. v červnu 1950 oznámila Národní galerii v Praze, že se v plzeňské filiálce Živnostenské banky nacházejí obrazy konfiskované vnukovi zakladatele slavného plzeňského průmyslového impéria Emila Škodovi.^{70]} Jednalo se o olej Jakoba Alta s názvem Před chrámem (plátno, 15 x 19 cm), kopii oleje Adriena Brouwera s názvem Bubeník (plátno, 25 x 19 cm) a olej Jakoba Toorenvlieta s názvem Alchymisté (dřevo, 40 x 30 cm). V konfiskovaném majetku Emila Škody se nacházely i další obrazy, zejména pět cenných obrazů starých mistrů (Goya, Murillo, Courbet, Bruegel), které však byly uschovány na panství jeho strýce Franze Skody v Achleitenu v Dolních Rakousích, takže tento majetek nespadal pod jurisdikci československých soudů.^{71]}

Kromě toho se v kanceláři zmíněné oblastní úřadovny v Pobřežní ulici nacházel rovněž olej finského malíře Latwina s názvem Dva rybáři (plátno, 70 x 87 cm), který byl zabaven v Kolinci na Sušicku při ústupu německého Wehrmachtu. Národní galerie požadovala prohlášení všech uvedených obrazů za státní kulturní majetek a jejich svěření do péče^{72]} a NKK její žádosti 31. srpna 1950 vyhověla.^{73]} Stejně tak v květnu 1951 prohlásila za státní kulturní majetek olej Ilii Rjepina s názvem Podobizna dámy (plátno, 210 x 160 cm), který byl jako konfiskát prozatímně deponován v Západočeském muzeu v Plzni.^{74]}

Několik dalších obrazů, které rovněž NKK prohlásila za státní kulturní majetek, měla v držení i oblastní pobočka NPF v Plzni. Jednalo se o olej s názvem Starý muž držící v rukou lahev vína a sklenici, v popředí stůl se zátiším (plátno, 25 x 22 cm), olej s názvem Zátiší s pěti štěňaty a koťetem (sign. Reichert, dřevo, 30 x 35 cm), olej s názvem Psíci (sign. Reichert, dřevo, 30 x 35 cm), olej s názvem Starý muž s chlapcem lepící draka v interiéru kuchyně (dřevo, rám, 32 x 40 cm), olej s názvem Jezdec na koni v krajině (patrně se jednalo o podobiznu někoho z hrabat Windischgrätzů; plátno, 63 x 84 cm), obraz s názvem Rodinná podobizna hrabat Thunů v krajině, uprostřed děvčátko na houpačce, v popředí pes pinč (papír, sklo, rám, 90 x 65 cm) a obraz Rodinná podobizna hrabat Thunů v parkovém prostředí, uprostřed strom, v popředí chlapec hrající si s kuželkami (65 x 90 cm).^{75]}

70] Blíže k němu a jeho (nejen) poválečným osudům Karel ŘEHÁČEK, *Konfiskace majetku Emila Škody po roce 1945*, Západočeské archivy 2012, s. 142–148.

71] AMP, NVmP – právní odbor, kart. 337, č. j. 186/48, dopis OS v Nepomuku Ministerstvu spravedlnosti v Praze z 9. 10. 1945.

72] NA, SPS, karton 36, dopis Národní galerie v Praze NKK v Praze z 16. 6. 1950.

73] Tamtéž, dopis NKK v Praze FNO v Praze z 31. 8. 1950.

74] Tamtéž, dopis NKK v Praze FNO v Praze ze 7. 5. 1951.

75] Tamtéž, seznam vyříděných předmětů podle zákona č. 137/46 Sb. z 11. 9. 1960.

Dalších šest obrazů prohlášených za státní kulturní majetek převzalo v květnu 1949 z péče Západočeského muzea v Plzni Moravské muzeum v Brně. Jednalo se o následující obrazy označené „H. Graf Magnis“ a pocházející ze zámku ve Strážnici: oleje Franze Christopa Jannecka s názvy Ateliér malíře (plátno, 47 x 60 cm) a Ateliér sochaře (plátno, 47 x 60 cm), oleje neznámého malíře první poloviny 18. století s názvy Jezdecká škola (dřevo, 36,5 x 48,5 cm), Lov se sokolem (dřevo, 36,5 x 48,5 cm) a oleje neznámého malíře druhé poloviny 17. století (snad Jan Bruegel mladší) s názvem Idealisovaná krajina s městem a figurální štafáží (dřevo, 25,5 x 34 cm) a Idealisovaná krajina s rybářem a figurální štafáží, (dřevo, 25,5 x 34,5 cm).^{76]}

Umělecky hodnotné konfiškáty se nacházely i v držení fyzických osob. Tak např. Zdeňka Janovcová, provdaná Králová, z Horní Bělé na Manětínsku měla ve svém bývalém bytě v Plzni v Solní ulici uskladněno sedm obrazů, oleje Chmelíčka s názvem Les, louka (25 x 25 cm) a Chalupa u potoka (95 x 65 cm), oleje Petrovského s názvem Krajina, potok (50 x 38 cm), Zátíší, květy, máky (50 x 70 cm) a Žně (50 x 35 cm), olej Hejdů s názvem Les v zimě (35 x 46 cm) a olej neznámého malíře s názvem Chalupa, bříza (50 x 35 cm). O část obrazů měla Janovcová zájem a chtěla je odkoupit.^{77]} To se jí nakonec podařilo, protože NKK o tyto obrazy naopak zájem neprojevila.^{78]}

Rovněž na západě Čech probíhalo pátrání po zavlčených předmětech s uměleckou hodnotou. Na Plzeňsku bylo velké skladiště zavlčených předmětů archivní a muzeální povahy objeveno na zámku v Trpístech na Bezdrůžicku. Tam Němci při ústupu ze Sovětského svazu dovezli archiválie a muzeální předměty z Kyjeva, Minsku, Rigy, Vilniusu a ze zámku knížat Radziwiłłů. Část sbírek uložili na zámku v Raduní u Opavy, zbytek právě v Trpístech, kam s transportem nedobrovolně dorazila i část personálu v čele s ředitelem archivu Jannisem Vilisem Bilkinsem.^{79]} Jednalo se o zhruba tisíc beden, které byly uloženy částečně v hlavní zámecké budově, asi 300 beden se nacházelo ve stodole. Zámek 14. června 1945 navštívil J. Čadík, který konstatoval uspokojivý stav uložených předmětů a usoudil, že se jedná o „*velmi cenné archivální a musejní památky, o něž bude mít SSSR značný zájem*“.^{80]} Plzeňský policejní ředitel Josef Mainer proto nález oznámil odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra a požádal velitele 16. americké obrněné divize, aby „*příslušným vojenským činitelům připomněl nutnost ochrany a opatrného zacházení s předměty a laskavě dal zajistiti jejich naprostou nedotknutelnost.*“^{81]}

76] Tamtéž, depozitní reverz Moravského muzea v Brně NKK v Praze z 30. 8. 1949.

77] Tamtéž, dopis ONV v Plasích NKK v Praze z 25. 3. 1950.

78] Tamtéž, dopis ONV v Plasích NKK v Praze ze 17. 3. 1950.

79] SOA v Plzni, Policejní ředitelství (dále PŘ) Plzeň, karton 1308, zpráva J. Čadíka PŘ v Plzni z 16. 6. 1945.

80] Tamtéž, dopis J. Mainera MV v Praze z 18. 6. 1945.

81] Tamtéž, dopis J. Mainera veliteli 16. americké obrněné divize ze 17. 6. 1945.

Také zabezpečení a ochrana rozsáhlých zavlečených knihovních fondů patřily mezi priority poválečné československé správy v oblasti kulturního dědictví. Okresní přidělenec pro věci školské v okrese Teplá, odborný učitel Jiří Tomandl, oznámil v červnu 1945 odbornému učiteli Jiřímu Kajerovi z Plzně, že se v premonstrátském klášteře v Teplé nachází vzácná knihovna, která má asi 80 000 svazků. Cenné rukopisy knihovny byly ukryty u německého opata klášteřa, knihovní prostory byly vypleněny Němci a po válce v nich bydlely německé zajatkyň. Velitel americké posádky slíbil Tomandlovi, že dá knihovní prostory vyklidit a u zajatkyň provede osobní prohlídku, aby knihy neodnesly. Kromě toho byla v klášteře v době války ukryta část pruské státní knihovny z Berlína. Jednalo se o asi půl milionu svazků knih, které se nacházely ve 40 vagónech hlídaných po skončení okupace americkou vojenskou stráží. Ve zprávě plzeňského historika Václava Čepeláka o tom mj. stojí: „*Knihovna, o níž američtí vojáci nemají zájmu, dala by se poklidným a tichým způsobem zajistiti a nahradila by tak alespoň částečně kulturní škody u nás Němci spáchané.*“^{82]} Kajer s Tomandlem proto navrhli, aby knihovnu přímo na místě prohlédl J. Čadík, který by zjistil její stav a vyjednal další dispozice.^{83]}

Významné knihovní fondy se nacházely rovněž ve zkonfiskovaných zámcích. V případě Defurových Lažan se jednalo kupř. o po celá desetiletí pečlivě a promyšleně budovanou knihovnu Otokara Kruliše-Randy,^{84]} v níž byly nejcennější především staré tisky (zejména prvotisky a bohemika z 16. a 17. století)^{85]} či sbírka exlibris. Historická a umělecká knihovna byla převzata 7. srpna 1951 Státní studijní knihovnou v Plzni, jednalo se o 3582 knih včetně stojanů a polic, část knihovny však byla převzata již 30. listopadu 1950 Státním zemědělsko-lesnickým archivem v Horšovském Týně a Státním archivem zemědělským v Praze a došlo k jejímu převozu do Horšovského Týna a do Hořovic.^{86]}

82] SOA v Plzni, Čepelák Václav, karton 77, zpráva V. Čepeláka o prohlídce klášteřa a muzea v Teplé z 11. 6. 1945.

83] Tamtéž, dopis J. Kajera z Plzně kulturnímu odboru ONV v Plzni z 20. 6. 1945.

84] Blíže k jeho (nejen) poválečným osudům Karel ŘEHÁČEK, *Konfiskace majetku Otokara Kruliše-Randy a jeho rodiny po roce 1945*, Sborník prací z historie a dějin umění 5, 2008, s. 267–282.

85] Blíže o bibliofilských aktivitách Otokara Kruliše-Randy viz Pavel BRODSKÝ, *Rukopisy Otokara Kruliše-Randy v Knihovně Národního muzea*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 7, č. 2, 1990, s. 19–30.

86] Státní okresní archiv (dále SOKA) Klatovy, ONV Horažďovice, karton 42, inv. č. 193, dopis majetkové skupiny finančního odboru (dále FO) ONV v Horažďovicích FO rady Krajského národního výboru v Plzni z 20. 11. 1959. Okolnosti dělení knihovního fondu zámku v Defurových Lažanech popisuje Brodský na s. 19–20. Uvádí, že 14. 11. 1956 došlo mezi Státní vědeckou knihovnou v Plzni a Státním zemědělsko-lesnickým archivem v Horšovském Týně k dohodě, na jejímž základě získala knihovna podstatnou část knihovního fondu (4255 svazků), archiv pouze 171 svazků. Celkem 32 cenných rukopisů daroval v roce 1952 Kruliš-Randa Národnímu muzeu v Praze. P. Brodský hodnotí tento dar na s. 27 své studie slovy: „*Jak je vidět, rukopisy Kruliše-Randy tvoří soubor vynikající kvality. I z této speciální části jeho knihovny je zřejmé, že*

Pátralo se však také po zavlečených archiváliích a muzeálních předmětech.^{87]} Příkladem ze západních Čech budiž třeba válečné a poválečné osudy chebského městského archivu, o jehož záchranu se významně zasloužil již zmínovaný V. Čepelák. Ten ve spolupráci s poválečnou politickou reprezentací města a především s představiteli americké vojenské správy v Československu a Německu zajistil část chebského archivu, která byla na jaře 1943 z preventivních důvodů jako ochrana před možným bombardováním převezena do betonového bunkru v přístavbě bývalého celního úřadu v Alt-Mugelu, který se nacházel 20 kilometrů jižně od Chebu na hranicích Horní Falce poblíž Neu-Albenreuthu.^{88]} Právě Čepelák byl jedním z těch, kdo byli na základě příkazu kulturního odboru plzeňského Revolučního národního výboru po skončení války pověřeni zajištěním majetku kulturní povahy. V případě Čepeláka se jednalo o archiv a muzeální sbírky města Chebu, dále o muzea ve Františkových Lázních, Mariánských Lázních a Plané.^{89]} Čepelák pak ve spolupráci s bývalým chebským archivářem Heribertem Sturmem ve dnech 31. května až 4. června 1945 převezli za policejní asistence z Alt-Mugelu do Chebu veškeré deponované archiválie.

Také muzeální sbírky chebského městského muzea byly částečně ukryty v Alt-Mugelu a 30. května převezeny Američany do nedalekého bavorského Tirschenreuthu. Protože hrozilo nebezpečí jejich ztráty či zničení, vymohl si Čepelák na americkém vojenském veliteli v Chebu pro sebe a dalších pět osob osmidenní propustku k cestě do Tirschenreuthu, kde mu bylo povoleno převezení muzeálních předmětů zpět do Chebu (uloženy byly v chebské Gedenkhalle).^{90]} V případě chebského národopisného muzea, kde kromě Sturma pracovala rovněž vnučka významného českého historika německého původu prof. Antonína Gindelyho Klára a které odborně vedl stříbrský rodák a profesor národopisu pražské německé university Josef Hanika, byly v době války nejcennější předměty (kroje, výšivky, selský nábytek, šperky) převezeny na hrad Seeberg u Františkových Lázní, kde byly po válce v neporušeném stavu zajištěny chebským národním výborem. A škody na vlastním umělecky hodnotném majetku sčítaly např. i samotné paměťové instituce. V tepelském městském muzeu bylo třeba zjištěno, že došlo k vykradení numismatické sbírky z doby vlády Habsburků, z níž se ztratilo 103 mincí, a že v modrém sále rozstříleli opilí němečtí důstojníci drahocenná benátská zrcadla.^{91]}

šlo o člověka poučeného, o skutečného bibliofila se smyslem pro kvalitu. Jeho rukopisy jsou pro Knihovnu Národního muzea cenným přínosem.“

87] Blíže k situaci v této oblasti K. ŘEHÁČEK, *Proměna českého archivnictví v letech okupace*.

88] SOkA Cheb, Státní okresní archiv Cheb, karton 7, inv. č. 143, dopis Městského archivu v Chebu vrchnímu starostovi města Chebu z 19. 11. 1943.

89] SOA v Plzni, Čepelák Václav, karton 60, dopis V. Čepeláka Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek v Praze z 14. 6. 1945.

90] Tamtéž, karton 77, povolení k cestě do Tirschenreuthu a zpět, s. d.

91] Tamtéž, dopis J. Kajera z Plzně kulturnímu odboru ONV v Plzni z 20. 6. 1945.

V neposlední řadě bylo třeba chránit umělecké památky a jiné cennosti před zloději.^{92]} Mnozí z nich páchali trestnou činnost již v době války, další využívali chaosu po jejím skončení. Hospodářský správce Jan Popelka, který krátce po válce působil na velkostatku Veselí na Klatovsku, kupř. odcizil Lebeděvův olej na plátně (220 x 200 cm) představující výjev úmrtí ruského cara Ivana Hrozného, jehož cena v době nákupu (1922–1930) činila asi 400 000 Kč. Obraz se nacházel v rytířském sále zámku Veselí, který patřil Ing. Adolfu Hochbaumovi, jenž pobýval v době okupace v USA,^{93]} kam odjel jako Žid v únoru 1938 a kde působil ve vedení koncernu General Motors ve Philadelphii.^{94]} Popelka se však při vyšetřování hájil tím, že obraz pouze uschoval u bývalého četnického strážmistra Karla Kaňáka v obci Poleň, který ho předal správci velkostatku Evženu Machovi, což Kaňák svědecky potvrdil. Kromě toho zmizel ještě obraz Madony a Hauptmannův obraz s názvem Vjezd do Benátek. Přímou souvislost s tím se však Popelkovi prokázat nepodařilo, a tak ho Krajský soud v Klatovech 12. listopadu 1946 zprostil obžaloby.^{95]}

Dalším podezřelým byl obchodní zástupce Friedrich Bernkopf z Kochánova, který měl odcizit cennosti na zámku v Kundraticích, který měla v době války ve správě Bavorská osidlovací společnost. Bernkopf tam v letech 1939–1940 působil jako šafář a ve stejné době byl vnuceným správcem velkostatku jeho švagr Hermann Weisshäupel ze Zhůří. Spolumajitelka velkostatku Eliška Hašková vypověděla, že po záboru zámku odcizil Bernkopf řadu předmětů včetně věci jejího popraveného manžela, bankéře Františka Haška.^{96]} Při domovních prohlídkách byly u Bernkopfa a jeho švagra Weisshäupla nalezeny cennosti nejen z Kundratic, ale také ze zámku v Liblíně,^{97]} kde byl v letech 1940–1945 Weisshäupel vnuceným správcem a odkud na konci války odvezl cenné předměty do Kochánova.^{98]} Jednalo se o starožitný nábytek, koberce, obrazy Pausingera s názvy Kamzík (95 x 68 cm), Tetřeví tokání (85 x 120 cm) a Jelen s laní (100 x 140 cm), Brožíkův obraz s názvem Starý rytíř v červeném šatě (41 x 32 cm), Ženíškův obraz s názvem Dívka s palmovým věncem

92] Blíže k jednotlivým kauzám K. ŘEHÁČEK, *Němci na Plzeňsku*, s. 379–381.

93] SOA v Plzni, KS Klatovy, karton 207, Tk 355/45, hlášení stanice Sboru národní bezpečnosti (dále SNB) v Janovicích nad Úhlavou Zemskému velitelství SNB v Praze z 29. 9. 1945.

94] SOA v Plzni, Biskupství plzeňské, karton 6, Janovice, dopis faráře Václava Vorla z Janovic nad Úhlavou ONV v Klatovech z 30. 6. 1948. Blíže k Hochbaumovi viz K. ŘEHÁČEK, *Zánik patronátních vztahů k církevním objektům na Klatovsku po roce 1945*, Sborník prací z historie a dějin umění 10, 2019, s. 314.

95] SOA v Plzni, KS Klatovy, karton 207, Tk 355/45, rozsudek KS v Klatovech z 12. 11. 1946.

96] Jeho vnučkou je současná majitelka zámku Eliška Hašková-Coolidge, známá jako blízká spolupracovnice (zvláštní asistentka) pěti amerických prezidentů.

97] SOA v Plzni, KS Klatovy, karton 211, Tk 524/45, hlášení stanice SNB ve Zhůří Okresnímu soudu (dále OS) v Sušici z 26. 7. 1945.

98] Tamtéž, hlášení stanice SNB ve Zhůří OS v Sušici z 11. 12. 1945.

a maskou v ruce (53 x 39 cm), Berchemův obraz s názvem U přívozu (47 x 38 cm), Tasevovy obrazy s názvy Zimní krajina (48 x 36 cm), Vnitřek nádvoří kláštera s mnichem (49 x 40 cm), Krajina s horami (37 x 55 cm), Dívka nad dopisem (80 x 66 cm) a 10 olejů s názvem Křížová cesta (38 x 32 cm). Po válce již Weisshäupel nežil a jeho manželka tvrdila, že veškeré věci u nich nalezené koupil od majetkového úřadu (Vermögensamt). Bernkopf byl navíc 4. června 1946 vysídlen, takže celé vyšetřování muselo být zastaveno.

Cenné předměty však byly zcizovány i v německých bytech či domech. Zmíňme alespoň tři případy z poválečného Klatovska. První souvisí se zámekem v Hořákově, který byl po válce předán do péče Okresní péče o mládež (OPM) v Klatovech a jehož správcem se stal plk. Hynek Koptík, blízký přítel tajemníka klatovské OPM Bohumila Nekvasila.^{99]} Oba dva byli podezřelí z trestného činu podvodu, který měl spočívat v tom, že si ponechali část cenností patřících majitelkám hořákovského zámku, Selině Schönbornové, její nevlastní dceři Josefíně Schönbornové, sestře Seliny Anně Schiebenhofové a vychovatelce Josefíně Emilii Steinitzové. Kauzu vyšetřovala stanice Sboru národní bezpečnosti (SNB) v Čachrově, která již v létě 1946 vyslýchala Koptíka, jenž přiznal nalezené cennosti, ovšem současně vypověděl, že byly sepsány a uloženy ve dvou krabicích v pokladně OPM v Klatovech. To následně potvrdil i Nekvasil, který však prohlásil, že jednu z krabic si 26. července 1947 Koptík osobně vyzvedl. Poté ji uložil na půdě zámku, a ještě téhož dne učinil oznámení o údajném nálezů na stanici SNB v Čachrově. Důvodem tohoto „*nesporně kuriozního počínání*“ bylo údajně to, že si Koptík uvědomil svůj dřívější nesprávný postup a chtěl předměty dodatečným „nálezem“ legalizovat. Stanice SNB předala vyšetřování ObKÚ v Klatovech, která však záležitost uzavřela s tím, že nelze zjistit, zda něco z cenností bylo ukradeno.^{100]} Podle výpovědi Nekvasila však šperky „nalezené“ v Hořákově na půdě určitě nebyly kompletní a chyběly obzvláště ty se světlemodrými kameny, jak Nekvasil určil porovnáním svého seznamu se soupisem pořízeným SNB v Čachrově.^{101]}

Z drobnějších krádeží byla obviněna např. Antonie Křiváčková z Klatov, která měla na podzim 1945 odcizit z bytu po Němcích obraz Rudé máky a další předměty. Hájila se tím, že je koupila v klatovském muzeu, kde se nacházelo provizorní skladiště zabaveného cenného nepřátelského majetku, ovšem přestože tamní skladník Gustav Koutecký její výpověď popřel,^{102]} byla pro nedostatek důkazů obvinění zproštěna. A ke krádežím docházelo i přímo

99] Blíže k jeho (nejen) poválečným osudům Karel ŘEHÁČEK, *Bohumil Nekvasil a poválečné Klatovsko*, Sborník prací z historie a dějin umění 11, 2021, s. 403–415.

100] SOA v Plzni, KS Klatovy, karton 247, Tk 515/47, hlášení ObKÚ v Klatovech ONV v Klatovech z 29. 8. 1947.

101] Tamtéž, výpověď B. Nekvasila před ObKÚ v Klatovech z 25. 8. 1947.

102] Tamtéž, karton 226, Tk 651/46, hlášení ObKÚ v Klatovech Státnímu zastupitelství (dále SZ) v Klatovech z 25. 4. 1946.

ve zmiňovaném skladišti. Tříděním německého movitého majetku, který byl uložen v klatovském muzeu, byli v květnu 1945 pověřeni Josef Hejduk, Josef Vizinger, Václav Rojík a František Vavřínek z Klatov, kteří si však část majetku svévolně přivlastnili, což při vyšetřování doznali.^{103]} Za to byli Krajským soudem v Klatovech odsouzeni k podmíněným trestům odnětí svobody, kupř. Hejduk na tři měsíce.^{104]}

IV. Závěr

Západní Čechy byly po skončení války, zejména vzhledem ke své poloze a rovněž kvůli osvobození americkou armádou, cílem všech, kteří měli v posledním válečném období k útěku právě sem dobrý důvod. Mimo jiné se jednalo o příslušníky Wehrmachtu, jednotek SS či zaměstnance říšskoněmeckých bezpečnostních složek, kolaboranty a přísluhovače nacistického režimu, jejichž snahou bylo vyhnout se zajetí Rudou armádou. A neodcházeli pouze oni sami, spolu s nimi opouštěly území někdejšího Československa i cennosti, které byly obvykle v době války odcizeny jejich původním majitelům a jako tzv. válečná kořist se dostaly do držení neoprávněných osob. Jednou z cest, jak se mohly tyto předměty dostat spolu s jejich držiteli do relativního bezpečí, byla právě západočeská tranzitní zóna, která skýtala mj. i dostatek vhodných úkrytů a útočišť.

Pátrání po odcizených a zavlčených kulturních hodnotách se po válce stalo jednou z priorit mezinárodního společenství i národních vlád. V Československu probíhalo v několika rovinách: zajišťovány byly kulturní hodnoty občanů Československa německé či maďarské národnosti, případně zrádců a kolaborantů národností jiných, pátráno bylo po majetku kulturní povahy odvezeném během války a okupace z československého území a detekována byla rovněž úložiště kulturních hodnot, které se na území Československa dostaly z ostatních částí Evropy. Jednalo se o majetek ryze umělecký (kulturní artefakty všeho druhu), ale také třeba o archiválie, části knihoven atd.

Byť se v uváděných případech jednalo o akce plošné a s velice významnými přidanými hodnotami, narážela jejich realizace na organizační limity poválečného československého státu, kdy přednost dostávaly mnohem robustnější přesuny majetku průmyslového, zemědělského a občanského. Ty byly pro zajištění stability národního hospodářství a osidlovacího procesu bezpochyby nesrovnatelně důležitější, takže sféra majetku kulturní povahy, v dobovém kontextu majetku zbytného, nutně ustupovala do pozadí. Tomu všemu odpovídá i její úspěšnost: kdyby byla bývala provedena podle standardů současného pátrání, nebylo by již třeba zabývat se těmito problémy dnes. Úhel pohledu na

103] Tamtéž, karton 212, Tk 16/46, hlášení ObKÚ v Klatovech SZ v Klatovech z 22. 12. 1945.

104] Tamtéž, rozsudek KS v Klatovech z 22. 6. 1948.

majetek kulturní povahy byl však v bezprostředně poválečném období odlišný a touto optikou je potřeba problematiku nahlížet v odborném výzkumu daného tématu, tedy i se všemi negativy, které tehdejší přístup přinášel.

Na západě Čech se výše uvedenými úkoly zabývaly regionální odbočky k tomu určených centrálních institucí a především odborníci, kteří byli k těmto vysoce specializovaným úkolům způsobilí. Těch však nebylo tolik, navíc množství náleží různého charakteru a potřeba jejich expertního prověření celý proces zpomalovaly. Naštěstí bylo do pátrání a zajišťování kulturního majetku aktivně zapojeno i obyvatelstvo regionu, které detekovalo možné úkryty a mnohdy sloužilo i jako jejich ochrana před nepoctivci. Těch také nebylo málo, jak tomu ostatně v dobách neklidu a chaosu bývá. I takové případy se na západě Čech vyskytly. Část z nich byla odhalena a některé i potrestány s tím, že se neprávem přivlastněné kulturní hodnoty vrátily zpět jejich původním majitelům. Nikoliv zanedbatelné množství uměleckých artefaktů se však vypátrat nepodařilo, a i proto tento proces pokračuje prakticky dodnes.

The post-war fates of movable property of a cultural nature in Western Bohemia

Summary

In the years of the Second World War (1939–1945), there were significant losses of historically and artistically valuable property, especially in Europe. Not only valuables but also complete art collections, libraries and archives ended up as so-called spoils of war. After the end of the war, a search could be started for the stolen property in order to return it to the original owners or administrators. At the same time, in some countries, other property of artistic value was confiscated for the benefit of the state as so-called enemy's property. In the post-war Czechoslovakia, these processes took place simultaneously, and the region of Western Bohemia was no exception. Several significant hiding places of smuggled property were found here (Trpísty, Teplá), which were secured and returned to where they belonged. Other valuable art collections, especially libraries or collections of paintings, were acquired by the state through confiscations (e. g. the valuable library at the castle in Defurovy Lažany). In cooperation with the National Cultural Commission, established for the purpose of deciding on the further fate of this property, artistically valuable confiscations were allocated to new administrators, primarily museums or galleries. Even in the west of Bohemia, however, the law enforcement authorities had to deal with a number of rogues who wanted to keep part of this property for their own use.

MATERIÁLY

Kancléř Metternich jako čtenář a zakladatel zámecké knihovny v Kynžvartě^{1]}

Petra JADLOVSKÁ

Abstract: Text discusses the research of provenance marks identified in the Chancellor's library at castle Kynžvart. It connects to the previous research and adds new findings, primarily focused on significant marks referencing direct use by chancellor Metternich. It lists the most important types of marks and gives historical context for the specific examples. The text is an output of project NAKI II of the Ministry of Culture of Czech Republic.

Key words: aristocratic library of state castle Kynžvart; provenance marks; Metternich; exlibris, supralibros

Klement Václav Nepomuk Lothar,^{2]} 2. kníže Metternich-Winneburg, rakouský kancléř a ministr zahraničí, je známou osobou evropské historie představující v očích laické a často i odborné veřejnosti jistý archetyp konzervativismu a absolutismu, jenž byl symbolicky poražen revolucí v roce 1848. Může se proto zdát překvapující, že tentýž člověk měl živý, až osvícenecký zájem o vzdělání, o humanitní i přírodní vědy, o umění, ale i o technický pokrok. Dokladem těchto intencí jsou listiny a korespondence dochované v archivech po celé Evropě. Celkový obraz o Metternichově osobnosti lze ovšem snadno získat na státním zámku Kynžvart, na němž kníže cíleně schraňoval své dědictví. V srdci objektu se nachází významná a pečlivě uspořádaná Kancléřova knihovna.

Zámek Kynžvart, neoklasicistní rezidence ležící v blízkosti lázeňských měst Lázně Kynžvart a Mariánské Lázně, se stal metternichovským fideikomisním panstvím od roku 1697^{3]} do 1945, kdy byl na základě Benešových dekretů vyvlastněn. Fideikomisní status chránil nejen nemovitý, ale též movitý majetek rodu, včetně knihoven,^{4]} které na zámku postupně vznikaly. Staletou

---

1] Tento článek je jedním z výstupů Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016–2022 (NAKI II): Virtuální rekonstrukce rozptýlených provenienčně bohemikálních knižních celků v tuzemských i zahraničních knihovnách (Identifikační kód projektu: DG18P020W009). Na místě je poděkování jak kolegům z projektu, tak ze zámku Kynžvart, kterým jsem vděčna za spolupráci a metodické vedení.

2] Narozen 15. 5. 1773 v Koblenci, skonal 11. 6. 1859 ve Vídni.

3] Národní Archiv v Praze (dále NA), Fdk, Hlavní kniha fideikomisů, 1898–1924, kn. 7.

4] Vedle Kancléřovy knihovny jde o knihovnu kancléřova syna Richarda (1829–1895), rakouského velvyslance ve Francii a knihovnu posledních generací Metternichů, jež je označovaná jako Nová. K 5. 10. 2022 je v knihovní evidenci Tritius celkový počet aktualizován na 39 901 položek. S dokončením základní evidence knihoven může být počet dále upřesněn, Kancléřova knihovna

celistvost^{5]} Kancléřovy knihovny narušila pouze snaha Klementa, 5. knížete Metternicha, o umoření vlastních dluhů rozprodáváním sbírek včetně fideikomisního majetku.^{6]} Po roce 1945 byl tento ochranný status zrušen a situace byla destabilizována. Metternichovské sbírky se ocitly v zájmu mineralogů, egyptologů, archeologů a dalších odborných pracovníků, kteří měli zájem o převedení cenných artefaktů do jejich institucí. Tehdy došlo k převodu části knižní sbírky mimo historickou knihovnu. 7. července 1949 bylo vyříděno a později převezeno 525 děl o 1 161 svazcích, 45 brožur a 26 map^{7]} do Orientálního ústavu v Praze. Je zásluhou kastelána Říhy, že v devadesátých letech dokázal dojednat navrácení skupiny orientalik zpět do Kancléřovy knihovny, která se tak opět stala celistvou.^{8]}

---

z toho tvoří 23 915 svazků.

5] Původ knihovny kancléř komentuje na listině z 1. ledna 1845 (knižní sbírka byla na Kynžvartě uspořádána mezi lety 1835–1843): „*Knihovna knížete Metternicha má svůj původ v bohaté sbírce knih, zanechané kurfiřtem Lotharem z Trevíru (který vládl od roku 1600 do roku 1623) jeho synovcům a fideikomisu domu. Knihovna, shromažďovaná Lotharem z Trevíru od poloviny 16. století až do konce jeho života, byla na panství v Koblenzi. Ve válečném roce 1794 byla zabalena do beden a nalezla útočiště v pevnosti Ehrenbreitstein. Když se tato pevnost vzdala a komisaři Francouzské republiky zaručili soukromé vlastnictví, prohlásili tito přese všechno Metternichovskou knihovnu za majetek, náležející říšskému stavu a ukořistěný Francouzskou republikou. Vyjmuli z beden knihy, které se jim líbily, a zbytek předali nově zřízenému lyceu v Koblenzi. Knihy byly hromadně naloženy na otevřené káry a převezeny z pevnosti Ehrenbreitstein do Koblenze. Četné knihy spadly z kár na ulici. Mnozí občané Koblenze mi je vrátili na důkaz zděděné přichylnosti k mé rodině, když jsem zas poprvé v roce 1818 město navštívil. Po úspěšném sjednocení Rýnské provincie s Pruskem dal král Bedřich Vilém III. vrátit to, co ještě zbylo z této knihovny, bývalým říšským stavům, kteří utrpěli příkoří na soukromém majetku za francouzské okupace. Tím se můj dům znovu stal vlastníkem části knihovny kurfiřta Lothara; jest jí hoděn. Knihovna se skládá ve svém nynějším rozsahu ze zbytku kurfiřtské Lotharské knihovny, z vybraných děl, které jsem si ponechal při prodeji knižetství Ochsenhausen koruně Württenberské a ze sbírky knih, které jsem shromažďoval během více než poloviny století. Mnohá díla v kurfiřtské Lotharově knihovně pocházela z královské francouzské bibliotéky. Pravděpodobný pramen hledám v důvěrně osobním vztahu Lothara a krále Jindřicha IV. Jako zvláštní anekdotu zde uvádím tuto skutečnost: když můj otec navštívil v roce 1783 královskou bibliotéku v Paříži, ukázal mu bibliotékář vysoce ceněnou zvláštnost: druhý díl evang. knihy svatého Ludvíka, jejíž první díl se prý ztratil a přímé všechno hledání nemohl být nalezen. Otcí byla nápadná podobnost knihy se svazkem nalézajícím se v Lotharské knihovně. Když se vrátil do Koblenze, potvrdilo se, že díl, o kterém se myslelo, že je ztracen, je skutečně oním prvním dílem jmenované evang. knihy. Na prvním listě knihy jsou slova napsaná vlastní rukou krále Ludvíka IX.: *ad usum Ludovici IX. R. F. Knihu poslal otec králi Ludvíku XVI. S prosbou, aby byl tento dar zaznamenán v katalogu královské bibliotéky. V roce 1806 jsem se přesvědčil o provedeném záznamu.*“ Petr MAŠEK, *Knižní sbírky na zámku Kynžvart*, Plzeň 1994, s. 7–8.*

6] Bohumír LIFKA, *Zámecká knihovna v Kynžvartě*, in: Kynžvart., Praha 1954, s. 19. Prodej nebyl povolen, přesto došlo ke (ne tak početným) ztrátám během aukcí provedených ve Vídni. Prodáno bylo například do Kancléřovy knihovny řazené unikátní album raných Talbotových fotografií. Blíže Petra TRNKOVÁ, *Metternich's collection of Talbot's photographs: A lost album as a virtually material being*, in: Journal of the History of Collections, 2022.

7] NA, SPS, Národní kulturní komise, č. 6049/1949. Na žádost správy zámku byl ze seznamu vyňat 33svazkový titul *Thesaurus antiquitatum sacrarum, Venetiis* od Blasia Ugoliniho z let 1744–1769.

8] Pro úplnost: v Kancléřově knihovně je evidováno 370 ztrát, z toho 12 před rokem 1891, 46

Klement Metternich jako zakladatel knihovny

Kancléřova knihovna uložená na zámku Kynžvart je porovnatelná s nejnvýznačnějšími knihovny celky v celoevropském kontextu. Důvodem není ani tak velikost, jako složení sbírky, jak již upozornil Neupauer.^{9]} Kořeny fondu v německém Porýní obohacené akvizicí toho nejcennějšího z více než 700 let budované benediktinské knihovny v Ochsenhausenu, spolu s přidanou hodnotou Metternichovy osobní soudobé akvizice, vytvářejí celek, který sice neobsahuje příliš bohemik,^{10]} zato oslovuje mnoho zahraničních badatelů.

Definování skupiny kancléřovy soudobé akvizice sice není jednoznačné,^{11]} přesto je možné v knihovně nalézt množství provenienčních znaků dokazujících jeho sběratelskou a v neposlední řadě čtenářskou aktivitu. Knihovna byla budována encyklopedicky, v osvícenském duchu, v němž byl Metternich vychován, čemuž odpovídají i jeho akvizice.^{12]} Ty akcentují osvícenský racionalismus, stejně jako konzervativismus, ke kterému dospěl kritikou revolučního radikalismu, odpor vůči přehnané religiozitě a dogmatismu, dále technický a vědecký vývoj spojený nejen s průmyslovou revolucí.^{13]}

---

během deponování v Orientálním ústavu. Zbývající počet ztrát byl identifikován při inventurách mezi lety 1945–1973. Z celkového pohledu se jedná o jednotliviny. V roce 2021 se například podařilo v mnichovském antikvariátu identifikovat a navrátit zpět na své místo ztracený titul *Geschichte des Assassines* od hraběte Hammer-Purgstalla (vyd. Stuttgart, Tübingen v roce 1818; Národní památkový ústav (dále NPÚ), Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_18432), jehož ztráta byla vedena od roku 1954.

9] Eduard NEUPAUER, *Knihovna státního zámku Kynžvart v historických souvislostech: Studie k rukopisnému a knižnímu fondu zámecké knihovny*. Kuděj 14, č. 2, 2013, s. 98–106. Neupauer jmenuje mj. přehled vydané literatury ke kynžvartským knihovnám.

10] Absence většího počtu bohemik nemusí znamenat nízkou výpovědní hodnotu vůči českým zemím. Situaci v Čechách v průběhu historie komentují různé tituly. Příklad za všechny: rukopis *Chronika Archiepiscoporum Magdeburgensium* z roku 1525 (NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_16764).

11] P. MAŠEK, *Knižní sbírky na zámku Kynžvart*, s. 11. Nutno souhlasit.

12] Mírně odlehčený popis Metternichova zaujetí pro sběratelství nabízejí Dalibor VELEBIL – Martin BOHATÝ, *Muzeum Klemense knížete Metternicha na Kynžvartu a minerály z jeho sbírky v Národním muzeu v Praze*. Journal of the National Museum (Prague). Natural History Series 186, č. 1, 2017, s. 10. „K Metternichovým zálibám patřilo sběratelství až hromadění předmětů všeho druhu, včetně knih. Jako významný státník dostával mnoho darů, ale daleko více i sám nakupoval, a tak se mohlo stát, že se z procházky vrátil domů se starožitnými hodinami a dvěma vázami. Předměty všeho druhu se v hojně míře nacházely v Metternichových soukromých prostorech státního kancléřství, kde bydlel se svou rodinou. Některé návštěvníky prostory kancléřství iritovaly tím, že připomínaly spíše tržiště nebo bazar. Jeho velká pracovna se třemi okny byla plná uměleckých děl, obrazů, byst, bronzů, astronomických hodin, globů a přístrojů všeho druhu. Ve skříních a na stolech ležely vzácné knihy a byla zde i sbírka minerálů. V jeho ložnici se nacházelo mnoho kartonů s mědirytinami, mapami a kresbami.“

13] Wolfram SIEMANN, *Metternich. Stratege und Visionär*, München 2016, s. 95; nebo Miroslav ŠEDIVÝ, *Kynžvart kancléře Metternicha*, in: Petr Pavelec a kol., *Ve znamení Merkura: šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, České Budějovice 2020, s. 492–511. Obava vtípně doplňují, že

Nejstarším nalezeným markantem knížete je zápis „*Ex libris Clementis Com. a Metternich Winnebourg. Mogunt. 30 Decembre. 1790.*“ tehdy sedmáctiletého Klemense na předsádce Höpfnerova titulu *Naturrecht des einzelnen Menschen der Gesellschaften und der Völker*,^{14]} který byl užíván coby učebnice občanského práva. Tento rok mladý Klemens úspěšně dokončil svá studia na protestantské univerzitě ve Štrasburku, kde pod vedením Christopha Wilhelma Kocha, učitele státního práva a historie, získal vzdělání určené budoucím diplomátům. Není bez zajímavosti, že Koch učil dějiny jako vědeckou metodu hledání pravdivých tvrzení prostřednictvím kritiky a zhodnocování pravděpodobnosti předložených tezí, vyžadoval dokládání tvrzení pramennými souvislostmi. Historii považoval za „Umění filosofie“ a tak vedl studenty k určitému způsobu kritického myšlení a jeho použití při uspořádávání historických skutečností.^{15]} Jeho dílo, stejně jako dílo Niklase Vogta, Metternichova budoucího učitele z mohučské univerzity, je v Kancléřově knihovně též zastoupeno, leč bez jiných provenienčních znaků než je metternichovské razítko^{16]} se třemi mušlemi na barokizujícím štítě a s knížecí korunkou.^{17]} Tímto razítkem je označena naprostá většina titulů vydaných do padesátých let 19. století, včetně.^{18]} Od začátku padesátých let je možné sledovat změnu v přístupu označování, kdy klesá počet knih označovaných razítkem, zato stoupá počet svazků vázaných nejčastěji do jednoduché vazby potažené tmavě zeleným plátnem. Tyto jsou ve vyšší míře než předchozí fond obdařeny na přední desce či na hřbetě zlatě vyraženým heraldickým supralibros stejného typu jako zmíněné knihovnické razítko. Úhrnem tato skupina při pohledu na celek Kancléřovy knihovny není zásadní, nicméně mezi akvizicí poplatnou spíše kancléřovým nástupcům

---

určitou informaci vypovídají jak díla, která se v knihovně nacházejí, tak i díla, která do knihovny zařazena nebyla.

14] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_12779. Právem se zabývají i dalším tímto způsobem signovaných knih, a sice *Grundris der Geschichte der in Deutschland geltenden bürgerlichen Rechte* od C. F. Walcha (sig. ZK_KY_K01_3339) a *Iurisprudentia forensis quam D.Io.Aug. Hellfeld secundum Pandectarum ordinem proposuit* od J. M. Schneidta (sig. ZK_KY_K01_5969).

15] W. SIEMANN, *Metternich*, s. 69–74.

16] Ve sbírkách zámku Kynžvart se nachází dotyčné razítko (KY11466), jakož i razicí litery a forma na odlévání razítka (soubor KY16394). Zajímavostí jsou knihvazačské razicí filety s ornamenty k vyzlacení. Zdá se, že součástí kynžvartského muzea byla tedy i knihvazačská dílna. Je třeba posoudit, zda by mělo smysl razidla porovnat s vazbami ve fondu a zda by taková práce přinesla nové užitečné poznatky.

17] Tento znak je nejobvyklejším ze všech provenienčních markantů, které je možné v Kancléřově knihovně vyhledat. Téměř jistě je spjat s činností Heinricha Schiela (1812–1872), který na pokyn kancléře uspořádal a katalogizoval od roku 1942 knihovnu ve Vídni a na Kynžvartě. NPÚ, Státní zámek Kynžvart, KY35019, Schiel Metternichovi, Vídeň, 20. prosince 1851. Výstupem jeho systematické práce jsou dva dochované katalogy; jeden položkový z roku 1845 a druhý tematický z roku 1853.

18] Knihy vydané po roce 1850 (včetně) tvoří skupinu cca 2400 svazků, tedy jednu desetinu fondu.

tvoří snadno identifikovatelnou skupinu. Důvodem je i nedůslednost v označování razítkem, která se s plynoucím časem stále více rozvolňuje, bez nahrazení jiným provenienčním znakem.

Vraťme se ale zpět ke způsobům označování knih samotným kancléřem Metternichem. Po zápiscích z jeho studentských let je za další, bohužel ojedinělý markant považován zápis „*K. Metternich*“ na předsádce výběru z Ovidiových veršů pocházejících z knihovny A. V. Kounice, kancléře Marie Terezie, děda Metternichovy první manželky Marie Eleonory Kounicové.^{19]} O něco šířeji je obsazeno kancléřovo osobní exlibris s paprsky a nápisem „*De la Bibliothéque de M le Comté Clément de Metternich*“, které užíval do roku 1813, kdy byl Metternichům v reakci na vítěznou bitvu u Lipska udělen knížecí titul dědičně. Zajímavostí je, že na několika titulech je hraběcí exlibris „aktualizováno“ na knížecí – tedy přelepeno novým uměleckým znakem, postrádajícím sice eleganci prvního exlibris, zato ale dramaticky ohlašujícím nabytí knížecích titulů. Díky umístění vévodství Portella je možné uvažovat o použití od roku 1816.^{20]} Štít, nad kterým vidíme knížecí korunu, je držen gryfem a lvem s rozevlátou hřívou, není opomenuto zobrazení štěrkového povrchu země ani zeleň a oblaka v pozadí.^{21]} Markantem, který tento nový stav doprovází, je knížecí supralibros metternichovského erbu vylepšené habsbursko-lotrinským znakem; přítomna je též knížecí korunka a Řád zlatého rouna.^{22]}

Za osobní kancléřovské supralibros je považováno zdobné M s knížecí korunkou, vždy ražené na přední desce a zlacené, případně ojedinělá vazba se stříbrnými sponami se třemi svatojakubskými mušlemi.^{23]} Zda se podaří ověřit kancléřovský původ tajuplného exlibris s iniciálami „CI“ (příp. „CI“), které nalézáme na skupině literatury vydané na začátku 19. století, není jisté.

Nebývalé množství provenienčních údajů se nachází na titulu věnující se konchologii *Prodromus in systema historicum testaceorum* (...) od Joachima Spalowského.^{24]} Na předním přideštní knihy nalezneme knížecí metternichovské exlibris s ručně vepsaným datem, kdy byla kniha přijata do fondu – 25. června 1805. Hřbet knihy zároveň zdobí originální provedení metternichovského znaku se zobrazením titulárních panství – Metternich – Winneburg – Beilstein, znak je dále otočen Řádem Zlatého rouna a Královským uherským

19] Povšiml si již František ČÁDA, *Rukopisy knihovny státního zámku v Kynžvartě*, Praha 1965, s. 41 i P. MAŠEK, *Knížní sbírky na zámku Kynžvart*, s. 11. Prostřednictvím kněžny se do Kancléřovy knihovny dostaly další tituly z kaunicovské knihovny, nicméně nenesou žádné osobní markanty kancléře Metternicha.

20] E. NEUPAUER, *Knihovna státního zámku Kynžvart*, s. 98.

21] V grafické sbírce státního zámku Kynžvart se nachází vzorový tisk s tímto exlibris: KY12986.

22] Např. NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_5807.

23] P. MAŠEK, *Knížní sbírky na zámku Kynžvart*, s. 11. Např. NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_8482, vazba se sponami Tamtéž, ZK_KY_K01_19399.

24] Vydána v roce 1795, Tamtéž, ZK_KY_K01_17814.

řádem sv. Štěpána. Kancléřův otec, František Jiří, byl povýšen do knížecího stavu v roce 1803, byl nositelem obou řádů, stejně jako později jeho syn. Bez provedené datace by tedy nebylo zřejmé, kdo akvizici zaštitil. Osobně se ale domnívám, že pořízení knihy bylo iniciováno tehdy čerstvě třicetiletým Klementem, jenž je znám svými přírodovědeckými zájmy, které později vyústily v založení muzea na zámku Kynžvart.^{25]}

K zajímavé problematice patří též mapování znaků původních majitelů předcházejících kancléři Metternichovi, potažmo rodu Metternichů – připomínám, že v mnoha případech nelze akvizici kancléře jasně vydělit. Provenienčnímu složení kancléřovy knihovny se věnoval v roce 1994 Petr Mašek,^{26]} dovolím si tedy zde uvést pouze několik příkladů nálezů doplňujících jeho práci.

Třídílný titul *Literae Procerum Europae Ab Imperatoribus, Electoribus, Principibus, Statibusque Sacri Imperii Romano-Germanici*, z roku 1712 je označen v každém svazku heraldickým exlibris s vpiskem Jiřího Karla Volcamera, člena norimberské patricijské rodiny, a vrocením, které bývá částečně přelepeno Schieleho katalogizačním štítkem.^{27]}

Heraldické exlibris s koněm ve skoku a knížecí korunkou s nápisem ELISABETHA SOPHIA MARIA VERWITTWETE HERZOGIN ZU Br[auschweig] – U[nd] – LUN[eburg] je nalepeno na přidešti Spangenburgova *Adels Spiegel (...)*,^{28]} které patřilo do knihovny vévodkyně Brunšvicko-Lüneburské, luteránské sběratelky knih, zejména biblí. Svou sbírku převezla v roce 1764 do Herzog August Bibliothek.^{29]}

Leopold Anton, hrabě Firmian (1737–1828), byl majitelem třídílné *Historia Trevirensis diplomatica et pragmatica*,^{30]} které jsou zároveň značeny metternichovským erbem se třemi mušlemi a knížecí korunkou na hřbetě. Trevirianům je v knihovně věnována zvláštní pozornost téměř vždy, což svědčí jak o pevném vztahu Metternicha k rodišti, tak i o odkazu Lothara, arcibiskupa trevírského,

25] V oddělení přírodnin se do roku 1948 nacházela nepřehlédnutelná sbírka nerostů, minerálů, mušlí a zkamenělin. Z historických návštěvníků ji popisuje např. Emil KRATZMANN, *Der Führer in Marienbad und in dessen Umgebungen. Für Kurgäste.*, Karlovy Vary 1850, s. 97. Ve sbírce přírodovědné literatury vynikají bohatými ručně kolorovanými ilustracemi zejména publikace z oblasti konchylogie.

26] Tímto Petru Maškovi velice děkuji za pomoc při identifikaci méně snadných nálezů, při kterých využil svou fenomenální znalost heraldiky.

27] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_12907–ZK_KY_K01_12909. K identifikaci: Konrad TYROFF, *Wappenbuch des gesammten Adels des Königreichs Baiern, Bureau zu Nürnberg*, 1826, s.26.

28] Tamtéž, ZK_KY_K01_16151, ZK_KY_K01_16152.

29] Paul RAABE, *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Niedersachsen H–Z*, Hildesheim 1998, s. 211, 234.

30] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_16792–ZK_KY_K01_16795. K identifikaci a dalším výskytům exlibris: PROVENIO, Virtuální rekonstrukce knižnic celků, www.provenio.net [cit. 10. listopadu 2022].

který své dědice Metternich–Winneburg–Beilstein mj. zavázal k prohabsburskému směřování.^{31]}

Polyaenův titul *Strategematum libri octo*^{32]} z roku 1690 nese na svém přičestí umělecké exlibris s nápisem „Ex Libris Quinti Iciliii.“ Roztomilý výjev zobrazuje scénu s dominující palmou, kdy andílek nesoucí vavříin hledí na hochu zabývajícího se geometrií. Poblíž leží pohozené kopí, meč a štít s přílbicí, přes což je symbolicky položena kniha a loutna. Jedná se o exlibris Karla Theofila Guicharda (1724–1775),^{33]} zvaného Quintus Icilius, německého filologa a válečného historika, pobočníka a důvěrníka pruského krále Bedřicha Velikého. *Strategematum libri octo* je na své přední desce značen mimořádně honosným zlaceným supralibros zobrazující štítonošku se znakem čápa, nápisem „HAGAE COMITIS“ a sovou, výjev je podél okrajů desky rámován a v rozích jsou vyobrazeny větvičky o třech žaludech. Jedná se o znak odkazující k nizozemskému Haagu.^{34]}

Zpět od Norimberku nás zavede heraldické exlibris Johanna Conrada Feuerleina, který má ve znaku medvěda držícího včelí úl, v klenotu znaku lze pozorovat opět medvěda, ale se sekyrou. Exlibris se nachází na předsádce každého svazku titulu *Miscellaneorum libri* od Balusia i dvanáctidílného *Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum od Ludewiga*.^{35]} Německé prostředí neopustíme ani s heraldickým exlibris hamburského pastora Bartolda Krohna,^{36]} zobrazujícím ženu s růžemi, které nalezneme v *Eutropiově Breviarium historiae Romanae, cum metaphrasi graeca Pasanii*.^{37]}

Jako poslední příklad metternišské akvizice uvedu album *Statue del Museo Trevisano*^{38]} s heraldickým exlibris Gaspara Negri (1697–1778), biskupa

---

31] Blíže Jan KAHUDA, *Mezi církví, politikou a rodinou. Trevířský arcibiskup Lothar von Metternich (1551–1623)*, in: Ondřej Cink – Petra Jadlovská (red.), *Metternichové a Kynžvartsko v době Albrechta z Valdštejna*, Nymburk 2020, s. 31.

32] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_14607.

33] Friedrich WILKEN, *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlín 1828, s. 97. Po smrti Guicharda (1775) Fridrich II. Veliký vykoupil jeho knižní sbírku o 5300 kusech, s několika rukopisy, plány a mapami, a nechal ji zařadit do Královské knihovny v Berlíně. Razítkem této knihovny jsou značeny některé knihy v Kancléřově knihovně, tato však nikoli.

34] Titul patří do souboru knih se supralibros zobrazujícími znaky nizozemských měst – Amsterdamu, Leydenu, Haagu či Alkmaaru. Skupinu zmiňuje již P. MAŠEK, *Knižní sbírky na zámku Kynžvart*, s. 10 – uvažuje o jejím získání otcem kancléře Františkem Jiřím při jeho působení v Nizozemí coby císařského ministra a místodržitele. Zda nález exlibris v jednom ze souborů přinese nové informace o přesunu do kynžvartské sbírky, není zatím zřejmé.

35] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_14624, ZK_KY_K01_14625, ZK_KY_K01_14650–ZK_KY_K01_15661.

36] Friedrich WARNECKE, *Die deutschen Bücherzeichen. Von ihrem Ursprung bis zur Gegenwart*, Berlín 1890, s. 112, 1071; také PROVENIO.

37] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_14516.

38] Tamtéž, ZK_KY_K01_18872.

v Novigradu a Poreči.^{39]} Biskupský klobouk se šesti štrápci, uprostřed půlený štít; v horní polovici sedí orel s roztaženými křídly a korunkou, v dolní části s diagonálními pruhy a textem „Ex Bibliot. Gasparis de Nigris Episco. Paren-
tini.“ zdobí předsádku knihy spadající tematicky do trevirean.

Klement Metternich jako čtenář

Pokud se chceme podívat na kancléře Klementa Metternicha jako na čtenáře, je nutné nejprve zmínit jeho motivaci a osobní vlastnosti. Od mládí oplýval vysokou inteligencí, zvědavostí, analytickým myšlením a v neposlední řadě pílí a dobrou pamětí. Schopnost a touha vstřebat velké množství informací získaných jak pomocí široké množiny kontaktů, tak z dobových tiskovin všeho druhu, v kombinaci se schopností analytického rozlišování, vedla k předvídatosti, která mu napomohla vyhrát ne jeden diplomatický boj. Korespondenci, knihy, ale i primární historické prameny četl s vášní, kterou bychom dnes nazvali workoholismem.^{40]}

Ačkoli Kancléřova knihovna obsahuje množství témat, o kterých víme, že Metternicha velmi zajímaly, jeho vlastnoruční vpisky, poznámky reagující na čtený text, jsou součástí poměrně úzké skupiny knih. Jednoznačně jde o literaturu politickou, jejíž autoři často propagovali názory dráždící konzervativní světonázor knížete. Hojněji lze sledovat linii prostých zatrhání, zpravidla tužkou, jaké lze nalézt například v titulech: *The Portfolio; or a Collection of StatePapers* z roku 1837,^{41]} pravděpodobně během Metternichova exilu zakoupené *Who's who in 1849*. edited by H. R. Addison,^{42]} v některých svazcích *Revue des deux mondes*,^{43]} také *Fondation d'un établissement de bienfaisance pour les jeunes filles de la commune d'Ivry*,^{44]} pamfletu *Die Reformen in der Türkei*^{45]} z roku 1856. Typické zatrhání najdeme také na titulní straně druhé části *Delle differenze politiche fra i popoliantichi ed i moderni*^{46]} nebo paleontologickém pojednání *Alcida Dessalina d'Orbigny Foraminiferes fossiles du bassin tertiaire de Vienne*^{47]} z roku 1847, které zdobí i erb rodu Metternichů na

39] Enrico LUCCHESI, *Gaspare Negri vescovo di Cittanova e Parenzo, un mecenate del Settecento in Istria*, in: *Saggi e memorie di storia dell'arte* 30, 2006, s. 289–303.

40] M. ŠEDIVÝ, *Kynžvart kancléře Metternicha*, s. 492–494.

41] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_1869–ZK_KY_K01_1874.

42] Tamtéž, ZK_KY_K01_3926.

43] Tamtéž, ZK_KY_K01_10281.

44] Tamtéž, ZK_KY_K01_20968.

45] Tamtéž, bez signatury.

46] Tamtéž, ZK_KY_K01_15560.

47] Tamtéž, ZK_KY_K01_15516.

hřbetě a například antickou numismatikou zabývající se *I piombi antichi raccolti dall' eminentissimo principe il Cardinale Lodovico Altieri* z roku 1847.

Co se týče skupiny knih s kancléřovými vpisky, pozornost již byla věnována sarkastickým zápiskům v knize Dominiqua Georgese Frédérica Dufoura de Pradt *L'Intervention armée pour la pacification de la Grèce*,^{48]} jež byla vydána v roce 1828 v Paříži. Z Metternichových reakcí je zřejmý výrazný nesouhlas s autorovými tezemi, který zastává reakcionářské názory a propaguje myšlenku vyhnání muslimů, aby mohla být založena nová společnost podle evropského vzoru. Názory, které bychom dnes označili za nesnášenlivé a populistické, stojí zcela mimo obzor diplomata, který po zkušenosti napoleonských válek a v situaci rostoucích revolučních nálad touží nejvíce po zachování míru.^{49]} Vyloučit nelze ani díl osobní antipatie; Pradt býval velvyslancem a sekretářem Napoleona Bonaparte.

Východní otázka, jak bývala nazývána problematika Blízkého východu, souvisela s postupným rozpadem Osmanské říše, jež ovšem zůstávala důležitým jazýčkem na vahách evropského míru. Jak závažná pro Metternicha byla, dokazují další kancléřovy komentáře v titulech *Die orientalische Frage und ihre Lösung aus dem Gesichtspunkte der Civilisation*^{50]} a *Narrative of a journey in the Morea* z roku 1823 od Williama Gella.^{51]} Zde s překvapením sledujeme vedle již známých vpisků v jazyce francouzském a německém také komentáře v angličtině. Společně s tituly, v nichž byla nalezena jen zadržání, tvoří konvolut věnující se východní otázce mezi poznámkovanými knihami^{52]} samostatnou skupinu, dokazující pečlivé studium tématu. Kancléř Metternich se zahraniční politice věnoval až do svého odstoupení v roce 1848, přičemž řešení Východní otázky jej zaměstnalo ve druhé polovici funkce velmi výrazně. Jako druhý nejvyšší představitel Rakouska přitom nemohl trávit čas náročným cestováním do tak dalekých zemí, nezbylo mu tedy nic jiného než udržovat diplomatické styky na nejvyšší úrovni většinou korespondenčně,^{53]} číst zprávy svých velvyslanců

48] M. ŠEDIVÝ, *Kynžvart kancléře Metternicha*, s. 504. a P. JADLOVSKÁ, *Jedno slovo Metternicha*, in: Richard Šípek et. kol., *Vzdělaný čtenář. Katalog výstavy, České Budějovice 2020*, s. 56.

49] V roce 1840 při neformálním diplomatickém kongresu na Kynžvartu Metternich se svými přáteli definoval zásady mezinárodního společenství „Ligy pro zachování míru“, jehož založení navrhoval. Obsah návrhu mírové ligy se skládal ze šesti článků, které jasně popisovaly způsob, jakým se mělo zabránit válce a jak měl být obnoven mír, pokud by již válka vypukla. Metternichův návrh byl na svoji dobu velmi moderní – je nápadně podobný zakládající smlouvě Severoatlantické aliance z roku 1949. Miroslav ŠEDIVÝ, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Plzeň 2013, s. 807–810.

50] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_4624.

51] Tamtéž, ZK_KY_K01_13309.

52] Dále např: *Mord und Freiheit* od Karla Heinzena z roku 1853 s metternichovským erbem na hřbetě (tamtéž, ZK_KY_K01_13009), pojednání Miles-Thomase lorda Beaumonta *Austria and central Italy* z roku 1849 (tamtéž, ZK_KY_K01_13185).

53] Vedoucí např. k výměně darů s egyptským místodržícím Muhammadem Alim.

a získávat informace z publikací, novin a pamfletů – a tvořit si vlastní názor podle vlastních zkušeností a rozumu.

Právě tyto zdroje jsou i součástí zámecké knihovny v Kynžvartu. Šíří kancléřových kontaktů můžeme sledovat také na titulech, které jsou opatřeny dedikacemi. Stojí za zmínku, že celkový počet dedikací není jen srovnatelný s množstvím kancléřových exlibris; převyšuje je. Věnování kancléři nalezneme ve všech zastoupených tématech. Za klasickou literaturu uvedu příklad dedikace Davida-Ferdinanda Koreffa, překladatele elegií Albia Tibbula, který žil v 1. století před Kristem v Římě. Koreff na přední předsádce vpisuje: „*Dem edlen Freunde germanister Kunst und Sitte Eu[er] Excellenz dem Grafen von Metternich vom Verfasser.*“^{54]} Dále je možné si povšimnout věnování s omluvou^{55]} Maxe Karla Grävella, autora pojednání *Der Mensch. Eine Untersuchung für gebildete Leser*, z roku 1818. Při komentování příkladů dedikací nelze závěrem pominout autorské věnování Alexandra Dumase^{56]} v díle *La route de Varennes* o útěku Ludvíka XVI. a Marie Antoinetty.

***

Provedený průzkum potvrdil nevyužitý potenciál Kancléřovy knihovny na zámku Kynžvart. Ta díky umístění v západním cípu České republiky a díky vlastnímu fondu, který částečně má záměr české odborné veřejnosti, obsahuje části, které stále čekají na své odborné posouzení. Dosavadní publikování se zaměřovalo zejména na získání základního přehledu a popisu knihovny. Mapování provenienčních znaků potvrzuje a dále rozvíjí evropský rozměr sbírky, ovšem z hlediska celkového přehledu knihovny jde tak řečeno po povrchu. Přesto se jedná o důležité obohacení dosavadního poznání, které, jak doufám, přinese další posun. Zcela jiný rozměr pak dává zasazení zjištěných proveniencí do databáze PROVENIO, kde dochází k virtuálnímu scelování fondů historických knihoven napříč místy a časem.

54] NPÚ, Státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, ZK_KY_K01_14901.

55] „*To His Excellency the Count de Metternich with the authors respectfull apologies.*“ Tamtéž, ZK_KY_K01_16829.

56] Tamtéž, ZK_KY_K01_9934. Povšiml si již P. MAŠEK, *Knížní sbírky na zámku Kynžvart*, s. 11.

Chancellor Metternich as reader and founder of the castle library in Kynžvart

Summary

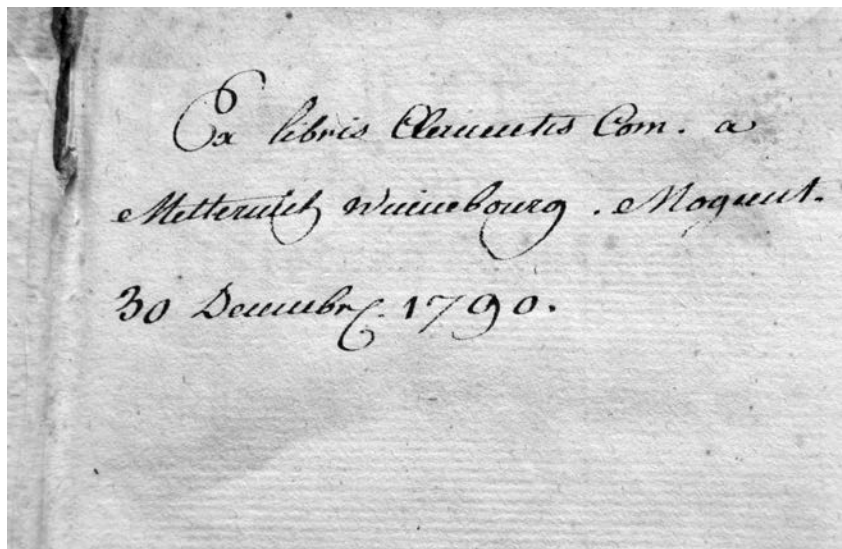
Klement Václav Nepomuk Lothar, the second chancellor of house Metternich-Winneburg, Austrian Chancellor and Foreign Minister, lived in years 1773–1859. He founded a library of castle Kynžvart before 1845, which became the subject of research of preserved provenance marks as part of the project Programme for the the support of of the applied research and experimental development of the national and cultural identity during years 2016–2022 (NAKI II): Virtual reconstruction of dispersed provenance bohemian book units in domestic and foreign libraries. The research confirmed previously published primary structure of source funds of Chancellor's library, while it focused on a limited part of it – the fund of possible acquisition by the chancellor. This fund is investigated in two chapters. Each of them presents not just various aspects of the way the chancellor used his own books, but also provides historical context. The library founded by the chancellor has encyclopedic structure based on noticeable enlightened sources, as is also proved by books that include ownership notes of chancellor Metternich himself. In general, his private exlibris (handwritten or printed) are found only sporadically, unlike the unified stamp of house Metternich with three seashells, which is commonly used in nearly entire library. The reason why the private markings are used so rarely is not clear. Furthermore, the consideration is also given to marks of books owners prior to the chancellor Metternich. The publications prove a numerous acquisitions in Germany, including in Rhineland, where house Metternich comes from. That certainly shows a strong bond of chancellor Metternich to his birthplace, although it does not rule out acquisitions by some of his predecessors. Nonetheless, the library of house Metternich was seized during the Napoleonic Wars. After the war the chancellor had to retrieve it and afterwards he placed it in Kynžvart. Lastly lest we forget the phenomenon which gives us a specific picture of Metternich as an active book reader. In the text he often underlines parts of it and at edges of pages we can find his notes, which are often emotional statements. The examples of it that we present primarily accentuate political topics that aroused Metternich's interest and a necessity of argumentation. The notes reflect the language of a given publication and amongst other things also attests to his extraordinary skill as a diplomat who ensured that Austria became one of the greatest powers in Europe for a certain period of time.

Příloha

Obr. 1. Rakouský kancléř Klement Metternich v 68 letech, Eduard von Heuss, signováno: Ed. Heuss Johannisberg 1841, olejomalba, státní zámek Kynžvart, inv. č. KY01533a, foto Petr Kříž, NPÚ.

Ex libris Clarentis Com. a
Metternich Winiwburg. Moquist.
30 Decemb. 1790.

Obr. 2. Vlastnický vpisek mladého hraběte Metternicha, státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, inv. č. ZK_KY_K01_12779, foto Petra Jadlovská, NPÚ.

Obr. 3. Knihovnické razítka se třemi svatojakubskými mušlemi a knížecí korunou, inv. č. KY011466, foto Petr Kříž, NPÚ.

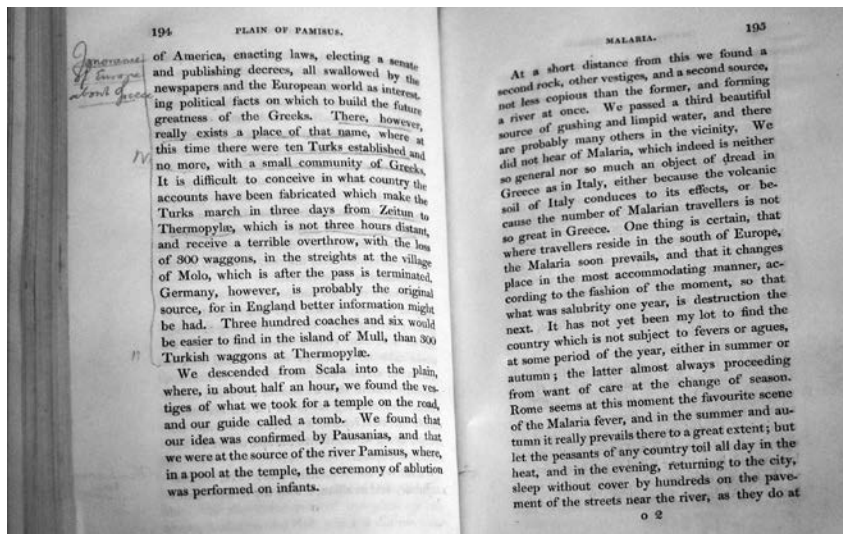
Obr. 4. Tištěné exlibris hraběte Klementa Metternicha, státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, inv. č. ZK_KY_K01_13303, foto Petra Jadlovská, NPÚ.

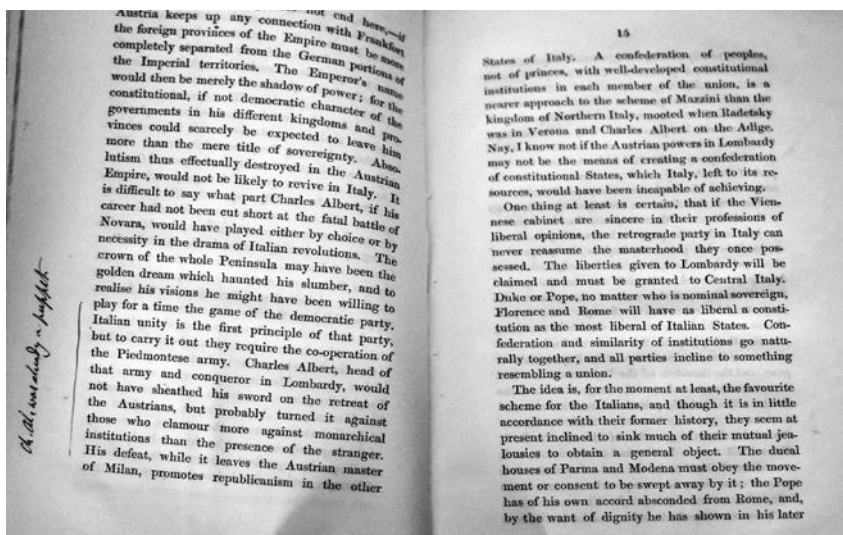
Obr. 5. Tištěné exlibris knížete Klementa Metternicha, přelepené přes hraběcí variantu, státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, inv. č. ZK_KY_K01_13325, foto Petra Jadlovská, NPÚ.

Obr. 6. Exlibris bibliofila Karla Theofila Guicharda, státní zámek Kynžvart, Kancléřova knihovna, inv. č. ZK_KY_K01_14607, foto Petra Jadlovská, NPÚ.

Obř. 7. „Ignorance of Europe about Greece“ komentuje kanclřř text na straně 194 v knize *Narrative of a journey in the Morea*, státní zámek Kynřřvart, Kanclřřřova knihovna, inv. ř. ZK_KY_K01_13309, foto Petra Jadlovská, NPŰ.

Obř. 8. „Ch Al. was actually a puppet“ poznamenává kanclřř k textu na straně 14 titulu *Austria and central Italy*, státní zámek Kynřřvart, Kanclřřřova knihovna, inv. ř. ZK_KY_K01_13185, foto Petra Jadlovská, NPŰ.

RECENZE

Jan KILIÁN (red.), *Dějiny města Radnic do roku 1850, Veduta, České Budějovice 2021, 295 s., ISBN 979-80-88030-53-9.*

V roce 2020 se připomínalo 450 let od povýšení Radnic na město. Byla zde tedy příležitost vydat jubilejní publikaci, což se podařilo více než zdárně. Ostatně, taková souhrnná kniha o dějinách Radnic, byť jen do poloviny 19. století, vyžaduje koordinované úsilí, a to nejen badatelské, ale také organizační. Avizovaný milník 1850 není náhodný, neboť roku 1849 zničil město a většinu jeho památek devastující požár. A tak jsme přišli o barokní perlu západních Čech, která by dnes mohla konkurovat třeba Manětínu. Ještě po dvou stech letech nám idylickou podobu připomíná romantická barevná veduta z roku 1801 (nejstarší vůbec dochovaný pohled na městečko Radnice s kostelem a šternberským zámekem). Nicméně, v závěru sledovaného období dosáhly dosud zapadlé Radnice nadregionálního věhlasu díky majiteli radnického panství, vzdělanému osvícenci Kašparu Mariovi, hraběti ze Šternberku, a obrozeneckému faráři Antonínovi Jaroslavu Puchmajerovi, až dodnes nejznámějším ikonám Radnic, po nichž je pojmenováno náměstí i hlavní městská ulice.

Výpravná monografie by samozřejmě nevznikla bez pile širokého autorského kolektivu. Mezi třinácti autory jsou nejen profesionálové jako ústřední duše podniku Jan Kilián, ale také archiváři, např. Hana Hrachová z Rokycan či Jakub Mírka ze SOA v Plzni. Autorský okruh doplňují další znalci regionální vlastivědy a v neposlední řadě se na vzniku knihy podílela i nejmladší badatelská generace, pro niž byla práce na zmíněné knize prvním odborným publikačním počinem. Jedná se o posluchače a diplomanty katedry historie na Pedagogické fakultě ZČU z historického semináře J. Kiliána. Spoluautorský podíl mladých historiků také umožnil získat část dnes tolik potřebných financí, a to z prostředků Západočeské univerzity na podporu studentské vědecké činnosti. Ovšem rozhodující byla vůle vedení města knihu podpořit a vydat ve výpravné a nákladné pevné vazbě s barevnými fotografiemi na křídovém papíře. Svou roli sehrála i okolnost, že jediné dvě práce o starších dějinách Radnic vznikly již před více než sto lety. Jedná se o knihu o městského kronikáře Pohla a vlasteneckého učitele Hyláka (jehož dílo zůstalo ovšem jen v rukopise).

Vzhledem k svrchu zmíněnému uspořádání knihy nepůsobí text úplně jednotným dojmem, ani co do kvality a hloubky zpracování, ani co do stejných stylistických dovedností. Jednadvacet dílčích kapitol je sice řazeno chronologicky do víceméně tematicky sevřených částí, ale za daných okolností se jedná spíše o sborník, nicméně s promyšlenou redakční koncepcí.

Díky za zrod této záslužné monografie má iniciátor knihy a její redaktor Jan Kilián, který se také autorsky nejvíce zasloužil o sepsání textů. Samostatně napsal kromě úvodu také dílčí kapitoly o městské správě a hospodářství

v raném novověku, o bouřlivém období třicetileté války na Radnicku, o následujících sporech Radnických s vrchností, o pivovarnictví a radnických ostrostřelcích, spoluautorsky se podílel spolu s dalšími na obsáhlé kapitole Radnické cechy i kratší kapitole o školství do roku 1850 a s Janem Kellerem zachytil kulturní ovzduší Radnic v první polovině 19. století. Dvě dokonale zvládnuté kapitoly pocházejí z pera rokycanské archivářky Hany Hrachové – Předbělohorské Radnice (1567–1592) ve světle korespondence s městem Rokycany a Politický a hospodářský rozvoj Radnic v období první poloviny 19. století. Za zdařilý považují i souhrn analyzující odraz dějinného příběhu Radnic v lokální historiografii a publicistice stejně jako vyčerpávající přehled formování a vývoje radnického panství sepsaný plzeňským archivářem Jakubem Mírkou, opírající se o důkladnou znalost a využití pramenné základny. Nerad bych opomenul pochválit i další samostatné kapitoly – Radnice ve středověku (Michal Tejček), Demografický vývoj (Zuzana Kozáková), Barokní rozkvět Radnic (Daniela Lunger Štěrbová), Církevní vývoj radnické farnosti 1650–1850 (Tomáš Karel) a příspěvek o místní židovské komunitě (Daniel Polakovič). V této souvislosti je škoda, že nebyl do závěru vložen přehled všech autorů s uvedením jejich působení.

Za pochvalnou zmínku stojí rozsah obrazových příloh. Přímo do textu bylo průběžně zařazeno 39 černobílých obrázků (mj. dosud nepublikované gotické detaily z barokně přestavěného farního kostela a nové snímky středověkého věžního zvonu). Samostatný oddíl tvoří soubor šestnácti kvalitních barevných fotografií, zachycujících jak aktuální zbývající památkový fond obce (Kilián, Němec, Mádl, Vladařová, Karel), tak reprodukce cenných historických artefaktů a jedinečných dokumentů včetně všech významných středověkých a raně novověkých listin z ústředních i regionálních archivů. Impozantní je i seznam literatury a pramenů. Jen mne překvapila téměř nulová zmínka o dlouhodobém bádání profesora Viktora Viktorovy o „jeho oblíbeném“ Puchmajerovi, které zúročil jak publikačně, tak organizováním puchmajerovských konferencí (a to i v textu v příslušných kapitolách o kulturním rozvoji města v národním obrození). Je také jen dobře, že i u takových zdánlivě mikroregionálních publikací jsou uváděna anglická resumé, které je v daném případě kvalitní a obsáhlé.

Historickou monografií o městě Radnice vznikla další kniha, podrobně mapující starší městskou historii v Plzeňském kraji, navíc podloženou předchozím výzkumem s využitím pramenné základny. Není od věci poznamenat, že tato volná ediční řada již s několika úspěšnými tituly vzniká pod patronací Katedry historie Západočeské univerzity. Lze si jen přát, aby se tato pěkná kniha, přes svůj odborný ráz napsaná čtivě, dostala do rukou co největšímu počtu čtenářů a uživatelů.

Jan Kumpera

Camilla RUSSELL, *Being a Jesuit in Renaissance Italy. Biographical Writing in the Early Global Age*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England 2022, 271 + VIII s. ISBN 9780674261129.

Řád Tovaryšstva Ježíšova neboli Jezuitů má ve světě mnoho zastánců (dnes jej reprezentuje i papež František), ale též odpůrců – a bylo tomu tak vždy, již krátce od jeho založení v roce 1540. Stejně tak je pravdou, že řád vždy přitahoval historiky, kteří mu zasvětili svůj profesní a často i osobní život.^{1]} Velkou část svého profesního života mu věnovala i autorka představované knihy Camilla Russell, narozená v Melbourne v Austrálii a spolupracující s australskou Newcastle University, nicméně působící jako editorka publikací pro *Institutum Historicum Societatis Iesu* (IHSI), centrální historický ústav celého jezuitského řádu sídlící v italském Římě. Autorka rovněž pracuje jako hlavní editorka ústředního odborného periodika celého řádu *Archivum Historicum Societatis Iesu* (AHSI) a velice dobře zná též řádový generální archiv *Archivum Romanum Societatis Iesu* (ARSI), který jí přirostl k srdci.^{2]} To je zjevné z celé knihy, která je zde předmětem naší pozornosti. V centru autorčina odborného zájmu stojí náboženské a kulturní dějiny raného novověku, přičemž je ovlivněna zejména „dějinami idejí“ (the history of ideas).^{3]} Přednáší též pravidelně na římských univerzitách. Všechny její texty jsou sepsány na základě usilovného pramenového výzkumu v archivech po celém světě a v tomto není ani její poslední kniha výjimkou. Ba právě naopak – archivní řádové prameny zde hrají hlavní úlohu.

1] Pro české prostředí srov. Jakub ZOUHAR, *Historical Research in the Czech Republic between 1974 and 2019 on the Pre-Suppression Society of Jesus*, Archivum Historicum Societatis Iesu 89, fasc. 178, 2020, č. 2, s. 467–498. Navíc bylo do českého jazyka přeloženo několik publikací vysoké úrovně, za všechny jmenujme Giulio ANDREOTTI, *Matteo Ricci: jezuita v Číně (1552–1610)*, Olomouc 2007; James Patrick BRODRICK, *Rozšíření jezuitů*, Olomouc 2005; Týž, *Robert Bellarmino. Kardinál a inkvizice*, Olomouc 2007; Týž, *Jezuita Petr Kanisius (1521–1597)*, Olomouc 2012; Michela FONTANA, *Matteo Ricci: jezuita v Číně*, Slavonice 2020.

2] Srov. s. 255: „The many years since I first visited the Jesuit archive in Rome and discovered the world inside it (...) have felt like time spent acquiring knowledge of a musical instrument or a new language more than the length of a project. During this time, I was free to discover, read, process, and attempt to account for the Society of Jesus (...) and for its vast documentary repository, second only to the Vatican among Rome’s many ecclesiastical archives.“ Na druhou stranu neopomene přiznat, že existují i jiné řádové archivy v (bývalých) řádových provinciích, kde se skrývá velké bohatství archivního materiálu, který nebyl nikdy do Říma zaslán (s. 9).

3] O knize hovoří v téměř hodinovém rozhovoru, který si zájemce může poslechnout online <https://podcasts.apple.com/us/podcast/camilla-russell-being-a-jesuit-in-renaissance-italy/id426502373?i=1000583397813> [cit. 2. 11. 2022]. C. Russell obdržela, Ph.D. z historie na Royal Holloway, University of London roku 2003. Z její dílny můžeme jmenovat např. monografii *Giulia Gonzaga and the Religious Controversies of Sixteenth-Century Italy* (Turnhout: Brepols, 2006) nebo spolueditorství na sborníku *The Art and Language of Power in Renaissance Florence: Essays for Alison Brown*, edited by Amy R. Bloch, Carolyn James, and Camilla Russell (Toronto, 2019).

Práce na této nové monografii nebyla rozhodně jednoduchá, jak autorka sama poznamenává (s. 255). Zavedla ji na tři kontinenty do čtyř zemí (Austrálie, Anglie, Itálie Spojené státy americké) a trvala dlouhá léta. Čas a námaha se nicméně vyplatily, neboť kniha se čte velice lehko a je i pro historika zabývajícího se jezuitským řádem před rokem 1773 přínosným čtením. V pěti kapitolách rozdělených dle řádového života jezuity⁴⁾ i v hutném úvodu⁵⁾ se čtenář dozví na vybraných příkladech, jak prožívali jezuité svůj život v řádu v prvním století od jeho vzniku, tedy v období mezi léty 1540 až 1640 (s malými přesahy), na Apeninském poloostrově. Geografický ani časový záběr knihy není náhodný – nejvíce pramenů pro účel monografie se dochovalo v tzv. Italské asistenci, jednom z administrativních celků zahrnujícího pět řádových provincií (Řím, Neapol, Sicílii, Benátky a Lombardii). Řím je pak brán za centrum celé asistence, neboť zde sídlili nejvyšší představení řádu a byly zde sepsány, resp. vydány první řádové Konstituce (od r. 1547, tištěno 1558–1559), základní normativní text celého Tovaryšstva. Takovýto přístup má samozřejmě i své limity – pasuje především na Apeninský poloostrov v prvním století po založení řádu, méně již například na českou provincii 17. a 18. století.

Autorčinou nespornou předností je dokonalá znalost staré i nejmodernější odborné literatury týkající se jezuitů a s ní spjaté metodologie, ale především archivního materiálu, který podrobila náležitě kritice a už v úvodu knihy čtenáři stručně představila. V následujících kapitolách se čtenář s prameny seznámí podrobněji. Obdobná je rovněž její znalost dějin a fungování Tovaryšstva v minulosti i v současnosti. Podařilo se jí tudíž sestavit plastický obraz jezuitů v renesanční Itálii, a – nakolik to písemné prameny dovolily – představit jeho pocity a myšlenky,⁶⁾ zachytit, jak chtěl, aby navenek působil, a jak působil ve skutečnosti. Jeden vztah – a z mnoha důvodů možná ten nejdůležitější – byl ale přeci v knize záměrně pomínut, tj. vztah člena řádu k Bohu, protože je v textových (řádových) pramenech nezachytitelný (s. 15).

Tovaryšstvo Ježíšovo představovalo před rokem 1773 náboženský řád s nejvyšším počtem vlastních úředních dokumentů, protože jak Camilla Russell podotýká (s. 6), „their letters were the Society“. Jezuité totiž neměli žádné (generální, provinciální aj.) kapituly, měli tedy jen své dokumenty a nejvíce

4) Kapitola 1: Povolání (vocation) a vstup do řádu; Kap. 2: Uchvácení Indii [coby misijního území] pro mnoho členů řádu na Apeninském poloostrově; Kap. 3: Přísný výběr nemnoha členů pro zámořské misie; Kap. 4: Co dělali jezuité v Itálii ve vymezené době? Jak pracovali s dokumenty a jak se sebezpřezentovali?; Kap. 5: Uzavírání se života jezuitů a jejich práce s příslušnými dokumenty, jež měly základní místo v životě, spiritualitě a odkazu členů řádu. Podle sdělení autorky byla práce na poslední kapitole její nejoblíbenější. Srov. pozn. 3 tohoto textu (38. minuta).

5) Kniha disponuje bohatým poznámkovým aparátem (s. 179–253), sruženým jmenným, místním i věcným rejstříkem a náležitým obrazovým doprovodem. Chybí celkový přehled použitých pramenů a literatury, které jsou obsaženy pouze v poznámkách.

6) Nevyhýbá se ani vztahu jezuitů k ženám, tj. moderní genderové otázce, nad kterou se rovněž teoreticky zamýšlí (s. 14).

jich vždy sepsal nejvyšší řádový představený – generál řádu. Autorka ukazuje, že biografické údaje ukryté v základních textech Tovaryšstva^{7]} vykazují tři klíčové vlastnosti: byly vzájemně provázané, věcné a měly duchovní rozměr (s. 5). Biografické dokumenty v Tovaryšstvu – „textual communities“^{8]} a „imagined communities“^{9]} – jsou pak (s. 8) věcné (factual), dialogické (dialogic)^{10]} a poučné (edifying). Vycházejí z tohoto poznání, mohla autorka základní texty zrcadlící hierarchickou i centralizovanou strukturu řádu úspěšně interpretovat a stanovit jejich dopad na soudobé zájemce o vstup do řádu i na jeho pozdější členy. Například v případě misí do Indie „se snaží porozumět, jak duchovní rozměr misie utvářel způsob, kterým jednotliví jezuité i celé Tovaryšstvo fungovalo v kontextu zámořských držav“ (s. 86). Je to vskutku nový přístup, protože biografické prameny byly pochopitelně využívány pro (historické) studie o Tovaryšstvu celá staletí,^{11]} avšak až Camilla Russell je postavila takřkajíc do první linie, do centra celé své knihy jako zvláštní žánr (s. 5). Například písemnostem zvaným *Litterae indipetae* věnovala pozornost, které se jim dosud nedostalo (srov. s. 69). Výsledkem by podle autorky měl být pohled na jezuitu zvnitřku, což je přirozeně velice obtížné. Autorce rovněž nešlo o to zachytit individuální životy jednotlivých členů Tovaryšstva ani o prosopografický výzkum (třebaže Peter Burke^{12]} popsal knihu jako kolektivní biografii), nýbrž „skrze texty a z mnoha perspektiv kvalitativně obnovit rozsáhlé základní rysy života v Tovaryšstvu“.^{13]} Z tohoto důvodu je rovněž prospěšné splnit přání autorky a „číst tuto knihu souběžně se souhrnnými dějinami Tovaryšstva“ (s. 11). Publikace má být i pomůckou pro další výzkum, který zájemce o dějiny Tovaryšstva nasměruje takovým způsobem, aby se napříště dívali na řádové biografické prameny, pokud

7] Kromě Konstituce se sluší jmenovat *Duchovní cvičení* (od r. 1521, tištěno r. 1548, česky poprvé 1921) zakladatele řádu Ignáce zLoyoly a úřední korespondenci.

8] Zde se Camilla Russell opírá o práci Brian STOCK, *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton 1983.

9] A zde o práci Benedict ANDERSON, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1983.

10] Pojem odkazuje na Carlo GUINZBURG, *The Historian as Anthropologist*, in: Clues, Myths, and the Historical Method, trans. John and Anne C. Tedeschi, Baltimore 1989, s. 156–164. Srov. též s. 174 recenzované knihy: „[The analyzed texts] provided in paper form the “monastic walls” that the Jesuits lacked; they laid the material and textual foundations in the construction of a historical memory and spiritual community; and they facilitated the organization of the Society, which was hierarchical, to be sure, but also interactive, consultative, and—what has been termed in this study—“dialogic.”“

11] Z českých studií připomeňme alespoň Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Jak vytvořit životopis jezuitu. Přehled řádových evidenčních pramenů, jejich dochovaní, dostupnost a vypořádací hodnota*, Folia Historica Bohemica 26, č. 2, 2011, s. 365–402.

12] <https://www.amazon.com/Being-Jesuit-Renaissance-Italy-Biographical/dp/0674261127> [cit. 2. 11. 2022].

13] S. 5: „[The book] seeks to recreate qualitatively through the texts and from multiple perspectives the broad outlines of life in the Society“.

možno, jinak než dosud. Obecné hodnocení je zde vždy podepřeno mnoha příklady z archivních pramenů – tím se četba knihy ožívuje, neboť za obecným se vždy skrývá konkrétno, v tomto případě jezuita.

Ačkoliv východní Evropa^{14]} nehraje v knize žádnou roli – je zmíněno, že v letech 1540 až 1565 pocházely z dnešní Itálie téměř dvě třetiny všech členů řádu, naproti tomu z českých zemí, Uher a Řecka pouze několik jednotlivců (s. 19) – je monografie inspirativním čtením i pro zájemce z tohoto regionu. Samozřejmě, odborník v ní naleznе mnoho známého, ale i to – vždy doplňující jádro sdělení – je zasazeno do kontextu, který, pokud není nový, je alespoň inspirativní. Camilla Russell kromobyčejně chytře zužitkovala obrovské množství dosud publikované literatury (jistěže primárně psané anglicky, ale též italsky, španělsky a francouzsky), řádových edic i dosud nepublikovaných archivních pramenů z ARSI a podala stručný, ale velice výstižný a nápaditý pohled na jezuitské prameny biografického charakteru (ego-dokumenty i úřední písemnosti) dochované pro renesanční Itálii. Jestliže bylo autorčiným cílem nejen „objevit, jak vše probíhalo (jak to vše začalo, s jakými prostředky, kam to směřovalo a jaký to mělo dopad), nýbrž i osvětlit osudy jednotlivých členů řádu a jejich stanovisek daných kdysi na papír“ (s. 175), můžeme konstatovat, že se tento záměr podařil.

Jakub Zouhar

Na jevišti světa. Jan Amos Komenský a jeho doba. Katalog stálé expozice. Koncepte a texty: Helena Kovářová, Lenka Pospíšilová, Vladimír Urbánek, Petr Zemek. Vydalo Muzeum Jana Amose Komenského v Uherském Brodě 2021. Ve spolupráci: Muzeum Komenského v Přerově a Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 184 s., náklad 1200 ks, ISBN 978-80-907125-5-4.

430. výročí narození Jana Amose Komenského bylo letos na jaře impulzem ke zřízení nové expozice uherskobrodského muzea s příznačným názvem, zdůrazňujícím právě světový rozměr odkazu největšího a nejnámějšího českého myslitele. Podtitul pak zvýrazňuje časoprostorový kontext jeho díla. Expozice nahradila úspěšnou výstavu Jan Amos Komenský lidstvu, otevřenou 28. března 1992 za obrovského zájmu veřejnosti prezidentem Václavem Havlem. K této dosavadní expozici jsem měl srdeční vztah, neboť jsem její přípravě věnoval několik let života. Ovšem, musím uznat, že přebudování expozičních

14] Svatá říše římská národa německého (v knize nesprávně označovaná za „Germany“) se ke slovu dostává častěji. Z českých zemí je dvakrát okrajově zmíněna Morava (s. 41, 42), resp. Olomouc („Olmütz“, s. 41) a jednou Praha (s. 138). Jedná se ale skutečně o pouhé okrajové zmínky nedokumentující stav panující v českých zemích.

prostor do podoby v duchu aktuálních muzejních trendů poskytuje návštěvníkům větší komfort a dokáže je oslovit jak soudobým jazykovým vyjádřením, tak podmanivým výtvarným řešením. A navíc, autoři koncepce výstavy a doprovodných textů, aniž zcela zavrhli předchozí pojetí Komenského, dokázali zohlednit rozvoj domácí i zahraniční kmenologie za uplynulé tři dekády. Přejme tedy nové expozici, aby byla neméně úspěšná než ta první porevoluční. I když se s respektem skláním nad působivým designem a architekturou výstavy, jako již letitý kmenolog musím uznat i kvalitní odbornou práci při prezentaci Komenského života a díla. Se členy autorského týmu se osobně znám a jak „domácí hráči“ Petr Zemek s Lenkou Pospíšilovou, tak Helena Kovářová ze spřízněného přerovské muzea, tak Vladimír Urbánek z Akademie věd ČR, mezinárodně uznávaný znalec intelektuální evropské scény 17.století, se nemusí za své „duchovní dítě“ stydět.

Zmínění autoři jsou samozřejmě i tvůrci katalogu, který nejen návštěvníky, ale všechny zájemce o Komenského dílo postupně provádí stěžejními tématy výstavy. Expozice je členěna do tří velkých prostorových celků – **Život, Labyrinty a Dílo**. Nejrozsáhlejší první sekce je chronologicky rozdělena do dílčích částí s výmluvnými názvy – **Evropa 16. a 17.století, Inspirace Komenského ze studií, Učitel a kněz, Stavovské povstání a třicetiletá válka, Od exulanta k respektovanému učenci, Pansofie a cesta k nápravě, Pravé a falešné naděje, Lešno a Amsterdam**. Zde si nemohu odpustit přece jen kritický komentář a pár poznámek. Jako veterán oboru pomatuji, jak mi kdysi – spíše žertem – profesor Polišínský ironicky připomínal, že v mých mladistvých studiích z 80. let „nabourávám“ oficiální“ (tehdy marxistický) mýtus o Komenském coby mírotvůrci a bojovníkovi za mír. Ovšem ani dnes asi není tolik žádoucí – nota bene méně zasvěcenému návštěvníkovi – připomínat také „politicky nekorektní“ rozporuplné stránky Komenského života a díla: namátkou paradox, že Komenského nesporně skvělá mírová architektura byla vytvářena z grantů rodiny de Geerů, největších zbrojařů a výrobců kanónů pro švédskou armádu. Chápu, že je nutno současnému, tudíž víceméně ateistickému (zvláště v české kotlině) člověku pohled zjednodušit a nezatěžovat jej nějakými rozpačitými nejasnostmi a dalšími rozpory. Jan Amos se ale sám považoval hlavně za teologa. Jako věřící křesťan evangelické orientace byl jistě, zvláště ve stáří, otevřený mezikonfesionálnímu dialogu, ale na duchovním odkazu a na víře Jednoty bratrské trval, a proto odmítal hegemonické nároky katolické církve, v jeho očích představované v reálné politice papežsko-habsburským absolutismem. Svoboda mu byla vždy svobodou náboženskou (ne občanskou v moderním slova smyslu)! Jak jsem se zmínil, některé otázky (které lze ventilovat na vědeckých konferencích) se do expozice asi nehodí (nepřímý podíl Komenského na vypálení Lešna, jeho nezlomná víra v pravdivost proctví čili revelací, která mu odcizila i řadu přátel, podporovatelů a stoupenců, stejně jako dnes

stěží pochopitelná víra v sestrojení perpetuum mobile). I když to pozitivní a jasnozřivě perspektivní výrazně převyšuje a oslovuje přítomnost i budoucnost.

Právě Komenského hledání chyb světa a nalézání potřebných medikamentů je věnovaná střední část expozice s výstižným názvem **Labyrinty** se dvěma od sebe oddělenými částmi – **Komenského svět jako labyrint a Komenský ve světě labyrintů**.

Výborně, byť ve zdánlivě redukováném modu, je zpracován závěrečný úsek expozice s názvem **Dílo**. Je jen dobře, že autoři nezahltili návštěvníka desítkami různých titulů a edičními statistikami, ale „vyhmátli“ to podstatné a nadčasové. Komenský jako tvůrčí autor je tu představen ve třech profesích jako **Didaktik, Umělec slova** a posléze i jako **Filosof a teolog**. Za vtipný a užitečný nápad považuji do závěru každé z těchto zmíněných sekcí katalogu (i expozice) zařadit stěžejní Komenského dílo nebo díla příznačná pro zmíněná zaměření Jana Amose s označením Příběh knihy. Komenského coby didaktika reprezentují příběhy jeho dvou veleúspěšných učebnic – vícejazyčného díla *Janua linguarum reserata* (spojujícího výuku latiny na základě mateřského jazyka se znalostmi reálií) a neméně později tolik proslulé první obrázkové učebnice pro děti *Orbis sensualium pictus*. Do části Komenského díla s podtitulem Umělec slova tentokrát autoři dali přednost před slavnějším Labyrintem citově podmanivému spisu *Kšaft umírající Matky Jednoty bratrské*, jistě i pro to, jakou roli sehrál odkaz tohoto dílka v moderních českých dějinách v uplynulých dvou staletích. A konečně, v závěru výstavy a jeho sekce Dílo v části Telog...a filosof je přehledně a srozumitelně podán poslední, třetí Příběh knihy s titulem *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, tedy geneze nedokončeného Komenského „opus maius“, této skvělé myšlenkové reformní architektury, považované za největší přínos českého myšlení do duchovní pokladnice Evropy.

Jistě by bylo možné se ještě zmínit o vynikajícím grafickém a obrazovém zpracování katalogu, působivém designu a neobyčejně kvalitních reprodukcích, stejně jako o podrobně uvedené databázi obrazových zdrojů. Ty vyniknou i díky velkému formátu A4 a tvrdému papíru. To je ovšem přece jen jakýmsi „vnějším pozlátkem“ pro potěchu oka návštěvníků, pravá hodnota spočívá v především v koncepci a obsahu výstavy a jejího doprovodného katalogu. Necht' čtenář mé recenze o výstavě a jejím katalogu laskavě promine mé předchozí výroky v lidovějším tónu (uváděné v uvozovkách), i zde končím uznání nové uherskobrodské výstavě a jejím tvůrcům slovy „klobouk dolů“.

Jan Kumpera

Richard PAVLOVIČ a kol., 70 let Štátneho archívu v Košiciach, Košice 2021, 271 s.

Každý jen trochu seriózní vědní obor, a platí to i o archivnictví, by se měl adekvátně věnovat své terminologii, metodologii a historii. První dvě uvedené oblasti rozvíjí české archivnictví v poslední dekádě snad zevrubněji, než je mnohým příjemné, poslední okruh stojí tak trochu na okraji zájmu. Od vydání publikace *Přehled archivů ČSR* Vladimíra Bystrického a Václava Hrubého již brzy uplyne 40 let,^{1]} a přestože se v archivní komunitě dlouho hovoří o potřebě moderní a reprezentativní přehledné práce, která by archiv představila nově, nebyl žádný z uvažovaných projektů ani zahájen, natožpak dokončen. Více pozornosti bylo věnováno alespoň archivářkám a archivářům, zemřelým i dosud žijícím. Záslužné jsou zejména práce na jejich lexikonu, a nakonec i péče o jejich hroby je jistě bohu libým počinem, jak jejich památku uchovat.

Ale zpět k dějinám samotných archivů. Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ve spolupráci s Národním archivem v loňském roce inicioval projekt s názvem Dějiny archivnictví/dějiny archivů. Jeho výsledkem by měl být dvousvazkový přehled o vývoji celého oboru (1. svazek) i o dějinách českých archivů (2. svazek). Aktuálně byl konstituován základní autorský tým, resp. garanti chronologických či tematických oddílů, s vydáním celého díla se počítá v roce 2024, symbolicky k 70. výročí vzniku československé jednotné archivní sítě. Jako příručka k dějinám archivnictví bude jistě publikace přínosem, jenže vzhledem k předpokládané stránkové dotaci (např. na Státní oblastní archiv v Plzni včetně všech jeho vnitřních organizačních jednotek je počítáno s 10 normostranami) ani tento chvályhodný projekt nemůže nahradit podrobné zpracování dějin jednotlivých archivů. Ty se tak o to snaží více či méně úspěšně samy, poslední jednání komise pro publikační činnost a webové stránky mého domovského archivu jsou toho přesvědčivým důkazem.

Jak vytvořit, a především vydat skutečně reprezentativní tištěnou publikaci, která by reflektovala dějiny archivu a byla čtenářsky i vizuálně atraktivní? Tak jako to právě udělali v Košicích! Ředitel tamního státního archivu Richard Pavlovič s kolektivem dalších autorů zpracoval a „*vd'aka finančnej podpore vedenia odboru archivov a registratúr sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra Slovenskej republiky*“ vydal publikaci prostě parádní!^{2]} Nejen obsahově, ale také formálně. Když mi o ní v létě minulého roku vyprávěl, nevěnoval jsem tomu tehdy žádnou zvláštní pozornost, v mé představě to byla maximálně brožura o několika desítkách stran, vždyť dějiny Státního oblastního archivu v Plzni z pera Vladimíra Bystrického se nakonec vešly na 50 stran prvního čísla Západočeského historického sborníku.^{3]}

1] Vladimír BYSTRICKÝ – Václav HRUBÝ, *Přehled archivů ČSR*, Praha 1984.

2] Richard PAVLOVIČ a kol., *70 let Štátneho archívu v Košiciach*, Košice 2021, s. 5.

3] Vladimír BYSTRICKÝ, *Státní oblastní archiv v Plzni. Z historie dokumentačního vědeckový-*

Košická realita je ovšem impozantní: na 271 stranách se nachází nejen výklad o dějinách instituce a jejích předchůdců od 17. století po současnost (s. 12–173) a o jejích zaměstnancích (s. 174–189), publikace se věnuje rovněž budovám a diplomatickým či heraldickým záležitostem archivu (s. 190–235). Poslední hlavní oddíl tvoří pozoruhodnosti genealogického či biografického charakteru, jež jsou spojeny s významnými osobnostmi, které archiváliemi „procházejí“, mj. s Pavlem Josefem Šafaříkem, Rudolfem Viestem, Victorem Hugem či Ferdinandem I. Habsburským. Co tyto osobnosti a košický archiv spojuje, se čtenář doví na s. 238–251. Hned na stranách následujících pak lze nalézt faksimile zajímavých cenných archivních dokumentů (s. 252–261). Následuje archivní současnost, tedy „užitočné informácie“ pro veřejnost (adresy pracovišť, badatelské hodiny, kontakty, odkazy na webové či facebookové stránky) a obligátní seznam použitých informačních zdrojů, z nichž bylo při práci na publikaci čerpáno.

Práce je kvalitní jak po stránce informační, tak především po stránce vizuální. Nachází se v ní nepřehledné množství fotografií, reprodukcí archiválií, na s. 166–167 je zdokumentována třeba i archivní družba mezi košickým a plzeňským archivem, o níž jsem na stránkách tohoto časopisu podrobněji informoval.⁴⁾ Závidím, vážený pane řediteli. Ale protože závist nemusí být vždy negativní vlastností, závidím pozitivně. Gratuluji k publikačnímu počínu a slibuji, že něco podobného budeme mít také. Jednou. Protože dobré příklady prostě táhnou. A nejen ty slovenské.

Karel Řeháček

Viktor VIKTORA, *Pax iisicum. Ze západočeských rovů a hájů*, Artkrist, Plzeň 2022, 224 s., 269 fotografií.

Autor této navýsost užitečné knihy, profesor Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni Viktor Viktora, je nejen předním českým bohemistou, ale též po dlouhá desetiletí nepřehlédnutelnou osobností regionálního bádání a vlastivědy. Jako literární historik se již léta podílí na vydávání měsíčníku Plž (Plzeňský literární život) – a právě na jeho stránkách vydával postupně v letech 2004 až 2012, na základě svých zápisků, podložených jak osobní znalostí funerálních památek, tak archivním výzkumem, ojedinělý seriál o hřbitovech Plzeňského kraje s akcentem na zde pochované osobnosti. Na naléhání a s pomocí přátel posléze letos vyšla u příležitosti nedávných autorových osmdesátin tato

---

zkumného ústavu, Západočeský historický sborník 1, 1995, s. 237–285.

4) Karel ŘEHÁČEK, *Archivní partnerství státních archivů v Plzni a Košicích*, Archivní časopis 72, 1, 2022, s. 41–48.

obsáhlá knížka, doplněná bohatými poznámkami i archivními odkazy. Viktorovo putování po hrobech literátů, uměleckých i vědeckých osobností tak zaplňuje mezeru v regionální kulturní vlastivědě. Vždyť dosud neexistovala souhrnná publikace tohoto typu! Je třeba jen připomenout, že popisovaný stav sledovaných hřbitovů končí rokem 2012 (snad by jej některých z autorových žáků mohl postupně aktualizovat?). Výstižný název této někdejší řady zůstal zachován i u této souborné příručky. Parafrázuje totiž obvyklý náhrobní nápis Pax vobiscum (Pokoj s vámi) na Pax iiscum (Pokoj jim, vyjadřující i přání míru jejich duším a úctu k jejich památce).

Kniha zahrnuje na osmdesát regionálních hřbitovů s hroby 270 osobností (!). Do úvodu je zařazena nejrozsáhlejší část věnovaná plzeňským hřbitovům, počínaje tím ústředním v Doubravce (U svatého Václava). Následují popisy dalších plzeňských hřbitovů (Mikulášský, Bolevec, Božkov, Černice, Doubravka – U svatého Jiří, Doudlevec, Roudná – U Všech svatých, Skvrňany, kolumbárium Korandova sboru). Zhruba další polovina textů sleduje regionální rovy již v abecedním pořadí od Bezděkova po Žinkovy, přirozeně s největší pozorností věnovanou západočeským kulturním centrům (velké hřbitovy v Domažlicích, Klatovech, Rokycanech či Sušici). Sluší se také zmínit nejen pečlivé faktografické zpracování, ale zejména úžasnou stylistiku, typickou i pro Viktorovy vědecké práce, která tyto biografické eseje, psané lehce s lyrickým, melancholickým, občas i se shovívavě kritickým perem povyšují z běžné kategorie průvodců či příruček na dílo vskutku literární. Přidávám konstatování (což nemíním jako výtku): v množině připomínaných zesnulých vyniká zřetelně jedna skupina, a to osobnosti plzeňského vysokého školství, najmě vysokoškolských učitelů z Viktorovy „rodné“ Pedagogické fakulty.

Jistě spravedlivé je připomenout skvělou grafickou péči Miloslava Krista a jeho nakladatelství Artkrist, která čtenářům ještě zvýrazňuje hodnotu textu. Nutno ocenit i neviditelnou mravenčí práci Jany Horákové a Vladimíra Gardavského na přípravě knihy, zvláště pak přepisy do digitální podoby. Odbornou přesností vyniká podrobný seznam obrazových příloh a jejich zdrojů, a také jmený rejstřík (Jana Horáková), usnadňující čtenáři rychlou orientaci v textu.

Jan Kumpera

ZPRÁVY

Kulatý stůl k dějinám Rabštejna nad Střelou

V uplynulých letech proběhly na katedře historie FPE ZČU v Plzni již tři studentské vědecké konference (SVK), při nichž se studenti i odborníci z řad historiků a archivářů věnovali dějinám měst v Plzeňském kraji. Výsledkem byly kolektivní monografie o raně novověkých Horažďovicích, o Radnicích do roku 1850 a nejnověji o Velharticích od počátků do současnosti. V letošním roce zůstal tento projekt, jehož cílem se stal Rabštejn nad Střelou, bohužel bez institucionální podpory, jelikož vedení univerzity preferuje vydání „konferenčního sborníku“. Ten již nespĺňuje kritéria mezinárodně uznávaného bodového systému (RIV), a tak katedra nemohla daný požadavek reflektovat. Zájem o zpracování dějin západočeských měst to naštěstí nijak neutlumilo, navíc budoucí knihu o Rabštejnu se rozhodlo finančně podpořit město Manětín, pod něž Rabštejn administrativně náleží. A rovněž nakladatelství Veduta, které vydalo i všechny tři předchozí opusy, se k edičnímu záměru postavilo vsťricně. Badatelsky se bylo možno opřít jak o dlouholetý výzkum některých specialistů, tak o zpracované či zpracovávané kvalifikační práce studentů. Většina témat však představovala výzvu k novému uchopení nebo k vůbec prvnímu pojednání. Zvláště to je ale komplikováno torzálně dochovanou pramennou základnou, jež vytváří i nejvýraznější limity směrem ke struktuře a obsahu plánované knihy. Celodenní kulatý stůl, uspořádaný v prostorách plzeňské katedry 13. října 2022, posloužil ke vzájemným konzultacím předem zadaných témat, ať už šlo o zmiňované kvalifikační, nedávno přidělené seminární práce či speciální stati přímo na „objednávku“.

Jan Bíba přítomné seznámil s dosavadní historiografickou produkcí, slabou kvantitativně i kvalitativně, stejně jako s hlavními archivními zdroji, v minulosti postiženými skartacemi i jinými nepříznivými okolnostmi. Solidně je Rabštejn prozkoumán po archeologické stránce a ačkoli autor výzkumu, Daniel Stráník, nemohl dorazit osobně, jeho nejdůležitější poznatky byly u kulatého stolu přečteny. Demografickému vývoji městečka napříč staletími se věnovala Marie Čížková, opírající se zejména o matriky, z nichž výtěžila i informace o životních cyklech a přechodových rituálech rabštejnských obyvatel. Michal Tejček, jeden ze stabilních členů týmu zkoumajícího dějiny západočeských měst, poreferoval o nejvýznamnějších událostech ve středověkém Rabštejně a o jeho tehdejších držitelích. Eva Němečková, o níž platí stejná slova, se „tradičně“ ujala doby předbělohorské a raně novověkých řemeslníků, přičemž pro Rabštejn zdůraznila dlouhodobý význam ševců. Třicetiletou válku a dobu pobělohorskou tu načrtl Jan Kilián, sledující mj. značné postižení lokality válečným děním a jen pomalou regeneraci, jakkoli v epoše baroka za hrabat Pöttingů stavebně rozkvetla. Do Rabštejna první poloviny 19. století

se pokusila s pomocí soudobé kroniky Antona Wirtha ml. proniknout Markéta Romanuttiová, zatímco druhá polovina téhož století, začátek toho následujícího a první světová práce jsou námětem bakalářské práce Pavlína Zahořové a s tím souvisejícího příspěvku. Výtah z již obhájené bakalářské práce o prvo-republikových událostech, druhé světové válce a odsunu Němců (Rabštejn měl převážně etnicky německé obyvatele) představila Petra Vrzalová. Podobně – i když jen korespondenční formou – učinila Pavla Vonková dokončující svou diplomovou práci o poválečném Rabštejnu.

Po polední přestávce pokračovalo jednání odpoledne a jeho náplní se stala různá hospodářská, sociální a kulturní témata. Petr Kolář nastínil stavební vývoj zdejších feudálních sídel, bez nadsázky unikátních, jelikož městečko se může pochlubit nejen architektonicky hodnotným zámkem, ale i pozůstatky dvou středověkých hradů. Jakkoli toho z městské zástavby mnoho zmizelo, vykazují také ona stále vysoké kvality, což dokázal ve svém příspěvku o rabštejnském urbanismu Michal Patrný. Servitský klášter a kostel (po zániku starého kostela sv. Matouše kostel farní) je již delší čas předmětem výzkumu kunsthistoričky Kláry Vaňákové. Bohužel, příspěvek Ireny Bukačové o rabštejnské loretánské kapli a dalších drobných památkách nemohl ze zdravotních důvodů zaznít. Táž autorka však do plánované knihy připravuje i kapitolu o předních rabštejnských rodinách 19. století. Pouze přečten, a i to jen v tezí, byl příspěvek Daniela Polakoviče o rabštejnské židovské komunitě, doložené zde od počátku 17. století. Na zdejší hospodářství v době po zrušení cechů, tj. ve druhé polovině 19. století a po celé 20. století, se zaměřili Jan Dobrý a Jan Petr. Jiné autorské duo, Martin Polák a Ondřej Novák, pojednalo církevní vývoj a proměny rabštejnské farní správy. Blok poté zakončila Simona Pacandová s problematikou dějin místního školství.

Kulatý stůl nepochybně splnil svůj účel – autoři se navzájem poznali a propojili, aby následně mohli písemnou podobu svých textů před odevzdáním vzájemně zkontrolovat. Odhalena byla rovněž některá desiderata, na nichž je ještě čas zapracovat. Osobně věřím, že byl odhalen i velký historický potenciál Rabštejna nad Střelou, někdy stále prezentovaného jako nejmenšího středoevropského města, a že si vznikající kniha, která by se měla na knihupecké pulty dostat ve druhé polovině roku 2023, najde své čtenářstvo.

Jan Kilián

Konference Věnná města českých královen

Coby jeden z výstupů projektu NAKI II Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru), na němž participovali Historický ústav AV ČR a Filozofická fakulta UHK, proběhla ve středu 19. října 2022 v přednáškovém sále Muzea východních Čech v Hradci Králové stejnojmenná konference a současně i prezentace čerstvě vydané knihy. Ta pod redakcí Evy Semotanové a Josefa Žemličky představuje písemnou podobu v předstihu vydaných konferenčních příspěvků, s výjimkou referátů slovenských kolegů, stejně jako Petra Vorla a Jana Kiliána. Prezentovány tu byly také již dříve vydané čtyři svazky historického atlasu zaměřené na jednotlivá věnná města – Poličku, Jaroměř, Vysoké Mýto a Dvůr Králové. Nutno dále dodat, že další dvě města, Mělník a Hradec Králové, mají odnedávna díky Nakladatelství Lidové noviny k dispozici rozsáhlé kolektivní monografie o svých dějinách, takže bádání o českých věnných městech v současnosti rozhodně nepatří k pověstným „Šípkovým Růženkám“, naopak.

V prvním, dopoledním bloku za moderování Jany Vojtíškové pohovořil Josef Žemlička o významu věnných měst pro historii východních Čech. Ten byl pochopitelně nemalý, jelikož všechna východočeská královská města byla současně městy věnnými. Eva Semotanová se s ohledem na svou specializaci věnovala komparativnímu pohledu na jejich krajinu a geografické souvislosti. Plánovaný příspěvek Františka Musila o hradech ve věnných městech pro autorovu zdravotní indispozici bohužel nezazněl. Do 15. století pak posluchače přenesly dva referáty slovenských badatelů. Středoslovenská horní města jako součást vdovského zabezpečení uherské královny Barbory Celské, manželky Zikmunda Lucemburského, představil Martin Štefánik. Tematicky i chronologicky na něj navázal Pavol Maliniak s pojednáním o uvedených městech a jejich financování vojenských aktivit zvláště Jana Jiskry z Brandýsa v době vlády ovdovělé Alžběty Lucemburské (vdovy po Albrechtovi Habsburském a dcery Zikmunda Lucemburského a Barbory Celské). Dopolední blok zakončil Jan Vojtíšek pohledem na majetkové državy českých královen a jejich správu v době lucemburské.

Moderování odpoledního bloku se ujal Robert Šimůnek a slovo dal postupně sedmi referujícím. Radek Bláha s Jiřím Slavíkem pojednali o zaniklém královském hradu v Hradci Králové, hlavně z pozic archeologie, přičemž šlo v podstatě o jakýsi výtah z jimi již publikovaných studií, včetně jedné samostatné monografie. Zdeněk Beran se z důvodu pobytu v zahraničí omluvil a jeho referát o pozdně středověkých městech v interakci s okolní šlechtou přečetla Eva Semotanová. Petr Vorel „zrevidoval“ příjmy královny Anny

Jagellonské z českých královských měst v první polovině 16. století, čímž zároveň připravil půdu pro Janu Vojtíškovou a její pojednání o věnu českých královen za vlády Habsburků napříč novověkými staletími. Ke svým starším výzkumům v podobě vykreslení mělnických raně novověkých měšťanských elit se nakrátko vrátil Jan Kilián, načež celou konferenci zakončil Petr Polehla se zařazením věnných měst do soudobé církevní správy.

Navzdory spíše komorní atmosféře se konference nesla v příjemném duchu a ukázala i cesty dalšího výzkumu, který v případě věnných měst ani po vydání zmíněné publikace rozhodně nelze považovat za uzavřený. Široké pole kupříkladu nadále nabízí problematika jejich správy a osobností těchto úředníků (podkomořích i hofrychtářů), kulturního ovzduší uvnitř věnných měst, rozsahu poškození válečnými událostmi aj. V tomto směru uzavírající se pražsko-hradecký projekt vybízí k následování a prohlubování, ať už se jej ujmou erudovaní autoři nebo studenti v rámci svých kvalifikačních prací

Jan Kilián

VÝROČÍ

Miroslav Hroch devadesátiletý. Zamyšlení nad jeho stopou v české historiografii a vysokoškolské výuce dějepisu

Pisatel následujících řádků patří sám k žákům profesora Hrocha, a proto se netají respektem k jubilantovi, který oslavil své narozeniny 14. června 2022 v podivuhodné mentální svěžesti v Lannově vile v Praze v širokém kruhu svých přátel, kolegů a žáků.

Pražský rodák a sám žák mého dalšího „guru“, profesora Josefa Polišenského, spojil své profesní osudy po většinu svého života se svojí „alma mater“, Filozofickou fakultou UK. Zde také poznal svou milovanou životní družku, byzantoložku Věru Hrochovou. Od padesátých let se věnoval jak výuce nových posluchačů dějepisu s učitelským zaměřením, tak postupně i vědecké práci, zprvu zaměřené na komparativní dějiny raného novověku s akcentem na skandinávskou oblast, obchod v Pobaltí, a to v rámci výzkumu tzv. všeobecné krize feudalismu 16.–17.století. V další dekádě ve šlépějích J. Polišenského rozšířil svůj zájem i na revoluční Anglii cromwellovského období. Není proto divu, že své bádání zúročil v první původní české monografii o Oliveru Cromwellovi (1968).

Právě v této době, v předvečer Pražského jara, se naše osudy protnulý. Vzhledem ke svým odborným zájmům i jazykovým dovednostem se Hroch coby Polišenského odborný asistent pokoušel náš „studijní kruh|“ dějepis–angličtina zasvětit v historickém prosemináři do tajů Múzy Kleio. Zejména u našich dívek se tento štíhlý a vysoký fešák s výraznými brýlemi těšil velké oblibě kvůli nápadné shodě s tehdy tolik populárním zpěvákem Karlem Štědrým. Ale zdaleka nejen proto, dokázal být totiž jak galantní, tak nápomocný v archivním bádání a vždy připraven laskavě i konstruktivně poradit. Mne osobně nasměroval k diplomové a posléze rigorózní práci o anglické revoluci a oboustranných kontaktech mezi Komenským a Anglií 30.–60. let 17. století. A tak mne vlastně – společně s Polišenským – přivedl ke komeniologii, ale také ke srovnávacím evropským dějinám. Jako náš starší kolega a reformně orientovaný marxista s orientací v moderní západní historiografii s námi prožíval trauma sovětské okupace a zúčastnil se aktivně se svými posluchači listopadové studentské stávkou i demonstrací proti nastupujícímu normalizačnímu režimu. V roce 1968 dosáhl habilitace. Následné normalizace fakulty se rozhodně neúčastnil a jako řadový vědecký pracovník měl omezenou možnost výuky a zprvu i zahraničních cest.

V 70.–80.letech se systematicky věnoval vývoji a srovnání evropských národních hnutí a formování novodobé identity malých národů v Evropě. Postupně mu bylo umožněno navázat kontakt se spřízněnými badateli v Evropě, zvláště v severní a východní. Jeho studie začaly vycházet i v zahraničí a jeho

věhlas daleko přesáhl českou kotlinu. V roce 1989 byl jmenován profesorem obecných dějin. V té době se naše osudy opět protnulý. Pomohl mi s habilitací na pražské filozofické fakultě. Také mi tehdy, počátkem devadesátých let, nabízel místo na „jeho“ katedře obecných dějin (naznačoval, že by mne bral jako svého nástupce). Sice jsem váhal, ale vzhledem k rodině v Plzni a zajímavým pracovním možnostem na nově vznikající Západočeské univerzitě jsem to odmítl. V Plzni jsme se ale potom často scházeli a debatovali o historii i historiografii – profesor Hroch totiž několik let působil externě na fakultě humanitních studií ZČU.

Svého odmítnutí lákavé nabídky jít do Prahy jsem nelitoval, protože se mezitím spustila proti Hrochovi štvance (způsobená nějakými vzájemnými křivdami či závisť) pod záminkou Hrochovy spolupráce s StB, což se týkalo tehdy i jiných dvou významných historiků, jichž jsem si vážil, Urbana a Kořalky. Žádné důkazy předloženy ale nebyly; údajně byl Hrochův svazek po revoluci skartován! Pochybuji, že se člověk jeho formátu mohl dopustit nějaké hanebnosti. Tato nechutná aféra skončila „rozmetáním“ sborníku k Hrochovým šedesátinám. Nové „porevoluční kádry“ z řad „mladých soudruhů“ mu znepríjemňovaly život, a když jej zdeptala i brzká smrt manželky Věry (1996), dal rodné fakultě „vare“ a působil až do první dekády nového tisíciletí jako vážený hostující profesor převážně na německých univerzitách. Je vhodné proto připomenout Hrochovo evropské renomé, které bylo mj. oceněno univerzitou v Uppsale čestným doktorátem (2009). Z mnoha jeho knih s uvedenou tematikou zde zmiňuji pro jejich kvalitu a pronikavý i střizlivý pohled na vývoj evropského národního patriotismu a nacionalismu tři díla – průkopnickou studii *Obrození malých evropských národů* (1970) a dvě vyzrálé monografie *Das Europa der Nationen* (2005) a *Národy nejsou dílem náhody* (2009).

Můj krátký příspěvek nepředstavuje žádnou bilanční, biografickou ani historiografickou studii. Bibliografické soupisy si ostatně každý může najít v literatuře i na internetu. Je to subjektivní pohled na výjimečnou osobnost, se kterou jsem měl možnost se stýkat od studentského mládí po dalších padesát let, ať už osobně v Praze i v Plzni na tamní Katedře historie, na různých redakčních a vědeckých radách i seminářích, kdy jsme vždy našli i prostor pro soukromé rozhovory.

Jan Kumpera

Karel Řeháček půlstoletý

Počátkem října 2022 oslavil ředitel Státního oblastního archivu v Plzni a řádný vyučující katedry historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni PhDr. Karel Řeháček, Ph.D. významné životní jubileum.

Narodil se 7. října 1972 v Domažlicích v učitelské rodině. Dětství prožil v nedaleké Kolovči, kde získal základní vzdělání. Poté v letech 1986–1990 pokračoval ve studiu na Gymnáziu J. Š. Baara v Domažlicích a po maturitě vystudoval v letech 1990–1995 učitelství českého jazyka a dějepisu pro druhý a třetí stupeň na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni.

Již volba tématu diplomové práce (*Zločinná role klatovského gestapa*) dávala tušit budoucí profilaci oslavence směrem k historii a konkrétně k moderním dějinám. Krátce po složení státních zkoušek také zamířil do Státního oblastního archivu v Plzni, kde v letech

1995–1996 absolvoval civilní službu a kde získal první praktické zkušenosti s archivnictvím a regionální historií.

Po skončení civilní služby se stal v roce 1997 aktivním pedagogem. Nejprve vyučoval na druhém stupni 10. základní školy v Plzni, v roce 2000 přestoupil na plzeňské Masarykovo gymnázium a začal též externě spolupracovat s katedrou historie. I nadále se odborně vzdělával a v roce 2001 složil na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci rigorózní zkoušku.

V roce 2004 se vrátil zpět do archivu a postupně v něm prošel různými pozicemi, od roku 2015 byl zástupcem ředitele a stál v čele odboru archivnictví a spisové služby a v roce 2021 se stal ředitelem archivu. Kromě toho v roce 2019 úspěšně zakončil doktorské studium na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové. Souběžně s tím po celou dobu i nadále vyučoval na katedře historie, zpočátku stále externě, od konce roku 2015 jako její kmenový zaměstnanec. Vzhledem ke své archivní praxi se zaměřuje na předměty Úvod do studia dějepisu a Pomocné vědy historické, v nichž uvádí studenty do tajů historického řemesla.

Ve své odborné činnosti se věnuje především česko-německému soužití na západě Čech, problematice české menšiny, dále sociálnímu, národnostnímu a politickému vývoji Plzně v první polovině 20. století a významným

plzeňským osobnostem tohoto období. Je autorem devíti monografií a více než 160 odborných studií a článků. Spoluautorsky se podílel na významných kolektivních publikačních počinech týkajících se plzeňské historie, např. *Dějiny Plzně v datech* (2004), *Dějiny města Plzně 2* (2016) a *Dějiny města Plzně 3* (2018), či okupační problematiky, např. „*Sudety*“ *pod hákovým křížem* (2002) či *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety* (2008). Historii též s oblibou popularizuje, je kupř. spoluautorem čtenářsky oblíbených publikací *Kriminální případy a aféry z Plzně a okolí od roku 1377* (2020) či *Kriminální případy a aféry ze Šumavy, Pošumaví a Českého lesa* (2022).

Je aktivním účastníkem zahraničních i tuzemských odborných konferencí, historii propaguje rovněž přednáškami pro veřejnost a spolupracuje též s Českým rozhlasem Plzeň a s regionální televizní stanicí ZAK.

Během studia se oženil se spolužačkou Andreou, nyní plzeňskou středoškolskou učitelkou, a jejich dvě děti Diana a Filip jdou, zdá se, v rodičovských stopách. Saxofonistka Diana vystudovala práva a je autorkou monografie a několika studií o dějinách jáchymovských radiových lázní a výrobě a prodeji jáchymovského radia, klarinetista Filip se na humanitní dráhu chystá po maturitě nejspíš též, což dal najevo již zaměřením své středoškolské odborné činnosti na dějiny.

Členové katedry historie přejí Karlovi hodně dalších odborných i pedagogických úspěchů, a hlavně pevné zdraví a životní optimismus!

Naděžda Morávková

Seznam autorů

ao. Univ.-Prof. Dr. Lothar Höbelt

Institut für Geschichte, Universität Wien;
lothar.hoebelt@univie.ac.at

Bc. Petra Jadlovská

Státní zámek Kynžvart;
jadlovska.petra@npu.cz

doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jankilian@email.cz

Prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jkumpera@seznam.cz

Bc. Marie Lukešová

studentka Katedry historie FPE ZČU v Plzni;
marielukesova00@seznam.cz

doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
moravkov@khi.zcu.cz

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.

Státní oblastní archiv v Plzni;
rehacek@soaplzen.cz

doc. PhDr. Jakub Zouhar, Ph.D.

Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UHK v Hradci Králové;
jakub.zouhar@uhk.cz

Pokyny pro autory příspěvků

Redakce časopisu *Bohemiae Occidentalis Historica* přijímá výhradně původní práce z oboru historie, případně příbuzných disciplín, a to v českém a slovenském jazyce, stejně jako ve dvou světových jazycích, v angličtině a němčině. Příspěvky mohou pocházet od jednoho i více autorů, za předpokladu, že dosud nebyly v identické či téměř identické podobě publikovány již jinde. Výjimkou mohou za určitých předpokladů a v závislosti na rozhodnutí redakce být jen jazykové variace již publikovaných statí. Každý příspěvek bude anonymně předložen jednomu recenzentovi z jiného pracoviště, než je autor, přičemž recenzent vyplní redakci vyhotovený formulář a příspěvek doporučí k otištění, doporučí k otištění po úpravách, nedoporučí.

1) Doručení příspěvků

Nabízené příspěvky mohou autoři zasílat na CD poštou na adresu: Katedra historie FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 301 00 nebo mailem na kilian@khi.zcu.cz.

2) Rozsah příspěvků

Minimální rozsah příspěvků není stanoven, jeho délka však bude rozhodující při zařazení buď mezi studie nebo mezi drobnosti. Maximální rozsah studií by neměl překročit 35 normostran – vytvořených ve Wordu písmem Times New Roman o velikosti 14 a s řádkováním 1,5. Tučně zvýrazněny či jinou velikostí odlišeny necht' jsou jen nadpisy.

3) Požadované součásti příspěvků

Každý příspěvek by měl kromě jména autora, adresy jeho pracoviště a kontaktu na něj obsahovat také stručný abstrakt o dvou až třech větách v angličtině; seznam klíčových slov v angličtině (min. 4, max. 10) a shrnutí/resumé v anglickém jazyce (1–2 normostrany).

4) Další součásti příspěvků

Případné obrazové ilustrace zasílejte výhradně ve formátu JPG, a to stejným způsobem jako příspěvky samotné (CD, mail – viz výše). Maximální počet přijímaných snímků k jednomu článku je 8 a podmínkou je, že autor je současně vlastníkem práv k jejich otištění. Snímky musejí mít odpovídající tiskovou kvalitu (alespoň 300 dpi) a být dostatečně popsány (název vyobrazení, zdroj, autor snímku, rok jeho pořízení). Tabulky a grafy vytvářejte výhradně v programech WORD a EXCEL.

5) Poznámkový aparát

Poznámkový aparát vytvářejte výlučně jako poznámky pod čarou, ve velikosti (Times New Roman) 10. Studie bez odpovídajících odkazů na prameny a literaturu přijímány nejsou.

6) Formální úpravy textu

Text ani poznámky pod čarou nijak neformátujte (!) a v žádném případě nikde neměňte fonty písma. První odstavec za nadpisem (-y) neodsazujte, ostatní ano. U citací zdrojů odlište citovaný text kurzívou a uvozovkami na počátku i na konci, uvozovky použijte případně i u dalších výrazů, které si to v jazykovém kontextu zaslужují. Důsledně odlišujte spojovníky a pomlčky, z nichž první jsou kratší (-), bez mezer a užívají se ke spojení slov, zatímco druhé jsou delší (–) a užívají se zvláště u letopočtů.

7) Citace

a) Monografie dle vzoru: Tomáš PARMA, *František kardinál Ditrichštejn a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 55. V případě, že má titul i podtitul, bude i tento kurzívou. U opakované citace: T. PARMA, *František kardinál Ditrichštejn*, s. 77. Název titulu by měl být zkrácen po první smysluplné podstatné jméno. V případě, že se jedná o monografii sestavenou redaktorem (redaktory), je nutno za jméno (-a) před citací titulu uvést: (red.)

b) Kolektivní monografie dle vzorů: Josef PETRÁŇ a kol. (jsou-li autoři více než čtyři) nebo Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (jsou-li autoři dva nebo tři).

c) Článek v periodiku dle vzoru: Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka. Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance*, *Folia Historica Bohemica* 29, č. 1, 2014, s. 31–62. U opakované citace: M. BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise*, s. 43. Opakuje-li se v textu, resp. v poznámkách pod čarou, titul periodika, je záhodno jej zkrátit a při prvním výskytu na zkratku upozornit: *Folia Historica Bohemica* (dále jen FHB).

d) Článek ve sborníku nebo kapitola v knize dle vzoru: Tomáš JIRÁNEK, *Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie z 2. poloviny 19. století*, in: Vítězslav Prchal a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice, 2011, s. 117–132. Při opakované citaci: T. JIRÁNEK, *Svědectví*, s. 118.

e) Edice pramenů dle vzoru: Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996, s. 100. Při opakované citaci: J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova*, s. 122.

f) Nepublikované prameny je nutno určit v této posloupnosti: Název archivu, název fondu, (inventární číslo), (signatura), (karton/číslo knihy), fol./pag./s. – (datace zdroje, případně další bližší určení, např. v případě korespondence místo sepsání, adresát a příjemce). Lze použít běžné zkratky, v případě prvního výskytu je nutno je rozepsat, např.: Archiv hl. m. Prahy (dále jen AHMP). U nezpracovaných archivních položek bude uvedeno: Název archivu, název fondu, nezpracováno. V případě, že se jedná o rukopis: 1. Místo uložení, signatura – (autor), název (zvláště u starých rukopisů); nebo 2. Autor, název, místo uložení (zvláště u novodobých rukopisů a nepublikovaných strojopisů).

g) Opakování stejných zdrojů v následných odkazech v poznámkách pod čarou: v případě autora následuje „Týž“, v případě dokumentu „T(t)amtěž“.